ปรัชญามหายาน

อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

ปรัชญามหายาน

เสฐียร โพธินันทะ

ปรัชญามหายาน

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

เสถียร โพธินันทะ

ปรัชญามหายาน.-- พิมพ์ครั้งที่ 4.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

217 หน้า

1. พุทธศาสนา.--มหายาน....2. พุทธปรัชญา.

I. ชื่อเรื่อง.

294.3201

ISBN 974-580-773-7

พิมพ์ครั้งที่ ๔/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

กถามุข

❐ ❐ ❐

ข้าพเจ้ารู้สึกว่าการศึกษาพระพุทธศาสนาโดยกว้างขวางนั้น วงการพระปริยัติธรรมของเรา ยังขาดแคลนหนังสือประเภทนี้มาก ข้าพเจ้าจึงได้พยายามค้นคว้าเรียบเรียงปรัชญาฝ่ายลัทธิมหายานขึ้น และเพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ซึ่งข้าพเจ้ารับหน้าที่บรรยายวิชาความรู้พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ลัทธิมหายานอีกโสดหนึ่งด้วย หนังสือเล่มนี้เป็นเสมือนหนึ่งกุญแจที่จะไขชี้ให้ท่านรู้จักปรัชญาพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างพอเพียงแก่ความต้องการ หนังสือทำนองนี้ ในพากย์จีนและญี่ปุ่น มีผู้เขียนกันหลายสิบฉบับ ข้าพเจ้าก็อาศัยเทียบเคียงจากฉบับเหล่านั้นและนำโครงเรื่องมาเป็นมาตรฐานเท่านั้น ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ ได้ใช้วิธีของตนเองจากความรู้ที่ได้ค้นคว้ามา จึงเป็นฉบับของข้าพเจ้าเอง มิได้ซ้ำกับฉบับของผู้ใด

เป็นความจริงอย่างยิ่งที่ว่า หากจะศึกษาวรรณคดีฝ่ายลัทธิมหายานแล้ว ก็จำต้องรู้อักษรศาสตร์จีนเป็นปัจจัยสำคัญ ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวเสียด้วยซ้ำว่าภาษาสันสกฤตไม่จำเป็นเลย ถ้าไม่เกิดปัญหาในการแปลศัพท์เทคนิคบางคำ ทั้งนี้เพราะ

วรรณคดีฝ่ายมหายานได้ถูกแปลถ่ายทอดสู่ภาษาจีนมากมายจนเกือบหมดแต่ในยุคโบราณแล้ว มีอยู่ส่วนน้อยที่ยังมิได้แปล และนอกจากนี้ เมื่อมหายานแพร่หลายเข้าไปในประเทศจีนแล้ว ยังได้ก่อเกิดวรรณคดีและปรัชญาแบบมหายานของจีนขึ้นโดยเฉพาะด้วย อันจัดเป็นวรรณคดีมหายานที่มีอิทธิพลมโหฬารนัก เหตุฉะนี้แหละ ผู้ปรารถนาความเจนจบในวรรณคดีฝ่ายมหายาน จะขาดความรู้ในอักษรศาสตร์จีนมิได้เลย

สำหรับศัพท์เทคนิคในหนังสือเล่มนี้ มีทั้งภาษาสันสกฤตและจีนปนกัน ข้อนี้เป็นความลำบากแก่ข้าพเจ้ามาก ด้วยศัพท์เทคนิคสันสกฤตส่วนใหญ่ จีนได้แปลออกมาเป็นอรรถหมด เช่น พุทธภาวะ จีนแปลว่า ฮุดแส่ ตามความหมายของศัพท์ ในบางแห่งจีนใช้วิธีทับศัพท์เอา ทั้งนี้เพราะอักษรจีนไม่สะกด สระการันต์ การออกเสียงถ่ายจากสันสกฤต จึงไกลจากต้นศัพท์เดิม ยกตัวอย่าง เช่นคำว่า มนฺตร จีนทับศัพท์เอาว่า มันแต้ล้อ

แต่ข้าพเจ้าก็ได้พยายามค้นเปรียบเทียบศัพท์เหล่านี้ โดยอาศัยดิกชันนารีสันสกฤต - จีน ๒ เล่ม เป็นคู่มือ คือหนังสือ "A Dictionary of Chinese Buddhist Terms ของ William Edward Soothill and Lewis Hodous" เล่มหนึ่ง กับอีกเล่มหนึ่งชื่อ "A Sanskrit Chinese Dictionary ของ Ernest J. Eitel" ถึงกระนั้นบางศัพท์ซึ่งก็มีในดิกชันนารีทั้ง ๒ เล่ม บางศัพท์ก็เป็นของจีนแท้ ซึ่งก็คงรักษาศัพท์เหล่านั้นไว้

ตามภาษา และได้แปลอรรถไว้ให้ ส่วนสำเนียงภาษาจีนนั้น ข้าพเจ้าได้ใช้สำเนียงแต้จิ๋วเป็นหลัก เพราะในประเทศไทยของเรานี้ มีพุทธมามกะชาวจีนแต้จิ๋วมากกว่าทุกภาษา

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอรำลึกพระคุณของบรรดาครูจีนที่ได้ให้ความรู้ในอักษรศาสตร์จีนแก่ข้าพเจ้า จนสามารถค้นคว้าศึกษาวรรณคดีมหายานอันล้ำลึกนี้ และขอขอบพระคุณ ท่านพระมหาจอม ภทฺทสาโร ท่านพระมหาวุฒิ วรวุฑฺฒิ และท่านพระอคฺคมนุญฺโญ แห่งสำนักวัดกันมาตุยาราม ซึ่งได้ช่วยเหลือตรวจพิสูจน์อักษรและจัดรูปเล่มหนังสือให้สวยงาม ตลอดจนขอขอบพระคุณอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ซึ่งช่วยเหลือแนะนำศัพท์บางศัพท์ด้วย มาตรว่ามีข้อบกพร่องใด ๆ อันพึงเกิดมีขึ้นในหนังสือนี้ไซร้ ก็ขอประทานอภัยจากท่านผู้รู้ และโปรดกรุณาช่วยชี้แจงด้วย จักเป็นพระคุณยิ่ง

เสถียร โพธินันทะ

สภาการศึกษา ฯ
๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๘

สารบาญ

บทที่ ๑

อรรถคำว่า มหายาน

มหายาน มาจากธาตุศัพท์ มหา + ยาน แปลว่า พาหนะที่ใหญ่ เป็นคำเรียกที่อาศัยเปรียบเทียบจากคำว่า หีนยาน [หีน + ยาน] ซึ่งแปลว่าพาหนะที่เลว ๆ เล็ก ๆ ภาษาจีนเป็น 大乘 และ 小乘 อ่านว่าไต้เส็งและเซียวเส็ง อรรถของมหายาน หมายถึงการขนสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏสงสารได้มากกว่าหีนยาน ในมหาปรัชญาปารมิตาอรรถกถา อาจารย์นาคารชุนได้อธิบายไว้ว่า "พระพุทธธรรมมีเอกรสเดียว คือรสแห่งวิมุตติความรอดพ้นจากปวงทุกข์ แต่ชนิดของรสมี ๒ ชนิด คือชนิดแรก เพื่อตัวเอง ชนิดที่สอง เพื่อตัวเองและสรรพสัตว์ด้วย" อันหมายความว่า ฝ่ายหีนยานมุ่งความหลุดพ้นเฉพาะตน ไม่มีปณิธานในการโปรดสรรพสัตว์ แต่ฝ่ายมหายานตรงกันข้ามย่อมมุ่งพุทธภูมิกัน เพื่อขนสัตว์ให้พ้นทุกข์จนหมดสิ้น อธิบายว่า พุทธศาสนิกชนฝ่ายหีนยาน ย่อมมุ่งแต่อรหันตภูมิเท่านั้น ฉะนั้น จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สาวกยาน ส่วนพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานล้วนมุ่งพุทธภูมิทั้งนั้น จึงเรียกว่าโพธิสัตวยานบ้าง พุทธยานบ้าง ในสัทธรรมปุณฑริกสูตรกล่าวว่า "ถ้าสรรพสัตว์ได้สดับธรรมจากพระภควา บังเกิดศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส ได้วิริยะบำเพ็ญบารมี

เพื่อสรรพเพชุดาญาณอันเป็นธรรมชาติ ญาณอันปราศจากครูอาจารย์ ญาณแห่งพระตถาคต กำลังความกล้าหาญมีความกรุณาปรารถนาต่อความสุขของสรรพสัตว์ บำเพ็ญหิตานุหิต-ประโยชน์ต่อทวยเทพและมนุษย์ โปรดสรรพนิกรให้พ้นทุกข์ นั่นชื่อว่า "มหายาน" อาจารย์นาคารชุนกล่าวไว้ในทวาทศกาย-ศาสตร์อีกว่า "มหายาน คือยานอันประเสริฐกว่ายานทั้ง ๒ (ทวิยาน ได้แก่สาวกยาน ปัจเจกยาน) เหตุนั้น จึงชื่อว่ามหายาน พระพุทธเจ้าทั้งหลายอันใหญ่ยิ่งทรงอาศัยซึ่งยานนี้ ยานนี้จะสามารถนำเราเข้าถึงพระองค์ได้ เหตุนั้นจึงชื่อว่า มหา อนึ่ง ปวงพระพุทธเจ้าผู้มหาบุรุษได้อาศัยยานนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า มหา แลอีกทั้งสามารถดับทุกข์อันไพศาลของสรรพสัตว์ และประกอบประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้ถึงพร้อม เหตุนั้น จึงชื่อว่า มหา อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งปวงมีพระอวโลกิเตศวร พระมหา-สถามปราบต์ พระเมตไตรยเป็นต้น ปวงมหาบุรุษได้ทรงอาศัย เหตุนั้น จึงชื่อว่า มหา อนึ่ง เมื่ออาศัยยานนี้แล้ว ก็ย่อมเข้าถึงที่สุดแห่งธรรมทั้งปวง เหตุนั้น จึงชื่อว่า มหา..."

ตรียาน

นอกจากนี้แล้วเรายังพบข้อความยกย่องมหายานอีกเป็นจำนวนมากในคัมภีร์ของมหายาน เช่นเรียกว่า อนุตตรยาน ยานอันสูงสุด โพธิสัตวยาน ยานของพระโพธิสัตว์ พุทธยาน ยานของพระพุทธเจ้า เอกยาน ยานอันเอก ฯลฯ สรุปแล้วยานในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๓ คือ

๑. สาวกยาน (เซียบุ้งเส็ง) คือยานของพระสาวกที่มุ่งเพียงอรหันตภูมิ ซึ่งรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ด้วยการสดับจากพระพุทธเจ้า

๒. ปัจเจกยาน (ตั๊กกักเส็ง) คือยานของพระปัจเจก-พุทธเจ้า ได้แก่ผู้รู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาทด้วยตนเอง แต่ไม่สามารถแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์

๓. โพธิสัตวยาน (พู่สักเส็ง) คือยานของพระโพธิสัตว์ซึ่งได้แก่ผู้มีใจกว้างขวางประกอบด้วยมหากรุณาในสรรพสัตว์ ไม่ต้องการอรหันตภูมิ ปัจเจกภูมิ แต่ปรารถนาพุทธภูมิเพื่อโปรดสัตว์ได้กว้างขวางกว่า ๒ ยานแรก แลเป็นผู้รู้แจ้งในศูนยตาธรรม

อุปมาของตรียาน

ในโพธิจิตตสูตร (พู่ที้ซิมเก็ง) พราหมณ์กัสสปโคตรได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า "ข้าแต่พระโลกนาถ ! การหลุดพ้นมีความแตกต่างกันด้วยฤๅ" พระพุทธองค์ตรัสว่า "ดูก่อนพราหมณ์ ! วิมุตติมรรคหาได้มีความแตกต่างกันไม่ ก็แต่ยานพาหนะที่จะไปนั้น มีความต่างกันอยู่ พราหมณ์ ! อุปมาเหมือนถนนหลวง ย่อมมีผู้ไปด้วยพาหนะคือช้างบ้าง ไปด้วย

พาหนะคือม้าบ้าง ไปด้วยพาหนะคือลาบ้าง เขาทั้งหลายย่อมบรรลุถึงนครอันตนปรารถนา พราหมณ์ ! เธอเข้าใจความนี้เป็นไฉน ในยานพาหนะทั้งหลายนี้ มีความแตกต่างกันหรือ พราหมณ์ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ในยานพาหนะทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีความแตกต่างกัน" พระองค์ตรัสว่า "อย่างนั้น ๆ ดูก่อนพราหมณ์ ! สาวกยาน ปัจเจกยาน อนุตตรสัมมาสัมโพธิยาน ทั้ง ๓ มีความต่างกัน ก็แต่มรรคและวิมุตติหามีความแตกต่างกันไม่..." แล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสนิคมคาถาว่า

"หนทางความหลุดพ้นไม่มีต่ำสูง แต่ยานพาหนะทั้งหลายมีความแตกต่าง ผู้มีปัญญาพึงเปรียบเทียบเช่นนี้แล้ว พึงเลือกเอายานที่ประเสริฐสูงสุด"

ในอุปาสกศีลสูตร (อิวพ่อสักก้ายเก็ง) มีคำอุปมาที่น่าฟังอีก คือพระพุทธดำรัสว่า "ดูก่อนกุลบุตร ! เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคา สัตว์ ๓ ตัวได้ว่ายข้ามไปด้วยกัน คือกระต่าย ม้า และช้าง กระต่ายไม่อาจหยั่งถึงพื้นดินได้ ลอยน้ำข้ามไป ม้าบางขณะก็หยั่งถึง บางขณะก็หยั่งไม่ถึง ส่วนช้างนั้นย่อมหยั่งถึงพื้นเดิน แม่น้ำคงคานั่นเปรียบประดุจปฏิจจสมุปบาท ๑๒ สาวกข้ามเปรียบเหมือนกระต่าย ปัจเจกพุทธข้ามเปรียบเหมือนม้า แต่ตถาคตข้ามเปรียบเหมือนช้าง..."

เอกยาน

ในสัทธรรมปุณฑริกสูตรกล่าวว่า พระพุทธองค์ตรัสเทศนาอุปมายานทั้ง ๓ ไว้ดั่งนี้ คือสกลโลกเปรียบด้วยบ้านที่ถูกไฟกิเลสเผาผลาญ ประชาสัตว์เปรียบด้วยผู้อาศัยในบ้านนั้น ด้วยอำนาจอวิชชาก็ทำให้หลงไม่คิดจะหลบหลีกหนีเพลิง พระพุทธองค์ทรงมีพระกรุณายิ่งนัก จึงทรงประทานอุบายชักนำว่า ถ้าแม้ยอมออกจากบ้านแล้ว ก็จักประทานรถบรรทุกสมบัติของอันน่าเพลิดเพลิน เทียมด้วยแพะ กวาง และวัว ให้ประชาสัตว์เหล่านั้นด้วยความต้องการอยากได้ของประทานจึงยอมออกมา ครั้นแล้วพระพุทธองค์ผู้เปรียบด้วยบิดาของปวงสัตว์ แทนที่จะประทานรถเล็ก ๆ อันเทียมด้วยสัตว์ทั้ง ๓ นั้นให้ พระองค์กลับประทานรถมหึมาบรรจุมหาสมบัติอันใช้มิรู้สิ้น เทียมด้วยโคขาวที่ทรงพลังมหาศาลให้ สาวกยานเปรียบด้วยยานที่เทียมด้วยแพะ ปัจเจกยานเปรียบด้วยยานที่เทียมด้วยกวาง โพธิสัตวยานเปรียบด้วยยานที่เทียมด้วยโค ทั้ง ๓ ยานนี้เป็นเพียงอุบายโกศลธรรม ยังหาใช่ยานที่แท้จริงไม่ ยานที่แท้จริงมียานเดียว คือเอกยานหรือพุทธยานเท่านั้น หลักการเอกยานจึงเป็นความคิดสมานเชื่อมตรียานให้หลอมเข้ามาสู่จุดเดียวกันได้อย่างแนบเนียน และก็คงเป็นมหายาน คือมุ่งพุทธภูมิตามเคย โพธิสัตวยานเหมือนการทำเหตุ พุทธยานเหมือนผลอันเกิดจากเหตุที่บำเพ็ญบารมีแล้ว แต่ก็เป็นการยกจิตให้สูงมุ่งต่อพระ

อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งเกิดด้วยน้ำใจกรุณาต่อโลกเป็นมูลฐาน น่าสรรเสริญอุดมคติของฝ่ายมหายานข้อนี้นักหนา

ปารมิตา ๖ และปารมิตา ๑๐

ผู้ปฏิบัติธรรมตามคติของมหายาน ย่อมจะต้องมุ่งปรารถนาพุทธภูมิ และการปรารถนาพุทธภูมินั้น ก็ต้องบำเพ็ญสร้างสมคุณธรรมให้เป็นเหตุเพียงพอเสียก่อน คุณธรรมที่จะทำให้บุคคลสำเร็จพระโพธิญาณ เรียกว่า "ปารมิตา" หรือบารมี แปลว่า คุณชาติที่ทำให้ข้ามถึงฝั่งพระนิรวาณ มีด้วยกัน ๖ ปารมิตา คือ ทาน ศีล ขันติ วีริยะ ธฺยาน (หรือสมาธิ) และปัญญา ทานกับศีลเป็นคู่ปรับกับโลภะ ขันติกับวิริยะเป็นคู่ปรับกับโทสะ ธฺยานกับปัญญาเป็นคู่ปรับกับโมหะ บางทีก็จำแนกออกเป็น ๑๐ ปารมิตา คือเพิ่มอุปายปารมิตา ปณิธานปารมิตา พลปารมิตา และญาณปารมิตา อุปายปารมิตา ได้แก่การที่รู้จักอุบายที่ฉลาด แม้บำเพ็ญน้อยก็มีผลประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมาก เฉพาะอย่างยิ่งเป็นปารมิตาคู่กับทาน ศีล ขันติ ปณิธานปารมิตานั้น เทียบได้กับอธิษฐานบารมีของฝ่ายบาลี คือความตั้งใจมุ่งมั่นอย่างเด็ดเดี่ยว ในพุทธภูมิมาคู่กับวิริยะ ส่วนพลปารมิตานั้น แยกเป็น ๒ คือ จินตามัยพละ ๑ ภาวนามัยพละ ๑ จินตามัยพละ ได้แก่กำลังแห่งความเข้าใจในธรรม

ตามเหตุผล ภาวนามัยพละ ได้แก่กำลังแห่งความเข้าใจตามที่บำเพ็ญอบรมมา อาศัยพละทั้ง ๒ นี้ สามารถยังให้บรรดาบารมีที่บำเพ็ญมาปรากฏติดเนื่องกัน พระสูตรมหายานบางแห่งอธิบายว่า พลปารมิตา ได้แก่การที่บุคคลฟังพระสัทธรรม แล้วมีโยนิโสมนสิการ บรรลุถึงอนุตตรธาตุ อธิโมกษ์ก็มีพลปารมิตาคู่กับธฺยาน ส่วนญาณปารมิตา ได้แก่ญาณอันเกิดแต่ปารมิตา ๖ นั้น ยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมสมบูรณ์ทุกอย่างอนึ่ง ได้แก่สภาพก่อให้เกิดโลกุตตรปัญญาขึ้น นั่นคือญาณปารมิตามาคู่กับปัญญาปารมิตา **ทั้ง ๔ ปารมิตาหลังนี้**สงเคราะห์ลงในปัญญาปารมิตาทั้งหมด **ที่สำคัญจึงเหลือ ๖** ปารมิตาข้างต้นเท่านั้น มหายานถือว่าการปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญาและกรุณาคู่กันไปเสมอ จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งมิได้ พระโพธิสัตว์ (ถือว่าทุกคนที่ปรารถนาพุทธภูมิเป็นพระโพธิสัตว์) จะต้องมีความกล้าหาญไม่ระย่อต่อทุกข์ในวัฏสงสาร จะต้องอาจทนทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้ แม้ว่าการเปลื้องทุกข์ให้สรรพสัตว์นั้น ตนเองจะต้องเผาไหม้ในนรกสักกี่อสงไขยกัปก็ตาม สาธุชนผู้มุ่งต่อพุทธภูมิย่อมถือเอาเนติแบบอย่างจากพระโพธิสัตว์องค์สำคัญ ๆ เช่นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ซึ่งมีปณิธานว่า หากยังมีสัตว์ที่ต้องตกทุกข์ได้ยากอยู่ก็จักไม่ขอปรารถนาบรรลุพุทธภูมิ หรือพระกษิติครรภโพธิสัตว์ซึ่งมีปณิธานว่า ตราบใดนรกยังไม่สูญ ตราบนั้นก็ไม่ขอ

บรรลุพุทธภูมิ พระโพธิสัตว์ย่อมไม่ละทิ้งแม้แต่สัตว์เพียงตนเดียว ท่านจะต้องเป็นบุคคลสุดท้ายในการบรรลุถึงความตรัสรู้ หลังจากที่ได้ช่วยขนสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามโอฆกันดาร อันเป็นบ่อแห่งทุกข์นี้จนสิ้นแล้ว อาจารย์นาคารชุนจึงได้สรุปคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ไว้เป็นโศลกคาถาว่า

"พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีนิพพิทาแก่กล้าต่อสังสารวัฏ แต่ก็เป็นผู้หันพักตร์เข้าหาสังสารวัฏ"

"พระโพธิสัตว์มีศรัทธาปสาทะยินดีต่อพระนิรวาณ แต่ก็เป็นผู้หันปฤษฎางค์ให้แก่พระนิรวาณ"

"พระโพธิสัตว์สมควรต่อการกลัวสรรพกิเลส แต่ก็ไม่ควรละกิเลสเสียให้สิ้น"

ในคัมภีร์โยคาจารภูมิศาสตร์กล่าวเป็นทำนองดังนี้ว่า พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญซึ่งสุญญตวิโมกข์ ย่อมเป็นผู้รู้ชัดถึงสรรพธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง แต่ก็จะต้องไม่เป็นผู้ด่วนดับขันธปรินิพพาน จะต้องทำการโปรดสัตว์ต่อไปอีก แม้ถึงจะมีกิเลสส่วนอนุสัยเหลืออยู่ในจิตของตนก็ตาม พระโพธิสัตว์ย่อมถือเอามหากรุณาเป็นปุเรจาริกเสมอ เพราะฉะนั้น ชั้นภูมิของพระโพธิสัตว์จึงมี ๑๐ ภูมิ เรียกว่า ทศภูมิ และคุณชาติทางจิตของพระโพธิสัตว์จึงมีลำดับสูงต่ำ พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่จัดเข้าสู่เกณฑ์ภูมิใดภูมิหนึ่งในทศภูมิ ย่อมสามารถจะทำดีบ้าง ชั่วบ้าง

พระโพธิสัตว์ผู้เข้าสู่ทศภูมิ นับตั้งแต่ภูมิที่ ๑ ไปแล้วย่อมไม่ทำอกุศลกรรมเลย ทศภูมินั้นในคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ จัดลำดับไว้ดังนี้

ทศภูมิของพระโพธิสัตว์

๑. มุทิตาภูมิ พระโพธิสัตว์ยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อม มีความยินดีในความปราศจากทุกข์ของสรรพสัตว์อยู่ ในภูมินี้มีทานบารมีเป็นใหญ่ (คือบำเพ็ญหนักในทาน)

๒. วิมลาภูมิ พระโพธิสัตว์ละมิจฉาจริยาได้ขาดประพฤติแต่สัมมาจริยา มีศีลบารมีเป็นใหญ่

๓. ประภาการีภูมิ พระโพธิสัตว์มีความประพฤติยิ่งในความอดกลั้นโดยทุกประการ มีขันติบารมีเป็นใหญ่

๔. อรรถจีสมดีภูมิ พระโพธิสัตว์มีความเพียรกล้าในการบำเพ็ญคุณธรรมเป็นหิตประโยชน์แก่สรรพสัตว์ มีวิริยบารมีเป็นใหญ่

๕. ทุรชยาภูมิ พระโพธิสัตว์ละขาดซึ่งสภาวะแห่งทวิยานทั้ง ๒ ซึ่งเป็นธรรมาวรณะต่อพุทธภูมิได้ขาด มีสมาธิบารมีเป็นใหญ่

๖. อภิมุขีภูมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญยิ่งในปัญญาบารมีรู้ชัดในปฏิจจสมุปบาท

๗. ทูรังคมาภูมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในอุปายบารมีมาก

๘. อจลภูมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในปณิธาน-บารมีมาก

๙. สาธุมดีภูมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในพล-บารมีมาก

๑๐. ธรรมเมฆภูมิ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญหนักในญาณบารมีมาก มีอิสระไม่ติดผูกในสิ่งทั้งปวง ดุจเมฆซึ่งลอยละล่องอยู่ท่ามกลางนภากาศอย่างเสรี

มหาจตุรปณิธาน

พุทธมามกะฝ่ายมหายาน จะต้องประกอบด้วยจตุรปณิธานทั้ง ๔ คือ

๑. เราจะละกิเลสทั้งหลายให้หมด

๒. เราจะศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ

๓. เราจักโปรดสัตว์ทั้งหลายให้สิ้น

๔. เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิ

ทั้ง ๔ ปณิธานนี้ จะต้องเป็นอุดมคติประจำใจของผู้ปฏิบัติธรรมฝ่ายมหายาน

ตรีกาย

มหายานชั้นแรกดูเหมือนมีทัศนะตรงกับเถรวาทที่ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระกายเพียง ๒ คือ ธรรมกาย และนิรมาณ-กาย ธรรมกายนั้นมีพระพุทธวจนะที่ตรัสโดยตรงในบาลีอัคคัญญสูตรแห่งทีฆนิกาย ส่วนนิรมาณกายนั้น ก็ได้แก่พระกายของพระศาสดาที่ประกอบด้วยขันธ์ ๕ ในคัมภีร์ฝ่ายมาธยมิกชั้นแรกก็ยังไม่พบกายที่ ๓ ธรรมกาย ตามนัยแห่งเถรวาท หมายถึงพระคุณทั้งหลายของสมเด็จพระสัมมาสัม-พุทธเจ้า อันสรุปว่า ได้แก่พระมหาปัญญาคุณ พระมหา-วิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ หรือได้แก่คุณชาติแห่งความตรัสรู้ของพระพุทธองค์นั่นเอง มหายานได้สร้างลัทธิตรีกายขึ้นด้วยวิธีเพิ่มกายอีกกายหนึ่งเข้าไป คือ สัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ สำแดงปรากฏให้เห็นเฉพาะหมู่พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ เป็นทิพยภาวะมีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป เพราะ-ฉะนั้น แม้จนกระทั่งบัดนี้ พระโพธิสัตว์ก็ยังอาจจะเห็นพระศากยมุนีพุทธเจ้าได้ในรูปสัมโภคกาย พระพุทธองค์ยังทรงอาจสดับคำสวดมนต์ของเรา แม้พระองค์จะดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ดี ทั้งนี้ก็ด้วยการดับขันธปรินิพพานนั้นเป็นแต่เพียงการสำแดงให้เห็นปรากฏในรูปนิรมาณกายเท่านั้น ส่วนธรรม-กายเล่า ก็เป็นสภาวะ อมตะ ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดแผ่คลุมอยู่ทั่วไป ความคิดเรื่องสัมโภคกายนี้ มหายานได้รับ

จากนิกายมหาสังฆิกะและในหมู่คณาจารย์ของมหายานเอง ก็ไม่มีความเห็นพ้องกันในข้ออรรถาธิบายของตรีกายนี้เท่าไรนัก จึงเกิดมติเรื่องกาย ๓ กาย ๔ กาย ๕ ขึ้น และต่างนิกายต่างอธิบายไปตามความเข้าใจของตน ซึ่งผู้เขียนไม่อาจเก็บมาเล่าให้ฟังได้หมด จักพิมพ์เป็นเล่มหนึ่งอีกต่างหาก ที่เขียนมาข้างต้นเป็นมติของมหายานพวกหนึ่งซึ่งมีอยู่ส่วนใหญ่เท่านั้น

วิสุทธิภูมิ

มหายานมีมติว่า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายดุจทรายในคงคานที และในจักรวาลอันเวิ้งว้างนี้ ก็มีโลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติ แสดงพระสัทธรรมเทศนาอยู่ทั่วไป นับประมาณมิได้ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต เช่นปัจจุบันโลกธาตุของเราว่างจากพระพุทธเจ้ามา ๒ พันกว่าปีแล้ว แต่ในขณะนี้ ณ โลกธาตุอื่นก็มีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ทรงดำรงพระชนม์อยู่สั่งสอนสัตว์ โลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัตินั้น บางทีเรียกว่า พุทธเกษตร บางพุทธเกษตรบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยทิพยภาวะน่ารื่นรมย์ สำเร็จแล้วด้วยอำนาจปณิธานของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็มี สำเร็จด้วยกรรมนิยมของสัตว์ก็มี เป็นสถานที่สรรพสัตว์ในโลกธาตุอื่น ๆ ควรมุ่งไปเกิด ที่สำคัญและมีชื่อโด่งดัง คือ สุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะ อยู่ทางทิศตะวันตกแห่งหนึ่ง ความพิสดารจักกล่าวไว้ในบทว่าด้วย

นิกายสุขาวดี พุทธเกษตรของพระพุทธไภสัชชคุรุไวฑูรยประภาราชา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก เป็นพุทธเกษตรซึ่งมีรัศมีไพโรจน์แล้วด้วยมณีไพฑูรย์ ปรากฏพิสดารในไภสัชชคุรุไวฑูรยประภาราชาพุทธสูตรแห่งหนึ่ง พระพุทธเกษตรของพระพุทธอักโษภยะแห่งหนึ่ง แลมณฑลเกษตรของพระเมตไตรยโพธิสัตว์ในดุสิตสวรรค์อีกแห่งหนึ่ง เกษตรทั้ง ๔ แห่งนี้ ปรากฏว่าสุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะ เป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานมากกว่า ถึงกับสามารถตั้งเป็นนิกายโดยเอกเทศต่างหาก ปรากฏตามประวัติศาสตร์ของมหายานว่าสาวกแห่งนิกายสุขาวดีนั้น มีปริมาณเหนือสาวกนิกายอื่นอย่างเปรียบกันไม่ได้เลยทีเดียว การที่มหายานสร้างพุทธเกษตรอันมีลักษณะอุดมด้วยความสมบูรณ์พูนสุขเป็นทิพยภาวะ ก็เพื่อสนองความต้องการของมหาชนที่ยังอยากมีชีวิตอยู่เสวยสุขารมณ์ ยังไม่อยากบรรลุพระนิพพานเลยทีเดียวนั่นเอง ทั้งนี้เพราะตระหนักว่า จะหาบุคคลที่ปรารถนาพระนิพพานนั้นน้อยนักหนา ด้วยส่วนมากเห็นกันไปว่าเป็นการยากลำบากแสนเข็ญที่จะให้บรรลุพระนิพพาน มหายานก็เลยปลอบใจว่า อย่ากลัวเลย มีพุทธเกษตรอันสุขสบายอยู่มาก เมื่อไม่อยากไปนิพพานก็จงไปเกิดในพุทธเกษตรเหล่านั้นเถอะ และแล้วก็จะบรรลุพระนิพพานได้โดยสะดวก ซึ่งเป็นที่ถูกอกถูกใจของมหาชนอย่างมาก

สำหรับทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เราก็ยอมรับว่ามีโลกธาตุต่าง ๆ นอกจากโลกธาตุของเราจริง และมีพระพุทธเจ้านับจำนวนมากที่ได้ตรัสรู้และปรินิพพานไปแล้ว และจักตรัสรู้ต่อไปในอนาคต แต่หาได้สอนถึงการตั้งปณิธานไปเกิดในพุทธเกษตร หรือพรรณนาความสุขต่าง ๆ อย่างละเอียดพิสดารเป็นทิพยภาวะในโลกธาตุอื่นเช่นมหายานไม่

พึ่งอำนาจตนเอง - พึ่งอำนาจผู้อื่น

มหายานสอนว่า การตรัสรู้ธรรมนั้น มีวิถีอยู่ ๒ คือ การพึ่งอำนาจแห่งศีล สมาธิ ปัญญา ลำพังของตนเอง เรียกในภาษาจีนว่า จื้อลัก นี้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การขอพึ่งอานุภาพของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ ให้ช่วยเหลือคุ้มครองปลอดจากการรบกวนของหมู่มารกิเลส แลให้เข้าถึงโพธิโดยง่าย เรียกว่า ทาลัก นิกายสุขาวดี นิกายมนตรยานสงเคราะห์เข้าในฝ่ายทาลัก ส่วนนิกายเซนนั้น เป็นฝ่ายจื้อลัก นิกายอื่น ๆ ก็เข้าลักษณะฝ่ายจื้อลัก แต่มักจะถือรวม ๆ กันไปทั้ง ๒ วิถี ในบรรดาสาวกของนิกายต่าง ๆ

ศูนยตวาทิน - อัสติวาทิน

ปรัชญาของมหายาน สรุปลงได้เป็น ๒ สาย คือ สายศูนยตวาทิน (คงจง) สายหนึ่ง สายอัสติวาทิน (อู้จง) สายหนึ่ง

ศูนยตวาทิน ได้แก่ปรัชญาซึ่งอาจารย์นาคารชุนเป็นผู้ประกาศความคิดตามแนวปรัชญานี้อย่างพิสดาร ศูนยตวาทินถือว่าสังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี โดยสภาพปรมัตถ์แล้ว ย่อมมีภาวะอันเดียว คือ ศูนยตะ แต่ส่วนโลกิยสมมติแล้ว ก็ย่อมรับรองตามบัญญัติ ว่ามีนั่นมีนี่ บุญบาปสัตว์บุคคล แม้กระทั่งพระนิรวาณ ว่าโดยโลกิยะแตกต่างกันจริง แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถ์แล้ว มีสภาพเท่ากันหมด คือ สูญ (สรฺวมฺ ศูนฺยมฺ) ศูนยตวาทินไม่กล่าวถึงมูลการณะของโลก ในฐานะเป็นภาวะอันมีอยู่เป็นอยู่โดยตัวมันเอง ซึ่งเป็นพระพุทธมติดั้งเดิมในข้อว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา นั่นเอง

ส่วนอัสติวาทินนั้น แบ่งออกเป็น ๒ กิ่ง คือ กิ่งปรัชญาจิตตภูตตถตาวาทิน ๑ กิ่งจิตตอนิจจตาวาทิน ๑ กิ่งแรกกล่าวถึงมูลการณะของโลกว่าเป็นภาวะที่มีอยู่โดยตัวมันเอง ซึ่งเรียกว่า จิตสากล อันเป็นสภาพที่ทรงอยู่ทั่วไปในสรรพสัตว์ ภาวะอันนี้ มีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่นพุทธภาวะ (ฮุดแส) ตถาคตครรภ์ (ยู่ไล่จั๋ง) สัตยาตมัน (จิงฮั้ว) สัตยจิตต (จิงซิม) ธรรมกาย (ฮวบซิง) ฯลฯ ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นเพียงพฤติภาพของสภาพสากลอันนี้เท่านั้น พระสูตรมหายานส่วนใหญ่เป็นของ

ฝ่ายนี้มาก และปรัชญาแบบนี้เจริญมากในประเทศจีนกับญี่ปุ่น กิ่งที่สองนั้นถือว่า อาลยวิญญาณ หรือจิตเกิดดับ เป็นสันตติธรรม ปรากฏการณ์ทั้งหลายเป็นเงาสะท้อนของจิต แต่สภาพความเกิดดับสืบเนื่องกัน ตลอดจนเหตุปัจจัยต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ ซึ่งเรียกว่าพลังงานบ้าง พืชะบ้าง อันเก็บอยู่ในจิตธาตุนั้น มีอยู่โดยปรมัตถ์ จะปฏิเสธว่าไม่มีอย่างศูนยตวาทินไม่ได้ ปรัชญากิ่งนี้ไม่รับเรื่องมูลการณะของโลกเป็นอมตภาวะสากล แผ่ซ่านทั่วไปอย่างกิ่งต้น เพราะฉะนั้น จึงควรเรียกว่า จิตตอนิจจตาวาทิน หรือมีชื่ออีกชื่อหนึ่งโดยตรงว่า "วิชญาณวาทิน" (วิญญาณวาท) หรือโยคาจาร ตามนามของปกรณ์พิเศษเล่มสำคัญของฝ่ายนี้ ท่านผู้อ่านโปรดจำให้ดี เพราะต่อไปบางทีท่านจะพบชื่อทั้ง ๓ เรียกใช้สลับกันเสมอ ให้เข้าใจว่าเป็นอันเดียวกัน

อนึ่ง ควรชี้แจงในที่นี้ด้วยว่า ศูนยตวาทินนั้นปฏิเสธภาวะความมีอยู่โดยตัวมันเองอย่างเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นโลกิยธรรมหรือโลกุตตรธรรม ซึ่งข้ออธิบายท่านจะอ่านในบทนิกายตรีศาสตร์ต่อไป เพราะเหตุนั้น จึงชื่อ ศูนยตวาทิน ฝ่ายอัสติวาทินทั้ง ๒ กิ่งเล่า กลับตรงกันข้าม ถือว่าศูนยตวาทินเป็นนัตถิกทิฏฐิ เพราะสิ่งทั้งปวงไม่ควรจะสูญหมด ด้วยหากเป็นดังนั้น ก็เป็นการลบล้างหลักปฏิจจสมุปบาท

สังสารวัฏและพระนิพพานซึ่งมีอยู่ ฝ่ายอัสติวาทิน

ยอมรับหลักศูนยตาเหมือนกัน และก็ใช้หลักศูนยตาแพร่หลายแต่ความหมายแคบกว่าฝ่ายศูนยตวาทิน เช่นฝ่ายภูตตถตาวาทินถือว่า พฤติภาพมีกิเลส อวิชชาต่าง ๆ เป็นของไร้สาระแลสูญได้ แต่จิตสากล หรือภูตตถตาจะพลอยสูญไปด้วยไม่ได้ ต้องเป็นตัวยืนโรงอยู่ตลอดอนันตกาล ฝ่ายโยคาจารก็ถือว่าความรู้ผิดที่ไปยึดถือว่ามีปรากฏการณ์ อยู่ต่างหากนอกเหนือจากเงาสะท้อนของจิต ความรู้ผิดนี้เท่านั้นที่ควรจัดว่าสูญ จะถือว่าพืชะต่าง ๆ ในอาลยวิญญาณอันเป็นเหตุปัจจัยของปรากฏการณ์โดยตรง พลอยไร้สาระแลสูญไปด้วยไม่ได้ เพราะถ้าเช่นนั้น การละกิเลสและบรรลุนิรวาณก็ไม่มีความหมายอะไร พระนิรวาณก็ยังดำรงอยู่ แลเป็นอารมณ์แห่งใจได้ จะเหมารวบยอดอย่างศูนยตวาทินว่า สรฺวมฺ ศูนฺยมฺ กระไรได้เล่า นี่แหละเรื่องของศูนยตา ซึ่งนิกายต่าง ๆ ฝ่ายมหายาน ก็สั่งสอนกันแต่ทัศนะผิดกัน ดังตัวอย่างที่กล่าวนี้

ข้อแตกต่างระหว่างมหายาน - สาวกยาน

(ตามวาทะของฝ่ายมหายาน)

๑. สาวกยานเป็นยานคับแคบมุ่งเอาตัวรอดเฉพาะตัว มหายานเป็นยานใหญ่แห่งอุดมคติและการปฏิบัติเพื่อช่วยมหาชน

๒. สาวกยานเข้าถึงความตรัสรู้ได้ก็เพียงเห็นแจ้งในบุคคลศูนยตา คือสามารถทำลายความยึดถือในเรื่องอัตตาได้

แต่ไม่เห็นแจ้งในธรรมศูนยตา คือยังติดยึดถือในเรื่องขันธ์ ธาตุ อายตนะ และสภาวธรรมอยู่ พูดง่าย ๆ ก็คือว่าสาวกยาน ยังมีธรรมุปาทาน แต่อัตตวาทุปาทานไม่มี ส่วนมหายานนั้น เห็นแจ้งทั้งบุคคลศูนยตา และธรรมศูนยตา

๓. การหลุดพ้นของสาวกยานเป็นการหลุดพ้นแบบ "ลบ" ส่วนการหลุดพ้นของมหายานเป็นการหลุดพ้นแบบ "บวก" เพราะไม่รีบด่วนไปสู่ความดับเสียก่อน จนกว่าจะช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์หมด

๔. สาวกยานปฏิเสธต่อภาวะความมีความเป็นและการรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าหลังปรินิพพาน ด้วยถือว่าชีวิตจิตใจของพระองค์ได้ดับสนิทสิ้นเชิง เป็นการเข้าใจผิด แต่มหายานถือว่าการที่พระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานนั้น เป็นเพียงมายา ซึ่งพระองค์แสดงให้เห็นเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ แท้จริงพระองค์หาได้ดับไม่ และพระพุทธองค์ยังทรงรับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้ แลอาจมาสู่โลกนี้อีกได้เพื่อโปรดสรรพสัตว์

๕. สาวกยานปฏิเสธจิตสากล หรือพุทธภาวะที่มีอยู่แล้วบริสุทธิ์อยู่แล้วในสรรพสัตว์ ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่มหายาน (จำกัดฝ่ายภูตตถตาวาทิน) ถือว่าสัตว์ทั้งหลายมีพุทธภาวะอันแจ่มจ้าปราศจากกิเลสเป็นอันเดียวสิ้น

๖. พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ที่แสดงแก่พวกสาวกยานเป็นเพียงอุบายโกศลเท่านั้น ยังหาใช่ที่สูงสุดตาม

พุทธประสงค์ไม่ พระธรรมของมหายานจึงประเสริฐกว่าสาวกยานมาก (โปรดอ่านบทวิจารณ์ท้ายเล่ม)

พระไตรปิฎกของมหายาน

ความจริงมหายานมีพระธรรมไม่ครบ ๓ ปิฎก คือขาดวินัยปิฎกไป ถึงแม้ว่าฝ่ายมหายานจะกล่าวว่ามีวินัยของพระโพธิสัตว์อยู่ก็ตาม เพราะเรื่องวินัยโพธิสัตว์นั้น เป็นส่วนหนึ่งที่กล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร (ต่างฉบับกับฝ่ายบาลี) เรียกว่า พรหมชาลโพธิสัตวศีล (ฮ่วมหมังพู่สักก่าย) นี้ประเภทหนึ่ง อีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า โยคโพธิสัตวศีล (ยู่แคพู่สักก่าย) ซึ่งเป็นตอนหนึ่งในคัมภีร์โยคาจารภูมิศาสตร์ปกรณ์พิเศษของนิกายวิชญาณเวาทินเท่านั้น ไม่มีวินัยปิฎกที่จัดเป็นหมวดหมู่อย่างกับของฝ่ายสาวกยาน เพราะฉะนั้น สังฆกรรมต่าง ๆ มีอุปสัมปทากรรม เป็นต้น มหายานต้องใช้คัมภีร์วินัยของสรวาสติวาทบ้าง ของธรรมคุปตะมหาสังฆิกะ และมหิศาสกะบ้าง วินัยปิฎกของนิกายเหล่านี้ ได้ถูกแปลถ่ายทอดสู่ภาษาจีน ส่วนวินัยหรือปาฏิโมกข์ของโพธิสัตว์นั้น ก็มีลักษณะแตกต่างกันบ้าง ในพรหมชาลโพธิสัตวปาฏิโมกข์ จัดเป็นครุกาบัติ ๑๐ และลหุกาบัติ ๔๘ รวม ๕๘ สิกขาบท ส่วนในโยคโพธิสัตวปาฏิโมกข์ จัดเป็นครุกาบัติ ๔ ลหุกาบัติ ๔๓ และมีสมยศีลของลัทธิพุทธตันตระอีก ศีลโพธิสัตว์นี้ เป็นศีลาภรณ์ทั่วไปทั้ง

คฤหัสถ์ และบรรพชิต เทวดา ยักษ์ นาค สุบรรณ ฯลฯ แม้จะต้องครุกาบัติเป็นปาราชิกในโพธิสัตวสิกขาบท ก็สามารถทำคืนได้ด้วยการสมาทานใหม่ ไม่เหมือนกับภิกขุปาฏิโมกข์ซึ่งทำคืนอีกมิได้ ทั้งนี้เพราะถือว่า สิกขาบทของภิกขุเป็นเพียงในเขตจำกัดของปัจจุบันชาติ ส่วนสิกขาบทของโพธิสัตว์นั้นไม่จำกัดชาติเลย ยกตัวอย่าง ครุกาบัติปาราชิก ๔ ของโยคโพธิสัตวสิกขาบทมีดังนี้ คือ

๑. พระโพธิสัตว์มีความโลภในลาภสักการะสรรเสริญแล้วพูดยกย่องตัวเอง ตำหนิติเตียนผู้อื่น ต้องปาราชิก

๒. พระโพธิสัตว์มีมัจฉริยะความตระหนี่ในทรัพย์สมบัติที่ตนมี หรือตระหนี่วิทยาความรู้ เมื่อมีสัตว์ผู้ยากไร้มาปรากฏ สมควรจะบริจาคทรัพย์ที่ตนมีช่วยเหลือ แต่ไม่บริจาคก็ดี หรือมีสัตว์ผู้ใคร่ธรรมมาปรากฏ ตนเป็นผู้รู้ธรรมมิบริจาคธรรมทานก็ดี ต้องปาราชิก

๓. พระโพธิสัตว์เป็นผู้หนักในความโกรธ อาฆาตพยาบาท ประทุษร้ายสัตว์ด้วยวาจา และอาวุธทำให้บาดเจ็บ หากมีผู้อื่นมาห้ามปราม มิเชื่อ คงมีจิตผูกเวรไว้ ต้องปาราชิก

๔. พระโพธิสัตว์คัดค้านติเตียนโพธิสัตว์ปิฎกทั้งปวง กลับยินดีเชื่อถือในสัทธรรมปฏิรูป ธรรมที่คล้ายคลึงดุจสัจธรรม เกิดศรัทธาขึ้นเองก็ดี ผู้อื่นให้เกิดขึ้นก็ดี ต้องปาราชิก

ทั้ง ๔ ข้อ เมื่อเทียบกับปาราชิกของภิกขุแล้ว ก็รุนแรงกว่ากันมากนัก อนึ่ง ในโยคโพธิสัตวสิกขาบทในหมวดลหุกาบัติว่าด้วยปาณาติบาต มีข้อความที่ประหลาดอยู่ตอนหนึ่ง ดังแปลเอาใจความมาดังนี้

"ถ้าพระโพธิสัตว์เห็นโจรร้ายประกอบด้วยโลภะ จะประหารสัตว์เป็นอันมากก็ดี จะประหารพระสาวก พระปัจเจกพุทธ พระโพธิสัตว์ก็ดี หรือจะลงมือสร้างอนันตริยกรรมก็ดี เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นเช่นนี้ พึงตรึกนึกว่า ถ้าอาตมะจะประหารชีวิตของหมู่พาลนี้ อาตมะก็จักต้องตกนิรยาบาย ครั้นมิประหารเล่า เขาก็จักก่ออนันตริยกรรม ได้เสวยทุกขวิบากอันใหญ่ อาตมะควรประหารเขาเสีย ยอมตนตกนิรยภูมิ มิยอมให้เขาก่ออนันตริยกรรม พระโพธิสัตว์พึงมนสิการเช่นนี้แล้ว พึงประกอบด้วยกุศลจิต หรืออัพยากตจิต มีหิริโอตตัปปะและเมตตาจิต แล้วประหารชีพของเขาเสีย ดังนี้ ไม่ชื่อว่าล่วงโพธิสัตวสิกขาบทเลย จักบังเกิดกุศลเป็นอันมาก"

"อนึ่ง พระโพธิสัตว์เห็นผู้มีอำนาจยศศักดิ์ใหญ่ปราศจากเมตตา กระทำการเบียดเบียนประชาสัตว์ให้ได้รับความเดือดร้อน พึงบังเกิดเมตตาจิตมุ่งปรารถนาต่อสันติสุขของประชาสัตว์ แล้วพระโพธิสัตว์พึงแก้ไขตามกำลังสามารถจะกำจัดหรือขับไล่ออกจากตำแหน่ง เช่นนี้ ไม่ชื่อว่าล่วงต่อโพธิสัตวสิกขาบท จักบังเกิดกุศลเป็นอันมาก"

เพราะฉะนั้น หลักการของพระโพธิสัตว์จึงอยู่ที่ว่า ตนต้องอาจรับทุกข์แทนสรรพสัตว์ได้ แม้ทุกข์ในนรก กุลบุตรฝ่ายมหายานเมื่อรับอุปสัมปทากรรมแล้ว ก็มีการรับศีลโพธิสัตว์ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง เช่นในประเทศจีนเรียกกันว่า "ซาตั้วไต้ก่าย" แปลว่า "ตรีมณฑลมหาศีล" คือรับศีลสามเณร และรับศีลภิกขุเสร็จแล้วรับศีลโพธิสัตว์ แต่ศีลโพธิสัตว์นั้น ส่วนใหญ่นิยมพรหมชาลโพธิสัตวศีล มากกว่าโยคโพธิสัตวศีล อนึ่ง ในศีลพระโพธิสัตว์นั้น มีห้ามมิให้ฉันเนื้อสัตว์ของสดคาวและหัวหอมกระเทียมด้วย ถือว่าผู้ใดล่วง ต้องลหุกาบัติ เพราะของเหล่านี้เท่ากับเป็นการชวนส่งเสริมการฆ่าทางอ้อม และส่งเสริมกำหนัดราคะ ทำลายสุขภาพ กีดกั้นจิตมิให้บรรลุสมาธิ สร้างความหวาดกลัวให้แก่กัน และเป็นการกินเนื้อสัตว์ ซึ่งผู้กินอาจจะกินถูกเนื้อของบิดามารดาในชาติก่อน ๆ ของตนก็ได้ ผู้รับศีลโพธิสัตว์จึงต้องกินอาหารบริสุทธิ์จากเลือดเนื้อ สงฆ์มหายานที่ถือมังสวิรัติได้เคร่งครัด ได้แก่สงฆ์จีนส่วนใหญ่ ส่วนในประเทศมหายานอื่น ๆ นั้นหย่อนมาก ในพระสูตรมหายานมีบางสูตรก็ห้ามมิให้กินเนื้อสัตว์ และเหตุผลต่าง ๆ มากเหมือนกัน จะข้ามไปเสีย

ในส่วนสุตตันตปิฎกนั้น มหายานมีพระสูตรชนิดยาว ๆ บางสูตรอ่านกันนับหลาย ๆ สัปดาห์จึงหมด เช่นมหาปรัชญาปารมิตาสูตร เพียงสูตรเดียวมีถึง ๖๐๐ ผูก พิมพ์ออกเป็นเล่มหนังสือถึง ๑๒๐ เล่มสมุด นอกจากนี้ก็มีรัตนกูฏสูตร มีจำนวน ๑๒๐ ผูก อวตํสกมหาไพบูลยสูตร ๘๐ ผูก จัดว่าเป็นพระสูตรที่ใหญ่และยาวมาก นอกจากนี้ก็มีพระสูตรอื่น ๆ อีกมากมาย ส่วนมากแต่ละสูตรยาวกว่าสังคีติสูตร หรือมหาปรินิพพานสูตรของฝ่ายบาลี ซึ่งเราถือกันว่ายาวมาก อนึ่ง แม้สุตตันตปิฎกของฝ่ายสาวกยาน ก็แปลออกเป็นภาษาจีนเกือบหมด เช่น ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายนั้น แปลออกมาหมด ส่วนขุททกนิกาย แปลออกเป็นบางส่วน มี ธรรมบท เป็นต้น ส่วนใหญ่แปลออกจากภาษาสันสกฤต ฉะนั้นจึงมีข้อความแตกต่างกับฝ่ายบาลีบ้าง แต่ก็น้อยมาก นักศึกษามหายานจึงได้เปรียบกว่านักศึกษาฝ่ายสาวกยานตรงนี้

ส่วนอภิธรรมปิฎกมหายานนั้น ข้าพเจ้าสมัครจะเรียกว่าปกรณ์วิเศษมากกว่า ทางมหายานไม่ได้กล่าวว่า พระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปเทศน์อภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดพระพุทธมารดา กล่าวเล่าว่า เสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดาจริง แต่ไม่ใช่เทศน์อภิธรรม ๗ คัมภีร์ อย่างที่เราเชื่อกัน อภิธรรมของมหายานนั้น เรียกว่า "ศาสตร์" เป็นนิพนธ์ของบรรดาคณาจารย์อินเดีย มีนาคารชุน เทวะ อสังคะ วสุพันธุ สถิรมติ ธรรมปาละ ภาววิเวก ทินนาค ฯลฯ เขียนขึ้น โดยอนุมัติของพระพุทธองค์บ้าง โดยปัญญาของผู้แต่งเองบ้าง ท่านอริยปราชญ์ผู้นิพนธ์ศาสตร์ต่าง ๆ นี้ มหายานถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์มาอวตาร

ทั้งนั้น ศาสตร์หรือปกรณ์วิเศษของมหายาน ส่วนใหญ่เป็นของฝ่ายวิชญาณวาทินและศูนยตวาทิน ศาสตร์ที่ใหญ่และยาวที่สุดได้แก่โยคาจารภูมิศาสตร์ และมหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ นอกจากนั้นก็มีวรรณคดีมหายานอื่น ๆ ที่ไพเราะเพริศพริ้งมาก แลศาสตร์หรืออภิธรรมของฝ่ายสาวกยานก็แปลออกมามีเป็นจำนวนมาก อภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาสติวาทแปลเกือบหมดที่สำคัญอย่างยิ่ง คือคัมภีร์ "มหาวิภาษา" ซึ่งเป็นชุมนุมปรัชญาของนิกายนี้ และนิกายพระพุทธศาสนาสาวกยานอื่น ๆ แม้อภิธรรมของฝ่ายบาลีเถรวาทก็มีแปลเหมือนกัน คือคัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปติสสอรหันต์ อนึ่ง อรรถกถาวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท คือสมันตปาสาทิกานั้น ก็แปลเป็นจีน ฉะนั้นพระไตรปิฎกจีนจึงเปรียบเหมือนหนึ่งญาณสาครอันควรแก่การแหวกว่ายของบรรดาบัณฑิต ผู้ใคร่ต่อการศึกษาค้นคว้า ในสัจธรรมยิ่งนักหนา ข้าพเจ้าจึงขอย้ำว่า ภาษาจีนเป็นภาษาที่สำคัญที่ขาดไม่ได้เลย ในการที่เราจะเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา เราต้องเรียนรู้ไว้ ท่านผู้อ่านที่ปรารถนาจะชมพระไตรปิฎกจีน ก็เชิญชมได้ที่หอพระสมุดแห่งชาติหนึ่ง และที่หอประชุมสมาคมพุทธบริษัทไทย - จีนประชา ณ ถนนพลับพลาไชยอีกแห่งหนึ่ง

มหายานในอินเดีย

มหายานถือว่าพระพุทธองค์เทศนาพระธรรมอยู่ ๔๙ พรรษา ใน ๑๒ พรรษาแรก พระองค์เทศนาหลักธรรมของฝ่ายสาวกยาน อีก ๓๗ พรรษา ตรัสหลักธรรมของมหายาน เมื่อพระศาสดาปรินิพพานลงไม่นาน พระมัญชุศรีโพธิสัตว์และพระอารยเมตไตรยโพธิสัตว์กับพระอานนท์ พร้อมด้วยหมู่พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ได้ชุมนุมยกสังคายนาพระธรรมมหายานขึ้น ณ ภูเขาจักรวาล แต่ในระยะ ๕๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพานเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาสาวกยานรุ่งเรือง พระพุทธศาสนาได้เริ่มแตกนิกายขึ้น เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑ ต่อเมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ ๔ ปรากฏว่ามีนิกายในพระพุทธศาสนาสาวกยานที่ใหญ่ ๆ อยู่ ๑๘ นิกาย มีนิกายที่สำคัญที่ทรงอิทธิพล คือนิกายมหาสังฆิกะ กับนิกายสถวีระหรือเถรวาท ซึ่งเป็นฝ่ายสาวกยานเดิม มูลเหตุของการแตก เป็นเพราะความขัดแย้งทางทัศนธรรม ปรัชญา และการประพฤติวินัย สงฆ์ฝ่ายหนึ่งรับเอาความคิดทางปรัชญา ตลอดจนพิธีการบางอย่างของพราหมณ์เข้ามาเจือปน และเห็นว่าควรมีการแก้ไขผ่อนผันในสิกขาบทบางข้อ พวกนี้ได้แก่ฝ่ายมหาสังฆิกะ อีกพวกหนึ่งไม่ยอม เห็นว่าควรรักษาพระพุทธธรรมให้บริสุทธิ์ทั้งทางหลักทฤษฎีกับการปฏิบัติ พวกนี้ได้แก่สงฆ์ฝ่ายสถวีระหรือเถรวาท อย่างไรก็ดีทั้ง ๒ ฝ่ายก็ได้มีนิกายปลีกย่อยแตกแขนงออกไปอีก ตาม

พระพุทธรูปองค์กลาง คือพระอมิตาภพุทธเจ้า องค์ข้างขวาคือ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ หรือ พระกวนอิมพู่สัก องค์ข้างซ้ายคือ พระมหาสถามปราบต์โพธิสัตว์ หรือ พระไต้ซีจี่พู่สัก ทั้ง ๓ พระองค์ทำหน้าที่โปรดสัตว์อยู่แม้ในปัจจุบัน ประทับ ณ สุขาวดีพุทธเกษตร

ทัศนะอันไม่เหมือนกันของบรรดาคณาจารย์ จำเนียรกาลต่อมาได้แตกกันออกไปถึง ๑๘ นิกาย คือฝ่ายเถรวาทแตกออก ๑๑ นิกาย มี วาตฺสิปุตฺริย (วัชชีบุตร) มหิศาสกะ ธรรมคุปตะ เสาตรันติกะ สรวาสฺติวาทิน กาศฺยปิย สัมกรานฺติวาทิน สามฺมมีติย ศันนาคาริก ภัทรยานิย ธัมโมตฺตริย ฝ่ายมหาสังฆิกะมีสาขาแตกออกไป ๕ นิกาย คือ เอกวยหาริก โคกุลิก พหุศฺรุติย ไจติก ปรัชญปฺรติวาทิน คติธรรมของแต่ละนิกาย (ผู้ต้องการทราบประวัติและรายละเอียด เชิญอ่านในคำบรรยายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของข้าพเจ้าเทอญ) นิกายมหาสังฆิกะ นิกายสรวาสฺติวาทิน และเสาตรันติกนิกาย เป็นนิกายที่สำคัญมาก มหาสังฆิกะทรงอิทธิพลทางภาคใต้ของอินเดียและภาคตะวันออก นิกายนี้มีปรัชญาละม้ายไปข้างพราหมณ์ สรวาสฺติวาทินไปรุ่งโรจน์อยู่ทางเหนือของอินเดีย มีแคว้นคันธาระ-กาศมีระเป็นจุดศูนย์กลาง มหายานสรวาสฺติวาทินเป็นนิกายที่บูชาอภิธรรม ปรัชญาฝ่ายโยคาจารได้รับอิทธิพลจากนิกายนี้และเสาตรันติกมาก ส่วนเถรวาทนั้นได้อับรัศมีจากภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของชมพูทวีป ไปรุ่งเรืองที่เกาะลังกา และกลายเป็นนิกายประจำของประชาชน ตลอดจนพระราชาแห่งประเทศนั้น จากนั้นจึงได้แพร่หลายเข้าสู่อาณาจักรต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน

การก่อตัวของมหายาน เริ่มปรากฏเป็นเค้าตั้งแต่สมัย

พุทธศตวรรษที่ ๑ แต่ยังไม่โจ่งแจ้ง บรรดาทัศนะของคณาจารย์แห่งบรรดานิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นั้น ล้วนเป็นบ่อเกิดของมหายานทั้งสิ้น โดยเฉพาะฝ่ายมหาสังฆิกะ มหายานได้ค่อย ๆ ฟักตัวเอง จากการเลือกเฟ้นผสมผสานบรรดาปรัชญาในนิกายต่าง ๆ แล้วจึงได้ปรากฏรูปร่างขึ้นชัดแจ้งราวพุทธศตวรรษที่ ๖ มีพระอัศวโฆษ ชาวเมืองสาเกต ได้ประกาศลัทธิมหายาน ด้วยการแต่งคัมภีร์มหายานศรัทโธตปาทศาสตร์ ซึ่งเป็นปรัชญาฝ่ายภูตตถตาวาทิน แต่นักปราชญ์ยังสงสัยกันว่าคัมภีร์นี้เป็นฝีมือของชาวจีนมากกว่า และพระอัศวโฆษน่าจะเป็นคณาจารย์ของฝ่ายสาวกยานมากกว่า (รายละเอียดเชิญดูในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา) คณาจารย์ของมหายานนิยมการแต่งพระสูตรถวายเข้าพระพุทธโอษฐ์ แบบเดียวกับพวกมหาสังฆิกะ ตอนนี้พระสูตรมหายานได้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่มีอิทธิพลเท่าไรนัก จนตราบเท่าถึงพุทธศตวรรษที่ ๗ (ศักราชนี้ก็ยังเถียงกัน) มหายานเกิดคนสำคัญขึ้นคนหนึ่ง คือ อาจารย์นาคารชุนแห่งอินเดียใต้ ได้ประกาศปรัชญาศูนยตวาทินขึ้น และด้วยนิพนธ์ของท่านชื่อ "มาธยมิกศาสตร์" ซึ่งนำปรัชญาของนานานิกายในพระพุทธศาสนา กับปรัชญาของพราหมณ์มาวิพากษ์พร้อมทั้งอธิบายปรัชญาศูนยตาขึ้น ได้ทำให้มหายานมีฐานะโดดเด่น ข่มรัศมีของนิกายอื่น ๆ สิ้น ประชาชนหันมาเลื่อมใสในลัทธิใหม่นี้มากขึ้นทุกที ศิษย์ของท่านนาคารชุนชื่อ เทวะ

ได้รับช่วงงานของอาจารย์อย่างเข้มแข็ง อาจารย์เทวะเป็นนักโต้วาทีมีชื่อ โต้เอาชนะพวกพราหมณ์มามากต่อมาก และสามารถกลับใจพวกพราหมณ์เป็นจำนวนล้าน ๆ ให้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ในที่สุดก็ถูกพวกพราหมณ์ที่ริษยาฆ่าตาย อมตนิพนธ์ของท่านผู้นี้ คือคัมภีร์ "ศตศาสตร์" ตกราวพุทธศตวรรษที่ ๙ อาจารย์อสังคะชาวแคว้นคันธาระ ได้ประกาศปรัชญาฝ่ายโยคาจารขึ้น โต้แย้งปรัชญาฝ่ายศูนยตวาทิน และฝ่ายภูตตถตาวาทิน ต่อมาน้องชายชื่อ วสุพันธุ ซึ่งเดิมเป็นผู้เลื่อมใสในฝ่ายสาวกยาน แต่กลับใจมานับถือมหายานก็ได้เป็นตัวตั้งตัวตี แผ่ปรัชญาโยคาจารให้กว้างขวาง ท่านได้แต่งคัมภีร์หลายเล่ม ทั้งฝ่ายสาวกยานกับโยคาจาร ปรัชญาโยคาจารเจริญข้ามหน้าฝ่ายศูนยตวาทิน เพราะท่านผู้นี้หลังจากนั้นก็มักมีการวิพากษ์วิจารณ์โต้แย้งทางทฤษฎีของปรัชญาทั้ง ๒ ระหว่างคณาจารย์มหายานเนือง ๆ พร้อมกับที่แคว้นมคธก็มีมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาชื่อ "นาลันทา" ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมความรู้นานาลัทธิศาสนาในอินเดียทั้งหมด เป็นมหาวิทยาลัยที่อยู่ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของกษัตริย์มคธและแคว้นอื่น ๆ ทั้งในและนอกประเทศที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ อาจารย์ภาววิเวกแห่งศูนยตวาทินได้เขียนคัมภีร์ตาลรัตนศาสตร์ (Talaratna) ขึ้นลบล้างมติฝ่ายโยคาจาร และอาจารย์ธรรมปาละแห่งโยคาจารก็ได้แต่ง

คัมภีร์โต้แย้งมติฝ่ายศูนยตวาทินเหมือนกัน นอกจากท่านทั้ง ๒ นี้แล้ว ต่อมายังมีคณาจารย์สำคัญของแต่ละฝ่ายอื่นอีก เช่น ทินนาคะ ผู้เขียนตำราตรรกวิทยามีชื่อของอินเดีย สถิรมติ นันทะ คุณมติ ชินบุตร วิชัยมิตร ศุทธจันทระ พุทธปาละ จันทรกีรติ เป็นต้น คณาจารย์เหล่านี้ได้เรียบเรียงคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ที่เรียกกันว่า "ศาสตร์" ประกาศแนวคิดของตน ทำให้มหายานเจริญแพร่หลายทั่วชมพูทวีป

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗ เป็นสมัยของวงศ์ปาละ พระพุทธศาสนาคงมั่นคงอยู่ในอินเดีย และมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่มคธ ตอนนี้ปรัชญาภูตตถตาวาทินกลับรุ่งเรืองขึ้นอีก และปรากฏว่าคณาจารย์ฝ่ายมหายานได้ยอมรับพิธีการของลัทธิฮินดูตันตระเข้ามาดัดแปลงเป็นของพระพุทธศาสนา ประกาศลัทธิใหม่ชื่อว่า "พุทธตันตรยาน" หรือ "คุยหยาน" "รหัสยาน" "มนตรยาน" ซึ่งมีความหมายว่า ยานลึกลับ แลได้แต่งพระสูตรและศาสตร์กันเป็นการใหญ่ เพื่อให้รับรองลัทธิใหม่นี้ ลัทธินี้ความจริงก็เริ่มฟักตัวมานาน มีลักษณะเช่นเดียวกับการฟักตัวของมหายานเหมือนกัน เดิมก็คงยอมอยู่ภายใต้อาณัติของมหายาน แต่เมื่อปรากฏว่ามีกำลังเข้มแข็งแล้ว ก็ประกาศตนว่าเป็นลัทธิใหม่ ซึ่งมีทางบรรลุถึงโพธิได้เร็วกว่าและสะดวกกว่านิกายปรัชญาต่าง ๆ ทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน บอกว่าเป็นมหายานชนิดสูงเหนือมหายานอื่น ๆ

ลัทธิพุทธตันตระ แท้จริงก็คือ การยอมตัวมอบหมายให้อยู่ภายใต้รัศมีของพราหมณ์มากขึ้นนั่นเอง ฉะนั้น ลัทธินี้จึงอุดมไปด้วยเวทมนตร์อาคมขลังต่าง ๆ ตลอดจนการบำเพ็ญตบะพิธีบูชายัญบวงสรวง มีการบูชาเพลิง เป็นต้น หนักเข้าก็เกิดมีการนำเหล้ายาปลาปิ้งและผู้หญิงเข้าไปยุ่งปนกับการประกอบพิธีเพื่อโมกษะอีกด้วย เมื่อพระพุทธศาสนาพ่ายแพ้แก่ลัทธิฮินดู เพราะการประพฤติของสงฆ์ทรามลงเช่นนี้ แต่ถึงกระนั้น ฐานะของพระพุทธศาสนาก็ยังมั่นคงอยู่ในตอนตะวันออกของอินเดีย พระราชาแห่งวงศ์ปาละของวังคะก็ยังอุปถัมภ์ดูแลอยู่ และยังมีมหาวิทยาลัยชื่อ วิกรมศิลา ซึ่งสั่งสอนลัทธิพุทธตันตระคู่กันไปกับมหาวิทยาลัยนาลันทา จนตราบถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กองทัพของพวกอิสลามบ้าเลือดจึงได้บุกเข้าทำลายพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ วังคะ ฯลฯ และเผามหาวิทยาลัยทั้ง ๒ เสียจนหมดสิ้น จับพระภิกษุฆ่า บังคับให้พุทธศาสนิกชนเข้ารีตถืออิสลาม พระพุทธศาสนาซึ่งเจิดจ้าอยู่ในมาตุภูมิของตนตลอดระยะกาล ๑,๗๐๐ ปีเศษ ก็ถึงแก่กาลวิปโยคสูญหายจากไป ประทีปดวงใหญ่ซึ่งส่องมรรควิถีแห่งการพ้นทุกข์แก่ชาวภารตวรรษก็อัสดงดับไป แต่กลับไปเปล่งรัศมีขึ้นที่ประเทศต่าง ๆ แห่งอาเซียบูรพา และอาเซียอาคเนย์ พระพุทธศาสนาสาวกยานไปเปล่งรัศมีที่ลังกา ไทย พม่า เขมร และลาว จำนวนผู้นับถือมีกว่า ๕๐ ล้านคน พระพุทธศาสนา

มหายานได้บรรเจิดแสงที่จีน ญี่ปุ่น ทิเบต มองโกเลีย แมนจูเรีย ญวน เกาหลี สิขิม ภูตาน เนปาล จำนวนผู้นับถือกว่า ๕๐๐ ล้าน จำนวนสาวกฝ่ายมหายานนี้ ว่าไปตามสถิติพลเมืองของประเทศ ซึ่งความจริงแล้วมีไม่ถึง ๓๐๐ ล้านคน เรามักจะภูมิใจว่า จำนวนพุทธศาสนิกชนมีมากที่สุดในโลก ทั้งนี้เพราะรวมเอา พลเมืองประเทศจีนเข้าไปด้วยจึงดูมาก อันที่จริงชาวจีนใช่ว่าจะ เป็นพุทธศาสนิกชนทั่วไป ดังไทยกับพม่า เขมร ลาว ก็หาไม่ มีแต่ทิเบต มองโกเลีย แลญี่ปุ่นเท่านั้น ที่เราจะเชื่อถือในสถิติ ของพุทธศาสนิกชนโดยแท้จริง ฉะนั้น ตามความจริงแล้ว ปริมาณพุทธศาสนิกชนน้อยกว่าคริสต์ศาสนิกชนมาก จึงขอให้ พวกเราจงตระหนักในข้อนี้ให้มาก อย่าได้หลงว่าศาสนาของเรา เจริญแล้วเลย ประเทศมหายานในปัจจุบันที่นับถือว่าการพระ ศาสนารุ่งเรืองดีอยู่ ก็เห็นจะมีแต่ประเทศญี่ปุ่นแห่งเดียวเท่านั้น

มหายานในประเทศจีน

พระพุทธศาสนาเริ่มแผ่เข้าสู่ประเทศจีนตอนปลายราชวงศ์จิว แต่เป็นเพียงกระเส็นกระสายเล็กน้อยมาก มาราวต้น พุทธศตวรรษที่ ๖ พระเจ้าฮั่นเม่งเต้แห่งวงศ์ตังฮั่น ได้ส่ง ราชทูตไปสืบพระศาสนาจากอินเดีย (ศาสตราจารย์เหลียงฉีเชา ว่ามาแต่บากเตรียเท่านั้น ดูพระพุทธศาสนาในอาเซียกลางของ ผู้เขียน) และได้นิมนต์พระภิกษุชาวอินเดีย ๒ รูปชื่อกาศยปมาตังคะ (เกียเฮียะม่อเทง) กับธรรมรักษะ (เตกฮวบลั้ง) มา ยังนครลกเอี๋ยงด้วย พระเจ้าฮั่นเม่งเต้สร้างวัดขึ้น ณ นคร ลกเอี๋ยง พระราชทานนามว่าแปะเบ๊ยี่ (วัดม้าขาว) นับเป็นปฐม สังฆารามของจีน ฝ่ายพระกาศยปมาตังคะได้ลงมือแปล ถ่ายทอดพระพุทธวจนะออกเป็นภาษาจีนมี “พระสูตร ๔๒ บาท” (สี่จับยี่เจียงเก็ง) พระธรรมรักษะแปล “ทศภูมิสังโยชนภินทนสูตร” (จับตี้ต้วนกักเก็ง) พระพุทธศาสนายังไม่แพร่หลายเท่าไรนัก ตกกลางพุทธศตวรรษที่ ๗ มีภิกษุชาวปาร์เธีย ชื่ออันสิเกา (ดูพระพุทธศาสนาในอาเซียกลาง) จาริกมาแปลคัมภีร์ถึง ๙๐ กว่าฉบับ ส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ของฝ่ายสาวกยาน ครั้นตกยุค สามก๊ก (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๘) พระธรรมกาละชาว อินเดีย จาริกมาประดิษฐานสีมาวินัยกรรมเป็นปฐมที่นคร ลกเอี๋ยง พร้อมทั้งให้อุปสัมปทาแก่กุลบุตรและแปลวินัย ปาฏิโมกข์ขึ้นเป็นการเปิดศักราชแห่งนิกายวินัยขึ้น สงฆ์ชาว แคว้นคังกือชื่อ คังเจงหวย ได้จาริกมาแพร่พระพุทธธรรมที่ จีนใต้ ชนะใจซุ่นกวนเจ้าครองแคว้นหวูสำเร็จ พระพุทธศาสนา เริ่มแพร่หลายทั่วจีนใต้ ตกถึงสมัยราชวงศ์ไซจิ้น พระพุทธศาสนาแพร่หลายทั่วไปในประชาสังคม ธรรมทูตจากเตอรกีสตานบ้าง จากอินเดียบ้าง จาริกมาแพร่ธรรมไม่ขาดสาย พระพุทธวจนะต่าง ๆ ได้ถูกเร่งรัดให้แปลถ่ายออกสู่ภาษาจีน เรื่อย ๆ พระพุทธศาสนาแพร่หลายทั่วไปในหมู่ประชาชน ถึง

ปลายพุทธศตวรรษที่ ๙ สมณะจีนชื่อ ฮุ้ยเอี้ยง ได้ตั้งสำนักสุขาวดีขึ้นที่ภูเขาลู้ซัว มณฑลกังไส สมณะฮวบเฮี้ยนเริ่มตระเตรียมการจาริกไปอินเดีย ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ นักแปลคัมภีร์ชั้นเยี่ยมชื่อ กุมารชีพ จาริกมาแปลปกรณ์ต่าง ๆ ของฝ่ายศูนยตวาทิน ปรัชญามาธยมิกเริ่มเจริญแพร่หลาย พร้อมกันนั้นกุมารชีพได้แปลคัมภีร์สัตยสิทธิศาสตร์ของฝ่ายสาวกยาน ให้กำเนิดนิกายสัตยสิทธิขึ้น ทั่งม่อชั่ม แปลมหาปรินิรวาณสูตร ให้กำเนิดแก่นิกายนิรวาณ ตกกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ คุณภัทรแห่งอินเดียกลาง จาริกมาแปลพระสูตรสำคัญ ๆ เช่น ธรรมทุนทุภิ ศรีรมาลาเทวี และลังกาวตาร ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๑ โพธิรุจิแห่งอินเดียเหนือ จาริกมาแปลทศภูมิศาสตร์และศาสตร์อื่น ๆ อีกมาก กับทั้งเป็นผู้ก่อกำเนิดนิกายภูมิศาสตร์ ต่อมาไม่ช้า โพธิธรรมแห่งอินเดียใต้ก็ได้จาริกมาแพร่นิกายธฺยาน หรือเซน ปรมัตถะแห่งอินเดียตะวันตก จาริกมาแปลคัมภีร์ฝ่ายปรัชญาโยคาจารและปรัชญาภูตตถตาวาทิน ตั้งนิกายสัมปริครหศาสตร์ขึ้น ความคิดเรื่องจิตอมตะแพร่หลายทั่วประเทศ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คณาจารย์ตี้เจียประกาศปรัชญานิกายเทียนไท้แพร่หลายครอบนิกายนิรวาณ ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อเนื่องถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ท่านติปิฎกธราจารย์เฮี่ยงจังผู้ซึ่งเดินทางไปศึกษาพระพุทธธรรมอยู่ ณ มหาวิทยาลัยนาลันทา จาริกกลับมา ได้แปลคัมภีร์นับ

จำนวน ๑,๓๔๗ ผูก ๗๖ ฉบับ ออกสู่พากย์จีน มีทั้งคัมภีร์ฝ่ายศูนยตวาทินและโยคาจาร อัครสาวกของท่านชื่อกุยกี ได้ตั้งนิกายโยคาจาร หรือธรรมลักษณะขึ้นครอบนิกายสัมปริครหะ ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ภิกษุงี่เจ่ง จาริกกลับจากอินเดีย เผยแผ่การประพฤติวินัยบัญญัติอย่างเคร่งครัด และแปลวินัยปกรณ์ของนิกายต่าง ๆ มาก ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คณาจารย์เฮี่ยงซิ้วตั้งนิกายอวตํสกะครอบนิกายภูมิศาสตร์ นิกายเซนแตกออกเป็น ๒ ฝ่าย เหนือกับใต้ ตกกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ศุภกรสิงหะแห่งอินเดียตะวันตก วัชรโพธิ อโมฆะแห่งอินเดียใต้ ได้จาริกมาแพร่ลัทธิรหัสยานมนตระ กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ นิกายเซนแยกออกเป็น ๕ นิกาย ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นิกายเทียนไท้แตกออกเป็น ๒ สำนัก ครั้นเข้ายุคพวกมองโกลปกครองจีน คือยุคราชวงศ์หงวน ลัทธิพุทธตันตระมนตรยานแบบทิเบตได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ยกขึ้นเป็นศาสนาประจำสำนัก แต่หาได้แพร่หลายในสังคมประชาชนไม่ ครั้นเข้าสมัยราชวงศ์เหม็ง พระพุทธศาสนานานานิกายเสื่อมทรามลงโดยลำดับ มีแต่นิกายเซนกับนิกายสุขาวดีเท่านั้นที่ยังคงแพร่หลายอยู่จนถึงสมัยราชวงศ์แมนจูปกครองจีน พระพุทธศาสนาเสื่อมลงเรื่อย ทั้งนี้เพราะสงฆ์บริษัทมีความประพฤติทรามลง ไม่คิดร่ำเรียนพระปริยัติธรรมหรือเทศนาสั่งสอนแพร่พุทธธรรมแก่ประชาชน ถือการสวดมนต์ภาวนา

แต่ในอารามเป็นสรณะ งานธรรมทูตไม่มีผู้สนใจ พากันนั่งกินใบบุญเก่าที่บูรพาจารย์สร้างสมไว้ให้เท่านั้น หนักเข้าพระสงฆ์ก็หันหาอาชีพด้วยวิธีสวดกงเต้กให้คนตาย พระพุทธศาสนาในความรู้สึกของประชาชนนั้น คือพิธีกงเต้กเท่านั้น เป็นดังนี้มาจนกระทั่งเข้าสู่ยุคปัจจุบัน

มหายานในทิเบต

กล่าวกันว่า ในพุทธศตวรรษที่ ๙ พระพุทธศาสนาเริ่มแพร่หลายในทิเบต แต่ประวัติศาสตร์บอกแก่เราว่า พระพุทธ-ศาสนาเริ่มแผ่ไปสู่ทิเบตในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สมัยพระเจ้าสรองตสันคัมโปปกครองทิเบต โดยพระมเหสีของพระองค์ ๒ พระองค์ องค์หนึ่งเป็นเจ้าหญิงจีนทรงพระนามว่าบุ้นเซ้งกงจู๊ และอีกองค์เป็นเจ้าหญิงเนปาลผู้ทรงพระนามว่าภฤกุฏีเทวี ราชเทวีทั้ง ๒ ได้เป็นผู้ชักนำให้สวามีเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระเจ้าสรองตสันคัมโปทรงส่งราชทูตมาอัญเชิญพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไปจากอินเดีย และได้สถาปนามหาวิหารโปตละ อันเป็นที่ประทับของทะไลลามะเดี๋ยวนี้ กับวัดใหญ่ ๆ อีกในทิเบต คณาจารย์ชาวอินเดียได้ข้ามภูเขาหิมาลัย นำพระพุทธศาสนาแบบมนตรยานตันตระเข้าไป เพราะลัทธินี้เป็นลัทธิที่ถูกอุปนิสัยรสนิยมของชาวทิเบต อันเป็นชาติที่มีความเป็นอยู่ในดินแดนลี้ลับนี้อย่างยิ่ง ลัทธิเดิมของชาวหิมพานต์พวกนี้เป็น

ลัทธิบูชาเทวะลึกลับ ซึ่งเต็มไปด้วยเวทมนต์อาถรรพณ์ เรียกว่าลัทธิบอนปะ เมื่อพระพุทธศาสนาแบบตันตระซึ่งอุดมด้วยอาคมและมนต์แพร่ไปถึง จึงได้รับการต้อนรับอย่างดีจากราชสำนักและประชาชน แต่พวกที่ยังเคร่งในลัทธิเดิมก็ยังคงทำการขัดขวางอยู่เสมอ ต่อมามีคณาจารย์แห่งลัทธิพุทธตันตระองค์หนึ่งชื่อ คุรุปัทมสมภพ เป็นชาวอินเดียภาคเหนือและเป็นผู้บรรลุฌานอย่างสูง ได้ถูกอาราธนาไปทิเบต ท่านผู้นี้ได้ใช้อิทธิ-ปาฏิหาริย์ ยังศรัทธาปสาทะให้เกิดแก่ประชาชนเป็นอันมาก และได้ทำให้รากฐานของพระพุทธศาสนามั่นคงในแดนหิมวันต์นี้ แต่ก็ได้ทำความไม่พอใจแก่เหล่าสาวกของลัทธิบอนปะมาก จำเนียรกาลล่วงมา จึงปรากฏว่ามีพระราชาทิเบตองค์หนึ่งทรงนามว่า พระเจ้าลางเกอธรรม ได้ทำพระองค์เป็นปฏิปักษ์ต่อพระพุทธศาสนา แต่ในที่สุดก็ถูกคนลอบปลงพระชนม์สวรรคต พระราชาองค์ต่อไปได้เป็นอัครศาสนูปถัมภ์ ก็ทำให้พระพุทธ-ศาสนาแพร่หลายไปทั่วทิเบต เรารู้จักนามของพระพุทธศาสนาในทิเบตอีกชื่อหนึ่ง คือ ลัทธิลามะ คำว่า ลามะ มีความหมายว่าสูงสุดยอด พระสงฆ์ทิเบตก็เรียกว่าลามะ คล้ายกับคนไทยเรียกภิกษุว่าพระ ซึ่งมาจากคำว่า วระ แปลว่า ประเสริฐนั่นเอง

หลังอาจารย์คุรุปัทมสมภพ ก็ปรากฏว่ามีอาจารย์ในลัทธิพุทธตันตระต่าง ๆ องค์ บ้างก็มาจากมหาวิทยาลัยนาลันทา วิกรมศิลา เดินทางข้ามโขดเขาห้วยละหานลำธารไปทำงานแปล

คัมภีร์ในทิเบต อักษรของทิเบตก็มีรากฐานเกิดจากภาษาสันสกฤต อาจารย์ที่สำคัญ อาทิเช่น อตีศ ศานตรักษิต เป็นต้น

ในสมัยที่พวกมองโกลแผ่จักรวรรดินั้น ปรากฏว่ากุบไล-ข่านซึ่งได้เป็นจักรพรรดิมองโกลครองประเทศจีน ทรงเลื่อมใสลามะทิเบตรูปหนึ่งชื่อ ฟาซือปา ลามะองค์นี้ได้คิดสร้างอักษรมองโกลขึ้น และได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสกลสังฆปริณายก สาวกของท่านได้ท่องเที่ยวจาริกไปทำงานธรรมทูตทั่วไป ทางอาเซียภาคเหนือจดไซบีเรีย ทางใต้ได้ลงมาถึงหมู่เกาะมลายูและแหลมอินโดจีนด้วย พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ประเทศมองโกเลียแมนจูเรียก็อยู่ในตอนนี้ ครั้นตกยุคราชวงศ์เหม็ง ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีคณาจารย์ทิเบตองค์หนึ่งชื่อ ตสองขะปะ เป็นผู้ร่ำเรียนแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้เห็นสังฆมณฑลแต่ก่อนนั้นประพฤติเลอะเทอะ มุ่งแต่ในทางกฤตยาคุณอาคมขลังต่าง ๆ ละทิ้งการศึกษาและพระวินัย จึงได้ตั้งนิกายของตนขึ้นใหม่ ให้สงฆ์นุ่งห่มกาสาวพัสตร์สีเหลือง และบังคับให้ประพฤติพรหมจรรย์ ถือปาฏิโมกขสังวรศีลอย่างเคร่งครัด และให้ศึกษาปริยัติธรรมด้วย เนื่องจากนิกายเดิมทรงกาสาวพัสตร์สีแดง จึงได้เกิดเป็น ๒ นิกาย คือ นิกายแดง นับถือคุรุปัทมสมภพเป็นปฐมาจารย์สงฆ์ ในฝ่ายนี้มีวัตรปฏิบัติทางวินัยหย่อนยานมาก ส่วนนิกายเหลืองนั้นนับถือตสองขะปะเป็นปฐมาจารย์ สงฆ์ในฝ่ายนี้ประพฤติวินัยเคร่งครัดกว่าพวกแรกมาก ซึ่งนิกายนี้ได้

เจริญล้ำหน้านิกายอื่นหมด นอกจากนิกายเหลืองและแดงแล้ว ยังมีนิกายปลีกย่อยอีกมาก

เมื่อตสองขะปะมรณภาพ ได้มีอัครสาวก ๒ รูป สืบแทนตำแหน่งเจ้าคณะนิกายเหลืองต่อไป ด้วยวิธีอวตาร คือตายแล้วกลับมาเกิดใหม่ และได้เป็นผู้ปกครองประเทศทิเบตด้วย เรียกว่า ทะไลลามะ และปันเชนลามะ ทะไลลามะนั้น ดำรงตำแหน่งเป็นทั้งสกลสังฆปริณายกและราชาธิราช คือเป็นผู้ปกครองทั้งฝ่ายพุทธจักรกับอาณาจักรด้วยอำนาจเด็ดขาด ส่วนปันเชนลามะมีอำนาจทางพุทธจักรฝ่ายเดียว พระราชวังที่ประทับของทะไลลามะ เรียกว่า วังโปตละ สร้างอยู่บนภูเขา ณ กรุงลัสสา อันเป็นนครหลวง ส่วนวังของปันเชนลามะ ชื่อ ตะชลุมโป อยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ ห่างไกลไปจากนครลัสสา จนถึงปัจจุบัน ทะไลลามะสืบมาถึงองค์ที่ ๑๔ ปันเชนลามะองค์ที่ ๑๐ ชาวทิเบตเชื่อกันว่าทะไลลามะเป็นอวตารภาคหนึ่งของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ส่วนปันเชนลามะเป็นอวตารภาคหนึ่งของพระอมิตาภพุทธะ ทิเบตจึงได้กลายเป็นพุทธ-อาณาจักรแห่งหิมวัตด้วยประการดังนี้ แม้พระพุทธศาสนาของทิเบตจะเป็นลัทธิพุทธตันตระ แต่การศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นทิเบตคงศึกษาหลักพระพุทธวัจนะที่เป็นของฝ่ายสาวกยานและมหายาน ทั้งนี้เพราะธรรมทูตที่จาริกไปทิเบตส่วนมากเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัยนาลันทา และวิกรมศิลา ซึ่งแน่นอนละ

บรรดาปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งนักปราชญ์อินเดียแต่งไว้จะไม่ถูกนำพาไปด้วยนั้นย่อมมิต้องสงสัย ดังนั้น จึงปรากฏว่าปรัชญามหายานศูนยตวาทิน ปรัชญามหายานอัสติวาทิน ปรัชญาฝ่ายสาวกยาน ตรรกวิทยา ฮินดู ปรัชญาเหล่านี้จึงเป็นเรื่องที่ลามะชาวทิเบตเข้าใจซาบซึ้งดีอย่างยิ่ง อาจจะกล่าวได้ว่า ผู้ที่แตกฉานเจนจบในปรัชญาศูนยตวาทินของนาคารชุน และปรัชญาแห่งสาวกยาน นิกายสรวาสติวาทินนั้น ต้องได้แก่ธรรมาจารย์ทิเบตนับเป็นยอดทีเดียว

มหายานในเวียดนาม

ประเทศญวน หรือเวียดนามนั้น เป็นประเทศเดียวในแหลมสุวรรณภูมิที่ยังคงนับถือพระพุทธศาสนามหายานสืบเนื่องกันมาพันกว่าปีโดยมิได้เปลี่ยนแปลง ผิดกับประเทศไทย พม่า เขมร ซึ่งเคยรับนับถือมหายานอยู่พักหนึ่งแล้ว ก็เปลี่ยนไปเลื่อมใสในเพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ตามแบบลังกาวงศ์ ทั้งนี้เพราะญวนเป็นประเทศเมืองออกทางวัฒนธรรมของจีน รับอารยธรรมวัฒนธรรมจากจีนเสียทุกอย่าง แม้จนกระทั่งตัวหนังสืออิทธิพลของอารยธรรมอินเดียที่แผ่มาสู่สุวรรณภูมิดุจน้ำหลากนั้น ไปได้แค่ประเทศจาม (ดินแดนแถบญวนใต้) เท่านั้นก็ต้องหยุดชะงักลงด้วยถูกมังกรจีนขัดขวางกั้นไว้ ตลอดเวลานับพันปี ญวนพยายามเลียนแบบจีนทุกอย่าง ไม่ว่าอักษรศาสตร์

ขนบธรรมเนียม และศาสนา ศิลปวิทยานานาชนิด ตัวอักษรของญวนเพิ่งจะเปลี่ยนเป็นตัวโรมันอย่างที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันเมื่อสมัยฝรั่งเศสมาปกครองเท่านั้น ก่อนหน้านั้นใช้ตัวอักษรจีนทุก ๆ คำไปสิ้น ยิ่งเสียกว่าญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นยังได้บัญญัติอักษรของตนขึ้น ได้ใช้คละปะปนไปกับตัวอักษรจีน ตามประวัติศาสตร์ญวนกล่าวว่า พระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปสู่อาณาจักรญวน ตกในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มีท่านโพธิธรรมเถระเป็นผู้นำเข้าไป ท่านโพธิธรรมนี้ ญวนเรียกว่า ดาดหม่าโต๋ซือ ในแผ่นดินพระเจ้าลี้นามเด๊ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าเหลียงบูเต้ของจีน พระพุทธศาสนาจึงได้ฝังรากลงในแผ่นดินเวียดนาม ยุครุ่งโรจน์ของพระพุทธศาสนาตกอยู่ในสมัยวงศ์ลี้ (คนละวงศ์กับของพระเจ้าลี้นามเด๊) ซึ่งเป็นสมัยที่ญวนกำลังมีอำนาจแผ่ลงมาทางประเทศจามปากับเขมร กษัตริย์ในวงศ์ลี้ได้สถาปนาวัดวาอาราม และอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสามเณรด้วยประการต่าง ๆ มีกษัตริย์อยู่ ๒ พระองค์ ซึ่งมีพระราชศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาแก่กล้าถึงกับสละราชสมบัติออกผนวช กษัตริย์ ๒ พระองค์นั้น คือพระเจ้าลี้ญริตงหว่างเด๊ และพระเจ้าลี้เหว่ตงหว่างเด๊ พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอยู่เรื่อยติดต่อมาถึงสมัยวงศ์เตริ้ง พระเจ้าเตริ้งท้ายตงหว่างเด๊ จัดการสอบไล่ความรู้พระปริยัติธรรมของภิกษุสงฆ์ บำรุงการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างกว้างขวาง โปรดแต่งตั้งสมณศักดิ์แก่ผู้ที่สอบไล่ได้

ในวงศ์เตริ้งมีกษัตริย์อีก ๒ พระองค์เหมือนกัน ที่ได้สละราชย์ออกผนวชเป็นสงฆ์ คือพระเจ้าเตริ้งเญรินตงหว่างเด้กับพระเจ้าเตริ้งอันตรงหว่างเด้ กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าเตริ้งเฮี้ยนตงหว่างเด้ ทรงสถาปนาพุทธวิหารไว้มาก พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปทั่วประเทศ เป็นศาสนาของประชาชนจนตราบเท่ากาลปัจจุบัน จักรพรรดิญวนองค์ปัจจุบัน คือพระเจ้าเบาได่ ก็ทรงอุปการะพระพุทธศาสนาเป็นอันดีอยู่ (ณ บัดนี้ได้ถูกปลดจากราชสมบัติ เพราะความผันผวนทางการเมือง)

มหายานในเกาหลี

พระพุทธศาสนาได้แผ่จากจีนสู่ประเทศเกาหลีราว ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว ในสมัยหนึ่งได้เป็นศาสนาประจำชาติเกาหลี อารยธรรมของพระพุทธศาสนาครอบงำทั่วไปในชีวิตประจำวันของชาวเกาหลี นับตั้งแต่กษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน โบสถ์วิหารมีอยู่ทั่วไปในนครน้อยใหญ่ แต่ภายหลังถูกอิทธิพลของลัทธิขงจื๊อเบียดบังให้เสื่อมลง จำเนียรกาลต่อมาได้ถูกรัศมีของคริสต์ศาสนาเบ่งข่มหมด ในยุคที่เกาหลียังตกอยู่ในอำนาจของญี่ปุ่น พระพุทธศาสนาทำท่าทีจะรุ่งเรืองขึ้น เพราะการช่วยเหลือของพุทธศาสนิกชนญี่ปุ่น มีพุทธสมาคม ยุวพุทธิกสมาคม และวิทยาลัยศึกษาพุทธศาสตร์ตั้งขึ้นที่นครหลวงอันเฉิง แต่เมื่อญี่ปุ่นหมดอำนาจ รากฐานของพระพุทธศาสนาก็พังทลายลงทันที ปัจจุบันพระพุทธศาสนาแทบจะไม่มีความหมายอะไรในความรู้สึกของชาวเกาหลีส่วนใหญ่เลย พระพุทธศาสนาในเกาหลีกำลังอาพาธหนัก ใกล้ต่อการอวสานอย่างน่าสลดสังเวชอะไรเช่นนี้ อนิจจา !

มหายานในญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นได้รับพระพุทธศาสนาจากประเทศเกาหลี ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ สมัยพระเจ้าจักรพรรดิกิมเม แต่พระพุทธศาสนายังไม่สู้จะแพร่หลายนัก ต่อมาอีกกึ่งศตวรรษในแผ่นดินพระเจ้าจักรพรรดิซูอิโกะ อัครมหามนตรีผู้ทรงอำนาจเจ้าชายโชโตกุไทชิ หรือผู้ได้รับสมญาว่า อโศกแห่งญี่ปุ่นได้บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลาย ฝังรากของพระพุทธธรรมลงสู่แผ่นดินอาทิตย์อุทัยอย่างมั่นคงแน่นหนา ชนิดที่ไม่อาจมีอำนาจสิ่งใดมาขยับเขยื้อนได้ ต่อมาพระญี่ปุ่นเริ่มต้นจาริกข้ามทะเลมาศึกษาพระพุทธธรรมในเกาหลี จีน เมื่อเวลากลับได้อัญเชิญพระพุทธธรรม และพระสงฆ์จีน ตลอดจนพาเอาอารยธรรมของจีนติดเนื่องกับพระพุทธศาสนาเข้าไปอยู่ในญี่ปุ่นด้วย ทำให้ประเทศญี่ปุ่นซึ่งยังเป็นอนารยะ ได้กลายเป็นชาติที่มีอารยธรรม วัฒนธรรมอย่างจีน ภายใต้การนำของพระพุทธศาสนา นิกายพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมากในญี่ปุ่น มีมาก

ยิ่งเสียกว่าจีน นิกายที่สำคัญมีดังนี้

๑. ริตูชยู (นิกายวินัย) แพร่เข้ามาญี่ปุ่นโดยสมณะกันชิน เป็นชาวจีน ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๒. ฮอสโสชยู (นิกายธรรมลักษณ์) โดสโยนำมาจากจีน ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๑

๓. เคกอนชยู (นิกายอวตํสกะ) โฮเบนเป็นผู้ตั้งสำนักนี้ในญี่ปุ่น ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒

๔. เทนไดชยู (นิกายเทียนไท้) เด็งโยไดฉิเป็นผู้ตั้งในญี่ปุ่น หลังจากกลับจากจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีสาขาแตกออกไป ๓ สาขา

๕. ชินก็งอนชยู (นิกายมนตรยาน) โกโบไดฉิเป็นผู้ตั้งในญี่ปุ่น หลังจากกลับจากจีนเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีสาขาใหญ่อยู่ ๒ สาขา คือ โคกี กับ ซิงกี ทั้ง ๒ สาขาแยกออกเป็น ๑๑ สาขา

๖. ยูซูเน็มบุตซุชยู เรียกนินผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นผู้ตั้ง

๗. จโยโดชยู โฮเนนโชนินเป็นบิดรแห่งนิกายนี้ประกาศนิกายนี้ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ มีสาขาแยกออกไปหลายสาขา

๘. ชินชยู ชินรานโชนินเป็นผู้ตั้งในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นิกายนี้มีสาขา ๑๐ สาขา

๙. เซ็นชยู (นิกายธฺยาน) มีสาขาใหญ่ ๒ สาขา คือรินซายและโซโต เดิมตั้งขึ้นในจีน โดเก็นนำนิกายโซโตมาญี่ปุ่นในต้นพุทธศตวรรษ ๑๗ ไอซายนำนิกายรินซายมาญี่ปุ่นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ รินซายแยกสาขาออกอีก ๑๔ สาขา

๑๐. นิกายนิชิเร็นชยู นิชิเร็นโชนินเป็นผู้ตั้งราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แยกออกหลายสาขา

นอกจากนี้ยังมีนิกายโอบากู (ซายชยู) ฯลฯ สถิติวัดทั้งหมดในญี่ปุ่นมี ๖๙,๙๙๒ วัด พุทธศาสนิกชนมี ๔๕ ล้าน ๗ แสน ๘ หมื่นเศษ ในจำนวนพลเมือง ๗๐ กว่าล้าน นิกายชินชยูมีผู้นับถือมากที่สุด คือมีถึง ๑๓ ล้าน ๓ แสน ๒ หมื่นเศษ มีวัดของนิกายถึง ๑ หมื่น ๙ พันเศษ รองลงมา ได้แก่นิกายชินก็งอน มีผู้นับถือ ๙ ล้าน ๑ แสนเศษ มีวัด ๑ หมื่นเศษ ถัดมาได้แก่ นิกายจโยโด มีผู้นับถือ ๓ ล้าน ๖ แสน ๔ หมื่นเศษ มีวัด ๗ พันกว่าวัด นิกายเซนสาขาโซโตมีผู้นับถือ ๖ ล้าน ๘ แสนเศษ สาขารินซายมีผู้นับถือ ๒ ล้าน ๕ แสนเศษ นิกายฮอสโสมีผู้นับถือน้อยที่สุด มีเพียง ๑ หมื่นเศษเท่านั้น พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เจริญรุ่งเรืองมาก มีมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาอยู่ถึง ๖ มหาวิทยาลัย แต่ละมหาวิทยาลัยมีนักศึกษานับจำนวนพัน ๆ การศึกษาทางปริยัติก็กว้างขวาง ศึกษาทั้งภาษาสันสกฤต บาลี ทิเบต เตอร์กจีน อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน พระไตรปิฎกบาลีก็แปลออกสู่

ภาษาญี่ปุ่น จบบริบูรณ์ หนังสือเกี่ยวกับการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาทั้งมหายาน สาวกยาน มีนักปราชญ์ช่วยกันเขียน ช่วยกันแต่ง พิมพ์ออกสู่บรรณโลกหลาย ๆ ประเภท เช่น ประเภทประวัติ ประเภทหลักธรรม ประเภทโบราณคดี นับจำนวนในปีหนึ่ง ๆ หลายสิบล้านเล่ม มีวางขายกันทั่วไปในร้านขายหนังสือทุก ๆ ร้าน บางร้านจัดเป็นแผนกจำหน่ายหนังสือทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะก็มาก แต่ละนิกายแข่งขันกันเผยแผ่พระพุทธธรรม ทำความดีให้แก่สังคม แทนที่จะมาคิดแก่งแย่งกันทางตำแหน่ง อำนาจ เขาแข่งกันสร้างโรงพยาบาลสาธารณะ สถานสงเคราะห์คนชรา ทุพพลภาพ โรงเลี้ยงเด็กอนาถา สถานสงเคราะห์คนว่างงาน โรงเรียน สถานประกาศธรรม แข่งกันออกหนังสือนิตยสารแพร่พุทธธรรมทั้งในภาษาของชาติและภาษาต่างประเทศ เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว พระพุทธศาสนาจะไม่รุ่งเรืองได้อย่างไร ถึงแม้จะเป็นการแข่งขันกัน ก็เป็นการแข่งขันกันเพื่อทำความดีให้แก่ประชาชน โดยต่างมีหลักธรรมประจำใจ คือเมตตากรุณาเป็นหลัก พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นจึงกล่าวได้ว่า รุ่งโรจน์ที่สุดยิ่งกว่าประเทศพระพุทธศาสนาใด ๆ ในด้านมีการศึกษาก้าวหน้า และด้านเผยแผ่ทำประโยชน์ให้สังคม ถูกต้องตามพระบรมพุทโธวาททุกประการ

ฑ ฑ ฑ

บทที่ ๒
นิกายในมหายาน

ในอินเดียมหายานมีปรัชญาแยกออกเป็น ๓ สาย ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ส่วนลัทธิสุขาวดีและพิธีโยคกรรมธารณีของลัทธิพุทธตันตระ (ยกเว้นปรัชญา) เข้ากันได้กับทุกสาย ทั้งนี้สุดแล้วแต่ผู้นับถือจะเป็นฝักฝ่ายในปรัชญาสายใด ก็อธิบายเรื่องสุขาวดี หรือเรื่องเวทมนต์อาคมไปตามทัศนะของตนได้ เหตุที่เป็นดังนั้น ก็เนื่องด้วยลัทธิสุขาวดีหาได้ตั้งกฎเกณฑ์ทางปรัชญาไว้ไม่ นักปราชญ์บางคนจัดนิกายสุขาวดีไว้ในฝ่ายอัสติวาทิน ซึ่งข้าพเจ้ามิได้เห็นชอบด้วยเลย ส่วนพิธีโยคกรรมและธารณีมนต์เล่า ก็เป็นเพียงการท่องบ่นและจัดลักษณะรูปพิธีต่าง ๆ เท่านั้น จึงเข้ากันได้กับทุกสาย ปรากฏว่าคณาจารย์ในปรัชญาทั้ง ๓ สายยุคหลัง ส่วนใหญ่บำเพ็ญโยคกรรมตามลัทธิพุทธตันตระกันมาก ครั้นเมื่อมหายานแพร่เข้าสู่ประเทศจีน ญี่ปุ่น พวกคณาจารย์จีนและญี่ปุ่นได้ตั้งนิกายและสร้างทฤษฎี อธิบายพระพุทธมติกันมาก แต่ก็คงหนีไม่พ้นวงกรอบแห่งปรัชญาฝ่ายศูนยตวาทินและอัสติวาทิน ปรากฏว่านิกายที่คณาจารย์จีนและญี่ปุ่นคิดตั้งขึ้นใหม่นั้น ล้วนเป็นฝักฝ่ายภูตตถตาวาทินทั้งนั้น พิเคราะห์ดูเห็นจะเป็นด้วยในเมืองจีนก่อนหน้าที่พระพุทธศาสนาจะแพร่เข้าไป จีนได้มีปรัชญาที่

ลึกซึ้งของตนอยู่แล้ว เช่น ปรัชญาของขงจื้อ เล่าจื้อ และจังจื้อ เป็นอาทิ ปรัชญาของเล่าจื้อกับจังจื้อไม่มีอะไรผิดแผกต่างจากปรัชญาฮินดูในคัมภีร์อุปนิษัทอันว่าด้วยปรมาตมันเลย เล่าจื้อ จังจื้อ แลนักปรัชญาอื่น ๆ มักสอนมุ่งไปในมูลการณะของสรรพสิ่งว่า เป็นอมตภาวะ มีธรรมชาติร่วมกับสรรพสิ่ง ฉะนั้นความคิดของประชาชนจึงชินต่อเรื่องธรรมชาติเอกีภาวะนี้ ส่วนญี่ปุ่นที่ได้รับอารยธรรมจากจีน จึงไม่มีข้อกังขาอันใดเลยว่าเหตุไฉนปรัชญาฝ่ายภูตตถตาวาทินจึงเฟื่องฟูมากกว่าปรัชญาสายอื่นทั้งในเมืองจีนแลญี่ปุ่น ตรงกันข้ามกับทิเบต ซึ่งแม้รับลัทธิพุทธตันตระมนตรยานไปนับถือก็จริง แต่ทางความคิดด้านปรัชญาแล้ว ชาวทิเบตกลับนิยมปรัชญาฝ่ายศูนยตวาทินแลโยคาจารมาก มีคณาจารย์ทิเบตแต่งอรรถกถาและปกรณ์วิเศษประกาศมติของปรัชญาทั้ง ๒ สายนี้ มากฉันใด คณาจารย์จีน ญี่ปุ่น ก็เขียนอรรถกถาขยายเรื่องเอกีภาวะของสรรพสิ่งอันเป็นมติของปรัชญาภูตตถตาวาทิน มากฉันนั้น นิกายมหายานจึงยกนิกายศูนยตวาทินและโยคาจารแล้ว นิกายอื่น ๆ ก็เป็นฝ่ายภูตตถตาวาทินสิ้น แม้นิกายสุขาวดีในจีนกับญี่ปุ่นก็ถูกอธิบายแพร่หลาย โดยคณาจารย์ฝ่ายภูตตถตาวาทินส่วนมาก อนึ่ง นิกายที่เสกสรรค์ขึ้นโดยชาวญี่ปุ่น ก็หนีไม่พ้นจากนิกายที่ตั้งขึ้นโดยคณาจารย์จีน ดังนั้น จักกล่าวแต่นิกายมหายานเท่าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของจีนเท่านั้น นิกาย

ที่สำคัญ คือ

๑. **นิกายตรีศาสตร์** (ซาหลุงจง) เป็นฝ่ายศูนยตวาทิน ญี่ปุ่นว่า ซานรอนซยู

๒. **นิกายธรรมลักษณะ** (ฮวบเซียงจง) เป็นฝ่ายโยคาจาร ญี่ปุ่นว่า ฮอสโสซยู

๓. **นิกายสัทธรรมปุณฑริก** (ฮวบฮั่วจง หรือเทียนไท้จง) ญี่ปุ่นว่า เทนไดซยู

๔. **นิกายอวตํสกะ** (ฮั่วเงียบจง) ญี่ปุ่นว่า เคกอนซยู

๕. **นิกายธฺยาน** (เซี้ยงจง) ญี่ปุ่นว่า เซ็นซยู

๖. **นิกายวินัย** (ลุกจง) ญี่ปุ่นว่า ริตูซยู

๗. **นิกายสุขาวดี** (เจ้งโท้วจง) ญี่ปุ่นว่า จโยโดซยู

๘. **นิกายมนตรยาน** (จิ้งงั้งจง) ญี่ปุ่นว่า ชินก๊งอนซยู

ทั้ง ๘ นิกายเป็นนิกายใหญ่ ส่วนนิกายปลีกย่อย เช่น นิกายนิวารณะ (เนียบ่พวกจง) ก็สงเคราะห์เข้าในนิกายเทียนไท้ นิกายอภิธรรมสัมปริครหศาสตร์ (เนียบหลุงจง) ก็สงเคราะห์เข้าในนิกายธรรมลักษณะ นิกายภูมิศาสตร์ (ตี้หลุงจง) สงเคราะห์เข้าในนิกายฮั่วเงี้ยม นิกายนิชิเร็ม สงเคราะห์เข้าในนิกายเทียนไท้ นิกายชิน สงเคราะห์เข้าในนิกายสุขาวดี

นิกายตรีศาสตร์

(ซาหลุงจง)

ประวัติของนิกาย

นิกายนี้อาศัยศาสตร์ ๓ ปกรณ์ คือ มาธยมิกศาสตร์ ศตศาสตร์ และทวาทศนิยายศาสตร์ รวมกันเป็นชื่อของนิกาย อาจารย์นาคารชุนเป็นปฐมาจารย์แห่งนิกายนี้ (บ้างว่า พระมัญชุศรีโพธิสัตว์) ท่านเป็นผู้ตั้งทฤษฎีศูนยตวาทิน อรรถาธิบายหลักปัจจยาการและอนัตตาของพระพุทธองค์โดยวิถีใหม่ คัมภีร์ที่ท่านรจนามีจำนวนมาก แต่ที่มีชื่อเสียงที่สุดก็คือ มาธยมิกศาสตร์ และมหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ มาธยมิกศาสตร์นอกจากประกาศแนวทฤษฎีศูนยตาแล้ว ยังได้วิพากษ์นานามติของประดานิกายในพระพุทธศาสนา และมติของปรัชญาฮินดู-เชนไว้ด้วย อรรถกถาของศาสตร์นี้มีผู้แต่งกันไว้มาก ฉบับที่แปลสู่พากย์จีนมี ๒ ฉบับ เป็นของนีลเนตร และของภาววิเวก ส่วนคัมภีร์ศตศาสตร์นั้นเป็นของอาจารย์เทวะ เป็นหนังสือวิพากษ์ปรัชญาฮินดูทั้งเวทานตะ สางขยะ ไวเศษิกนะ นยายะ โยคะ และเชน ไว้อย่างถึงพริกถึงขิง เผยให้เห็นความเลิศเด่นของพระพุทธธรรม คัมภีร์ที่ ๓ นั้นเป็นของอาจารย์นาคารชุน จัดเป็นหนังสือเบื้องต้นสำหรับศึกษาปรัชญาศูนยตวาทิน เนื่องด้วยอาจารย์นาคารชุนได้ยกและกอบกู้ฐานะของพระพุทธศาสนาให้รุ่งโรจน์ ประกอบทั้งความเป็นบรมปราชญ์ปราดเปรื่องของ

ท่าน พุทธศาสนิกชนมหายานทุก ๆ นิกายย่อมยกย่องท่านในฐานะคุรุผู้ยิ่งใหญ่เสมอ ปรัชญาศูนยตวาทินได้แผ่เข้าไปในประเทศจีนโดยกุมารชีพ กล่าวกันว่า กุมารชีพเป็นศิษย์ร่ำเรียนปรัชญานี้ กับเจ้าชายสูรยโสมะแห่งยารกานด์ ผู้ซึ่งได้ศึกษาถ่ายทอดจากนีลเนตร ศิษย์ของราหุละ และราหุละได้ศึกษาโดยตรงจากอาจารย์เทวะทีเดียว กุมารชีพแปลปกรณ์ทั้ง ๓ ที่นครเชียงอานและบรรดาสานุศิษย์รูปเอก ๆ ของกุมารชีพหลายรูปได้เทศนาสั่งสอนปรัชญานี้ให้แพร่หลาย ตกถึงแผ่นดินซุ้ยมีคันถรจนาจารย์ผู้หนึ่งชื่อกิกจั๋ง ได้แต่งอรรถกถาศาสตร์ทั้ง ๓ เป็นภาษาจีน ทำให้นิกายนี้เจริญถึงขีดสูงสุด ครั้นเข้ายุคราชวงศ์ถังเมื่อท่านติปิฎกธราจารย์เฮี่ยงจังประกาศปรัชญาวิชญาณวาทินอยู่ เลยทำให้รัศมีฝ่ายศูนยตวาทินอับลงตราบเท่าทุกวันนี้

คัมภีร์สำคัญ

๑. มาธยมิกศาสตร์ (ตงหลุง) ของพระนาคารชุน

๒. ทวาทศนิกายศาสตร์ (จับยี่มิ้งหลุง) ของพระนาคารชุน

๓. ศตศาสตร์ (แปะหลุง) ของพระอารยเทวะ

๔. มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ (ไต้ตี้โต่หลุง) ของพระนาคารชุน ทั้ง ๔ ศาสตร์นี้ กุมารชีพแปล

๕. กรตลรัตนศาสตร์ (เจียงเตียงหลุง) ของภาววิเวก

๖. อรรถกถาแห่งศาสตร์ทั้ง ๓ ของคันธรจนาจารย์ กิกจั๋ง

๗. พระสูตรในหมวดปรัชญาปารมิตา มีมหาปรัชญาปารมิตาสูตร เป็นต้น

หลักธรรม

อาจารย์นาคารชุนได้ประกาศทฤษฎีศูนยตวาทิน ด้วยอาศัยหลักปัจจยาการและอนัตตาของพระพุทธองค์เป็นปทัฏฐาน ท่านกล่าวว่า สังขตธรรม อสังขตธรรม มีสภาพเท่ากัน คือ สูญ (สรฺวมฺ ศูนฺยมฺ) ไม่มีอะไรที่มีอยู่เป็นอยู่ด้วยตัวของมันเองได้อย่างปราศจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แม้กระทั่งพระนิรวาณ เพราะฉะนั้น อย่าว่าแต่สังขตธรรมเป็นมายาไร้แก่นสารเลย พระนิรวาณก็เป็นมายาด้วย (เมื่อกล่าวอย่างนี้ ท่านผู้อ่านคงร้องขึ้น ไม่ได้ อาจารย์นาคารชุนเป็นมิจฉาทิฏฐิ ยังก่อนท่านโปรดสงบใจอ่านต่อไป) สิ่งที่อาจารย์นาคารชุนคัดค้านปฏิเสธก็คือ "สิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเอง" ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นอยู่โดยสมมติหรือปรมัตถ์ ก็สิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองอยู่นั้น กินความหมายกว้าง รวมทั้งอาตมันหรืออัตตาอยู่ด้วย แต่เรื่องอาตมันนั้น พระพุทธศาสนาทุกนิกาย (ยกเว้นพวกนิกายวัชชีบุตรและพวกจิตสากล) ก็ปฏิเสธอย่างเด็ดขาด ไม่ยอมให้มี

เหลือเศษอะไรอยู่แล้ว แต่ตามทัศนะของอาจารย์นาคารชุน ท่านคณาจารย์เหล่านั้นถึงแม้ปฏิเสธความมีอยู่ด้วยตัวมันเองเพียงแต่อาตมันเท่านั้น แท้จริง ยังไปเกิดอุปาทานยึดสิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวมันเองในขันธ์ ธาตุ อายตนะ พระนิรวาณว่ามีอยู่ด้วยตัวของตัวเองอีก เห็นว่ามีกิเลสที่จะต้องละ และมีพระนิรวาณที่จะบรรลุ ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด นาคารชุนกล่าวว่า สิ่งที่เราเข้าใจว่ามันเป็นจุดสิ่งสุดท้ายที่มีอยู่ได้ด้วยตัวมันเองนั้น แท้จริงก็เกิดจากปัจจัยอื่นอีกมากหลายปรุงแต่งขึ้น เมื่อสิ่งทั้งหลายไม่มีภาวะอันใดแน่นอนของตัวเองเช่นนี้ สิ่งเหล่านั้นก็เป็นดุจมายา สิ่งใดเป็นมายา สิ่งนั้นก็ไร้ความจริง จึงจัดว่าสูญ นาคารชุนอธิบายว่า สิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเอง ย่อมบ่งถึงความเป็นอิสระ ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น จะเปลี่ยนแปลงมิได้ ซึ่งถ้าหากเป็นเช่นนั้น ก็เป็นการขัดต่อกฎปัจจยาการของพระพุทธศาสนา เพราะตามกฎแห่งเหตุปัจจัย สิ่งทั้งปวงย่อมต่างอาศัยเหตุปัจจัยจึงมีขึ้นเป็นขึ้น มิได้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นอยู่โดยโดดเดี่ยว ดังนั้น ถ้าถือว่ามีสิ่งที่เป็นอยู่ด้วยตัวมันเองโดดเดี่ยวเช่นนี้ ย่อมจัดเข้าเป็นฝ่ายสัสสตทิฏฐิไป อนึ่ง ถ้ามีความเห็นว่าทั้งปวงขาดสูญปฏิเสธต่อบาปบุญคุณโทษเล่า ก็เป็นอุจเฉททิฏฐิ หลักธรรมฝ่ายศูนยตวาทินจึงไม่เป็นทั้งฝ่ายสัสสตทิฏฐิ ก็เพราะแสดงถึงแก่นความจริงว่า สรฺวมฺ ศูนฺยมฺ ด้วยความที่ไร้ภาวะที่โดดเดี่ยวโดยตัวมันเอง และไม่เป็นทั้งอุจเฉททิฏฐิหรือนัตถิกทิฏฐิ ก็

เพราะแสดงว่าสิ่งทั้งปวงอาศัยเหตุปัจจัย เป็นดุจมายา มีอยู่โดยสมมติบัญญัติ ด้วยประการฉะนี้

อาจารย์นาคารชุนกล่าวว่า การหลุดรอดจากปวงทุกข์ ต้องทำลายความติดในภาวะ หรือสัตความเป็นอยู่ ซึ่งจัดว่าเป็นสัสสตทิฏฐิ และทำลายความติดในอภาวะ หรืออสัตความไม่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นนัตถิกทิฏฐิเสียนั่นแหละ จึงลุถึงมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อสนับสนุนทางทฤษฎีนี้ อาจารย์นาคารชุนยกพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระกัจจานะขึ้นอ้างว่า "ดูก่อนกัจจานะ ! ข้อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ นี้เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ นี้ก็เป็นส่วนสุดอีกข้างหนึ่ง ตถาคตย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลาง ไม่เกี่ยวข้องส่วนสุดทั้ง ๒ นั้น" เพราะฉะนั้น ศูนยตวาทินจึงเรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "มาธยมิกะ" ซึ่งต่อไปจะเรียกชื่อนี้แทนชื่อเดิม

ต่ออสังขตธรรม ฝ่ายมาธยมิกมีทัศนะว่า อสังขตธรรมนั้น ย่อมไม่มีความเกิดปรากฏขึ้น อันใดความเกิดไม่มี อันนั้นจะมีอยู่อย่างไร อุปมาดังดอกฟ้ากับเขากระต่ายหรือนางหินมีครรภ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีในโลก และก็ไม่เคยมีปรากฏด้วย อันว่าดอกฟ้านั้น ใครบ้างเคยเห็น กระต่ายเกิดมีเขางอกขึ้นหรือรูปปั้นเป็นสตรีเกิดมีครรภ์ขึ้นได้นั้น ล้วนเป็นมายา อนึ่ง ถ้าพระนิรวาณมีอยู่ไซร้ พระนิรวาณก็จักชื่อว่ามีการเกิดขึ้น สิ่งใดมีการเกิดขึ้น สิ่งนั้นย่อมไม่เที่ยง เป็นการขัดกัน และสิ่งใดหาก

มีอยู่โดยลำพังตัวเอง จะปราศจากการิยรูปหรือคุณภาพมิได้ สิ่งใดมีการิยรูปหรือคุณภาพ ย่อมบ่งให้เห็นว่า สิ่งนั้นมีการปรุงแต่งอยู่ ดังนั้น จึงสรุปว่า นิรวาณก็เป็นดุจมายา เพราะไม่มีการเกิดขึ้น เหมือนดอกฟ้าเขากระต่ายแลนางหินมีครรภ์ อนึ่ง ถ้าพิจารณาให้ซึ้ง ความเกิดความดับแท้ ก็ไม่อื่นกับความไม่เกิดไม่ดับนั่นเอง พระนิรวาณมิใช่จะเป็นภาวะใดภาวะหนึ่งต่างหากจากปรากฏการณ์ทั้งหลาย หลักปัจจยาการแท้ก็คือความไม่เกิดไม่ดับ และเป็นทั้งมัชฌิมาปฏิปทาด้วย ถ้าเราพิจารณาด้วยสายสมุทัย คืออวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ เช่นนี้โดยลำดับแล้ว โลกสมุทัยก็เกิดขึ้น ถ้าพิจารณาด้วยสายดับ คือเพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ฯลฯ เช่นนี้โดยลำดับไซร้ ก็เป็นโลกนิโรธะ (คือพระนิรวาณ) ฝ่ายมาธยมิกยกพระพุทธภาษิตขึ้นอ้างอีกว่า "เมื่อสิ่งอันนี้มีอยู่ สิ่งอันนั้นก็มี สิ่งอันนั้นจะเกิดขึ้นก็เพราะเกิดขึ้นแห่งสิ่งอันนี้ เมื่อสิ่งอันนั้นไม่มีอยู่ สิ่งอันนี้ก็ย่อมไม่มี สิ่งอันนี้จะดับได้ก็เพราะดับแห่งสิ่งอันนั้น"

ในปัจจยาการนั่นเอง เมื่อกล่าวโดยสายเกิดก็เป็นโลกสมุทัย เมื่อกล่าวโดยสายดับก็เป็นโลกนิโรธะหรือพระนิรวาณ เพราะฉะนั้น ไช่ว่าจะมีพระนิรวาณต่างหากไปนอกเหนือปรากฏการณ์แห่งปัจจยาการนี้ไม่ อนึ่ง เพราะเห็นแจ้งในโลก-

สมุทัย นัตถิกทิฏฐิจึงไม่เกิดขึ้น และเพราะเห็นแจ้งในโลก-นิโรธะ สัสสตทิฏฐิจึงไม่มีอุบัติ

อนึ่ง เมื่อธรรมทั้งปวงเกิดจากเหตุปัจจัย จึงปราศจากแก่นสารตัวตน เมื่อปราศจากตัวตน อะไรเล่าที่เป็นผู้เกิดท่องเที่ยวในวัฏสงสาร อะไรเล่าที่เป็นผู้ดับสรรพกิเลสบรรลุพระนิรวาณ เราจะเห็นได้ว่า ว่างเปล่าทั้งสิ้น ไม่มีสภาวะใดเกิดขึ้นหรือดับไป เพราะฉะนั้น ผู้บรรลุพระนิรวาณไม่มีแล้ว พระนิรวาณอันผู้นั้นจะบรรลุจึงพลอยไม่มีไปด้วย นาคารชุนอรรถาธิบายต่อไปอีกว่า พระพุทธองค์ตรัสเทศนาหลัก อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา รวมลงได้ที่ศูนยตานี้เอง และดังนั้น ในปรัชญาปารมิตาสูตรจึงกล่าวว่า รูปํ ศูนฺยตา ศูนฺยตา ตทฺ รูปํ รูปก็คือความสูญ ความสูญก็คือรูปนั้น คือสังขตะ อสังขตะแท้ก็เป็นเพียงสมมติบัญญัติ ความจริงย่อมเป็นสูญ บัณฑิตที่สอดส่องด้วยปัญญาเท่านั้นจึงจักตรัสรู้ถึง เพราะอสังขตะย่อมเป็นธรรมคู่กับสังขตะ ปราศจากสิ่งที่เป็นอยู่ด้วยตัวมันเองเหมือนกัน เมื่อแสดงปรัชญามาถึงตรงนี้ **พวกอัสติวาทินก็แย้งขึ้นว่า เมื่อสังขตะอสังขตะล้วนเป็นสูญแล้ว การบำเพ็ญมรรคผลต่าง ๆ มิไร้สาระไปด้วยหรือ ความเห็นอย่างนี้มิเป็นอุจเฉทวาทหรือ นาคารชุนก็โต้กลับไปว่า เพราะสิ่งทั้งปวงเป็นของสูญปราศ-จากสิ่งที่เป็นอยู่ด้วยตัวมันเองน่ะซิ ปุถุชนจึงจักบำเพ็ญมรรคภาวนาเป็นอริยบุคคลได้ คนทำชั่วจึงไปสู่นรกได้ คนทำดีจึงไปสู่สวรรค์ได้ ถ้าหากมีสิ่งที่เป็นอยู่ด้วยตัวของมันเองแล้ว มันจะเกิดดับแปรเปลี่ยนภาวะจากปุถุชน ไปเป็นอริยเจ้าอย่างไรได้หนอ เพราะสิ่งที่เป็นอยู่มีอยู่ด้วยตัวของมันเองย่อมหมายถึงสิ่งนั้นจะต้องไม่อิงอาศัยสิ่งอื่นเลย สำเร็จในตัวของมันเอง ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง เช่นนี้เป็นการหักล้างกฎ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ของพระพุทธองค์ และทิฏฐิอย่างนี้เป็นสัสสตวาทหรือ** ฝ่ายมาธยมิกให้อุปมาอย่างโลก ๆ ว่าเหมือนกับอาศัยที่ว่าง เราปรารถนาจะสร้างอะไร ๆ จึงจักสร้างขึ้นได้ ณ เนื้อที่ว่างตรงนั้น ไม่ว่าจะมากหรือน้อย อุปไมยดั่งอาศัยศูนยตา เหตุปัจจัยทั้งหลายจึงจักแสดงบัญญัติขึ้นมาได้ฉันนั้น

ในคัมภีร์มาธยมิกศาสตร์ ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดในบรรดาปกรณ์ต่าง ๆ ของฝ่ายมาธยมิกนั้น เริ่มต้นคัมภีร์ด้วยบทคาถาว่า

"อนุตปาทะ ไม่มีความอุบัติ อนิโรธะ ไม่มีความดับ อศาศวตะ ไม่มีความเที่ยง อนุจเฉทะ ไม่มีความขาดสูญ อเนการถะ ไม่มีอรรถแต่อย่างเดียว อนานารถะ ไม่มีอรรถนานาประการ อนาคมะ ไม่มีการเข้ามา อนิรคมะ ไม่มีการออกไป ผู้ที่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นเหตุปัจจัย ดับเสียได้ซึ่งปปัญจมายา ธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้า (คือนาคารชุน) ขออภิ-วันทนาการแด่พระพุทธองค์ผู้เป็นเอกในบรรดาวาทะทั้งหลาย"

(ภาษาจีนว่า "ปุกแซเอียยปุกมิก, ปุกเซี้ยเอียปุกต๋วง, ปุกอิก-เอียปุกอี๋, ปุกไล้เอียปุกฉุก, เล่งส่วยสีอิงอ๊วง, เซี่ยงมิกจูฮีหลุง, อั้วกีซิวโหลยฮุด, จูส่วยตงเต้ยอิก")

บาทคาถานี้เป็นหัวใจสำคัญของปรัชญาฝ่ายมาธยมิก การที่อาจารย์นาคารชุนตั้งทฤษฎีเชิงปฏิเสธเช่นนี้ เพื่อทำลายอุปาทานทั้งที่หยาบและละเอียด คือทำลายทั้งกามุปาทานและทิฏฐุปาทาน สำแดงลักษณะแท้จริง ว่าสิ่งทั้งปวงมีความสูญเป็นลักษณะ อาจารย์นาคารชุนปฏิเสธความเป็นอยู่มีอยู่ในตัวมันเองของสภาวธรรมทั้งหลาย ด้วยวิธีปฏิเสธความเกิด คือ อนุตปาทะก่อน เพราะเมื่อความเกิดไม่มีแล้ว ความดับ ฯลฯ ก็พลอยหมดความหมายไปด้วย การปฏิเสธความเกิดจึงเท่ากับการปฏิเสธสิ่งที่มีอยู่โดยตัวของมันเอง อาจารย์นาคารชุนจึงได้ให้คำสรุปว่า

"ธรรมทั้งหลายไม่อุบัติขึ้นเอง ไม่อุบัติจากสิ่งอื่น ทั้งไม่อุบัติขึ้นเองด้วย ไม่อุบัติจากสิ่งอื่นด้วย รวมกัน และไม่ใช่ว่าปราศจากเหตุ เพราะฉะนั้น จึงรู้ว่าไม่มีการอุบัติขึ้นเลย" อรรถกถาของนิลเนตรให้ข้ออุปมา โดยสมมติง่าย ๆ ว่า เหมือนกับเมล็ดพืชเมล็ดแรกนั้นเกิดขึ้นในสมัยใด แม้เราจะสืบสวนขึ้นไปจนถึงเบื้องปฐมกัป เราก็หาไม่พบว่าเม็ดพืชเม็ดแรกเกิดจากอะไร มีอะไรเป็นปฐมเหตุ เราไม่อาจหาไปจนพบ ถ้ามีปฐมเหตุ อะไรเป็นมูลให้เกิดปฐมเหตุนั้นอีกเล่า สืบสาวไปไม่มีที่สิ้นสุด ความเกิดแห่งเม็ดนี้จึงไม่ปรากฏ (ที่ปรากฏว่ามีเม็ดพืชนั้นเป็นมายา) เมื่อความเกิดไม่ปรากฏว่า จะกล่าวเม็ดพืชนั้นดับไม่มีเลยหรือ ก็หามิได้ เพราะเม็ดพืชที่เราเห็นอยู่นั้นมี (อย่างมายา) สืบเนื่องกันมาเรื่อยจนปัจจุบัน และจากปัจจุบันก็จักสืบต่อไปอีกถึงอนาคต ถ้ากระนั้น เม็ดพืชนั้นก็มีภาวะเที่ยงน่ะซิ เปล่าเลย เพราะหากมีภาวะเที่ยงแล้วไซร้ เม็ดพืชจะงอกงามเป็นต้นใบกิ่งก้านสาขาไม่ได้ ถ้าไม่เที่ยงเม็ดพืชนั้นก็ชื่อว่าขาดสูญด้วยหรือไม่ ไม่ขาดสูญหรอก เพราะกิ่งใบสาขาดอกผลของพืชนั้น ย่อมสืบสันตติเนื่องมาจากเม็ด ดังนั้นไซร้ควรกล่าวว่าเป็นหนึ่งก็ไม่ควร เพราะหากเป็นหนึ่งแล้ว กิ่งใบดอกผลจะมีไม่ได้ จะต้องเป็นตัวเม็ดพืชนั่นเอง ถ้ามิใช่หนึ่งก็สมควรกล่าวว่า แตกต่างแยกจากเม็ดพืชเด็ดขาดหรือ มิได้เลย หากแตกต่างแยกจากเม็ดพืชแล้ว กิ่งก้านสาขาใบดอกก็ควรจะมีขึ้นเองโดยปราศจากเม็ดพืชเป็นปัจจัย ถ้าอย่างนั้นกิ่งก้านใบดอกออกจากเม็ดพืช เหมือนงูเลื้อยออกจากโพรงอย่างนั้นซิ เปล่าอีกเหมือนกัน เพราะเราต่อยเม็ดพืชออกเราก็หาไม่พบกิ่งก้านสาขาใบดอกในเม็ดนั้น ฉะนั้น เราจึงลงญัตติได้ว่า เม็ดพืชนั้น แท้จริงเป็นเพียงมายา

อนึ่ง เมื่ออธิบายโดยปรมัตถ์ต่อโศลกที่ว่า ธรรมทั้งปวงไม่เกิดขึ้นเอง ฯลฯ นั้น มีอรรถาธิบายว่า ความรู้สึกของสามัญชนย่อมขึ้นอยู่กับหลักสองหลัก คือหลักหนึ่งถือว่าสิ่ง

ทั้งปวงย่อมมีเหตุเป็นแดนเกิด ซึ่งสำนักพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ย่อมถือตามนัยนี้ว่า สังขตธรรมย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย เช่น สำนักเถรวาท หรือสถวีรวาทถือว่ามีปัจจัยอยู่ถึง ๒๔ ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งสังขตธรรมทั้งหลาย สำนักสรวาสติวาทินและวิชญาณวาทินถือว่ามีปัจจัยอยู่ ๔ ส่วน อีกหลักหนึ่งถือว่าสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นโดยไร้เหตุ ซึ่งเป็นพวกอุจเฉทวาท นัตถิกวาทโลกายตลัทธิเชื่อถือกัน และการยึดถือในการอุบัติทั้ง ๔ คือ

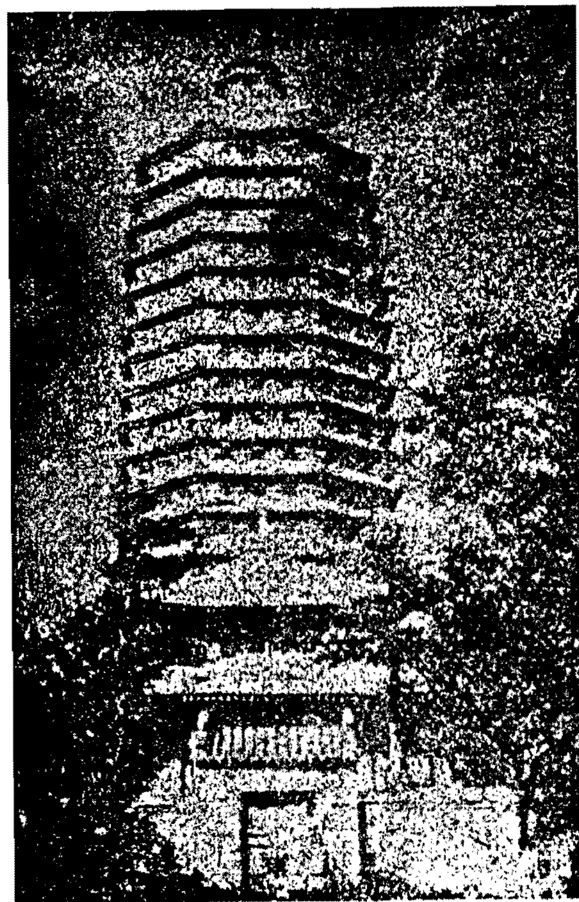
๑. เกิดขึ้นเอง

๒. อาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้น

๓. เกิดขึ้นเองด้วย อาศัยสิ่งอื่นด้วยรวมกัน

๔. ไม่มีเหตุ

มีอุทาหรณ์ เช่น คณาจารย์ในพระพุทธศาสนาบางพวกถือว่าจักขุวิญญาณย่อมมีอยู่ในตัวเอง การเกิดขึ้นแห่งจักขุ-วิญญาณ คือจักขุวิญญาณอันมีอยู่เดิมนั้นสำแดงปรากฏขึ้น อีกพวกหนึ่ง ถือว่าจักขุวิญญาณไม่ใช่จะมีอยู่เดิม ต้องอาศัยจักขุนทรีย์ รูปายตนะ แสงสว่าง ที่ว่าง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้จึงจักเกิดขึ้นได้ พวกที่สามถือว่าจักขุวิญญาณก็มีอยู่เดิมนั่นแหละ แต่ต้องอาศัยประกอบปัจจัยอื่น คือจักขุนทรีย์ ฯลฯ จึงปรากฏขึ้น ส่วนพวกถือไม่มีเหตุนั้น มิพักต้องอธิบายทิฐิทั้ง ๔ อุทาหรณ์นี้ ฝ่ายมาธยมิกถือว่าเป็นพวกที่มีอุปาทานใน "สิ่งที่เป็นอยู่ด้วยตัวมันเอง" ทั้งสิ้น เพราะไฉนเล่า วิสัชนาว่า

ภาพพระเจดีย์ หรือในภาษาจีนเรียกว่า "ถะ" ในประเทศจีน

เพราะถ้าเราถือว่าสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นได้เอง มีอยู่เดิมอย่างนี้ไซร้ ก็ขัดต่อความจริง เพราะถ้าสิ่ง ๆ นั้นมีอยู่จริงแล้ว มันจักเกิดขึ้นอีกทำไม การกล่าวว่า สิ่งนั้นมีอยู่แล้ว กล่าวอีกว่า สิ่งที่มีอยู่นั้นเกิดมีขึ้น เช่นนี้ฟังไม่ได้เลย สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นย่อมหมายว่า สิ่งนั้นเดิมไม่มี แล้วจึงเกิดมีขึ้น มิได้หมายว่า สิ่งนั้นมีอยู่แล้วจึงเกิดขึ้นอย่างนี้เลย ถ้าอ้างว่า การเกิดด้วยอาศัยสิ่งภายนอกมีอยู่ไซร้ ก็ขอค้านว่า ไม่จริงอีกเช่นกัน เพราะเมื่อความเกิดขึ้นมีไม่ได้แล้ว สิ่งอื่น ๆ จึงพลอยเกิดมีขึ้นไม่ได้ด้วย อนึ่ง ลงว่าสิ่งที่เกิดขึ้นมีไม่ได้ สิ่งอื่นจะบันดาลให้สิ่งที่ไม่มีอยู่เลยเกิดขึ้นได้อย่างไร เช่นหนวดเต่าเขากระต่ายเป็นสิ่งซึ่งไม่มีอยู่เลย สิ่งอื่นจะบันดาลอย่างไรมันก็เกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าจักว่าสิ่งอื่นบันดาลให้สิ่งที่มีอยู่เกิดขึ้นเล่า การบันดาลก็ไร้ความหมายเป็นโมฆะ ทั้งนี้เพราะสิ่งที่มีอยู่แล้วเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่มีการเกิดขึ้นอีก เช่น นาย ก. เกิดเป็นคนในชาตินี้ นาย ก. จักไม่ต้องเกิดเป็นคนอีกในชาตินี้เป็นครั้งที่สองเลย อนึ่ง เราขอตั้งกระทู้ถามว่า การที่จักขุวิญญาณเกิดนั้น เกิดขึ้นจากจักขุนทรีย์หรือ เกิดขึ้นจากรูปายตนะหรือ เกิดขึ้นจากแสงสว่างหรือ ถ้าจักขุนทรีย์เกิดจักขุวิญญาณมิได้ รูปายตนะ แสงสว่างก็เกิดจักขุวิญญาณมิได้เช่นนั้น จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า ทิฐิที่ถือว่าเกิดจากเหตุภายนอกนั้น มีไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นเองกับการเกิดจากเหตุภายนอกมีไม่ได้เช่นนี้ การเกิดขึ้นจากสิ่งทั้งสองรวมกันจึงพลอยมีขึ้นไม่ได้ด้วย เนื่องด้วยสิ่งที่เกิดเองและสิ่งภายนอกอันความจริงสิ่งภายนอกนั้น แท้ก็คือ สิ่งที่เกิดเองนั่นแหละ ดังเช่นตัวเรา เพื่อนของเรา ย่อมเรียกเราว่าท่าน ว่าแก เรียกตัวเขาว่าฉัน ตัวของเราก็เช่นกัน หรือเหมือนกับอาศัยทิศตะวันออก จึงมีทิศตะวันตก เป็นต้น เป็นสิ่งเกิดมีไม่ได้ การรวมของสิ่งที่เกิดมีไม่ได้แล้วเกิดขึ้น จึงเป็นโมฆะไปด้วย ส่วนเกิดขึ้นโดยไร้เหตุนั้นเล่า ก็ยิ่งมีไม่ได้ เพียงแต่ดูสิ่งต่าง ๆ จนโลกเราจะเห็นว่าไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอย ๆ ปราศจากเหตุผล เช่นอยู่ดี ๆ ตึกทั้งหลังจะปรากฏขึ้นไม่ได้ เป็นต้น อาศัยความเป็นไปดังนี้แหละ ฝ่ายมาธยมิกจึงลงมติว่า แท้จริง สิ่งทั้งปวงไม่มีการเกิดขึ้น เป็นศูนยตา

ความเกิดขึ้นซึ่งเรียกว่า “สัต” นั้น เมื่อมีไม่ได้และเป็นมายาแล้ว สิ่งที่ตรงกันข้ามกับสัต คืออสัต ความไม่มีอยู่จึงต้องพลอยสูญไปด้วย ทั้งนี้เพราะความไม่มีแห่งสัต เราจึงเรียกว่าอสัต ลงเมื่อสัตไม่มีอยู่จริงแล้ว อสัตจะมีอยู่ได้อย่างไรเล่าด้วยประการดังนี้แหละ วาทะที่กล่าวว่า มีกิเลสที่จะถูกประหารมีการเกิดการดับ ด้วยการรับรองว่ามีอยู่แม้ในปรมัตถ์ไซร้ ก็ควรจัดว่าเป็นนัตถิกทิฏฐิด้วย ในประการเดียวกัน ถ้าถือว่ามีพระนิรวาณอันเที่ยงแท้จักบรรลุถึงนั้น จึงชื่อว่าเป็นสัสสตทิฏฐิเหมือนกัน โดยปรมัตถ์ตามนัยแห่งมาธยมิกแล้ว ย่อมไม่มีทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ไม่มีวิชชาและอวิชชา ไม่มีการบรรลุ

พระนิรวาณ หรือการไม่บรรลุพระนิรวาณ **อาจารย์นาคารชุนยกอุทาหรณ์เรื่องการละกิเลส บรรลุนิรวาณว่า เหมือนมายาบุรุษคนหนึ่งประหารมายาบุรุษอีกคนหนึ่งลง การประหารของมายาบุรุษทั้ง ๒ ย่อมเป็นมายาไปด้วย เช่นนี้ จะมีอะไรอีกเล่าสำหรับการบรรลุและไม่บรรลุ การบรรลุพระนิรวาณจึงย่อมเป็นมายาด้วย ฉะนี้เมื่อตัวมายาบุรุษไม่มีอยู่จริง กล่าวคืออัตตาไม่มีจริง การประหารกิเลสของสิ่งที่ไม่มีจริงนั้นจะเป็นจริงขึ้นได้อย่างไร อนึ่ง มายาบุรุษที่ถูกประหารอันเปรียบด้วยกิเลสทั้งหลายเล่า ก็ไม่มีความเจริญอยู่อีกเช่นนี้ ถ้าเกิดความเข้าใจว่า มีสิ่งอันตนประหาร มีสิ่งอันตนได้บรรลุถึงจะหลีกเลี่ยงส่วนสุดทั้ง ๒ ข้างต้นได้แต่ที่ไหน** ฉะนั้น ฝ่ายมาธยมิกจึงประกาศว่า สรฺวรฺมาศูนยตา ลกฺษณา ธรรมทั้งปวงมีความสูญเป็นลักษณะ ซึ่งฝ่ายอัสติวาทินจะไม่ยอมเห็นพ้องด้วยเลย อัสติวาทินฝ่ายภูตตถตวาทก็ค้านว่า ไม่ได้หรอก ถ้าอธิบายอย่างฝ่ายศูนยตาวาทิน ทุกอย่างเป็นมายาหมดแล้ว จะเอาอะไรมาเป็นปทัฏฐานแห่งปรากฏการณ์เล่า จะต้องมีอะไรที่ไม่สูญเป็นแก่นแห่งความสูญทั้งหลายเป็นแน่ แก่นนั้นบัญญัติเรียกกันว่า จิตตองมตะ ภูตตถตา ตถาคตครรภ์ ฯลฯ เป็นการณะของปรากฏการณ์ทั้งหลาย อัสติวาทินฝ่ายวิชญาณวาทก็ว่า สูญหมดไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัย เช่นจิต และพืชะ หรือพลังงานที่ทำให้เกิดพฤติภาพต่าง ๆ ต้องมีอยู่ พระนิรวาณก็ต้องทรงความเที่ยงเป็นอนันตกาล ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดเป็นอารมณ์แห่งมรรคจิตผลจิตได้ ถ้าปฏิเสธว่าพระนิรวาณและเหตุปัจจัยเป็นสูญแล้ว ก็ต้องกลายเป็นอุจเฉททิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิเท่านั้นเอง การที่พระโพธิสัตว์ พระสาวก อุตสาหะสร้างบารมีมาหลายอสงไขย ก็เพื่อความว่างเปล่า ไม่มีอะไรเลยโล่ง ๆ อย่างนี้เองหรือ ฝ่ายอัสติวาทินทั้ง ๒ สาย กล่าวว่า พระพุทธภาษิตที่ตรัสในเรื่อง สุรวรฺมาศูนฺยตาลกฺษณานั้น เป็นเพียงอุบายที่จะให้สัตว์ละอหังการ มมังการเท่านั้น ในสูญนั้นต้องมีอะไรบางสิ่งที่ไม่สูญอยู่ด้วย ไม่ใช่อะไร ๆ ทั้งสังขตะอสังขตะสูญหมดหรอก ทั้ง ๒ ฝ่ายกล่าวว่า สิ่งที่เป็นมานั้น ต้องอาศัยอยู่บนรากฐานของสิ่งที่มีอยู่เสมอไป เช่นเขากระต่ายเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่เลย เราจึงไม่ไปคิด หรือเรียกขานชื่อ

เมื่อฝ่ายมาธยมิกถูกฝ่ายอัสติวาทินโต้แย้งเช่นนี้ อาจารย์ฝ่ายมาธยมิกก็แก้ว่า ท่านเข้าใจผิดต่อศูนยตาของเราเสียแล้วละ ศูนยตานั้น คือความพ้นจากอัตถิตา ความมีอยู่อันตกเป็นฝ่ายสัสสตทิฏฐิ และนัตถิตา ความไม่มีอยู่อันตกเป็นฝ่ายอุจเฉททิฏฐิ ศูนยตาหาใช่ความว่าง ชนิดที่ตรงกันข้ามกับความมีความเป็นไม่ ศูนยตาพ้นจากความเป็นคู่ อยู่นอกเหนือความคิดตรึกธรรมดาจะประจักษ์ได้ดี ก็ต่อเมื่อไล่อวิชชาไปหมดแล้ว แม้คำว่า ศูนยตา ก็ยึดถือเอาไม่ได้ เป็นเพียงสมมติบัญญัติ หากไปเกิดความยึดถือขึ้นว่ามีศูนยตาอยู่แล้วไซร้ ก็ไม่ถูกจุด

พระนิรวาณ หรือการไม่บรรลุพระนิรวาณ **อาจารย์นาคารชุนยกอุทาหรณ์เรื่องการละกิเลส บรรลุนิรวาณว่า เหมือนมายาบุรุษคนหนึ่งประหารมายาบุรุษอีกคนหนึ่งลง การประหารของมายาบุรุษทั้ง ๒ ย่อมเป็นมายาไปด้วย เช่นนี้ จะมีอะไรอีกเล่าสำหรับการบรรลุและไม่บรรลุ การบรรลุพระนิรวาณจึงย่อมเป็นมายาด้วย ฉะนี้เมื่อตัวมายาบุรุษไม่มีอยู่จริง กล่าวคืออัตตาไม่มีจริง การประหารกิเลสของสิ่งที่ไม่มีจริงนั้นจะเป็นจริงขึ้นได้อย่างไร อนึ่ง มายาบุรุษที่ถูกประหารอันเปรียบด้วยกิเลสทั้งหลายเล่า ก็ไม่มีความเจริญอยู่อีกเช่นนี้ ถ้าเกิดความเข้าใจว่า มีสิ่งอันตนประหาร มีสิ่งอันตนได้บรรลุถึงจะหลีกเลี่ยงส่วนสุดทั้ง ๒ ข้างต้นได้แต่ที่ไหน** ฉะนั้น ฝ่ายมาธยมิกจึงประกาศว่า สรฺวรฺมาศูนยตา ลกฺษณา ธรรมทั้งปวงมีความสูญเป็นลักษณะ ซึ่งฝ่ายอัสติวาทินจะไม่ยอมเห็นพ้องด้วยเลย อัสติวาทินฝ่ายภูตตถตวาทก็ค้านว่า ไม่ได้หรอก ถ้าอธิบายอย่างฝ่ายศูนยตาวาทิน ทุกอย่างเป็นมายาหมดแล้ว จะเอาอะไรมาเป็นปทัฏฐานแห่งปรากฏการณ์เล่า จะต้องมีอะไรที่ไม่สูญเป็นแก่นแห่งความสูญทั้งหลายเป็นแน่ แก่นนั้นบัญญัติเรียกกันว่า จิตตองตะ ภูตตถตา ตถาคตครรภ์ ฯลฯ เป็นการณะของปรากฏการณ์ทั้งหลาย อัสติวาทินฝ่ายวิชญาณวาทก็ว่า สูญหมดไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัย เช่นจิต และพีชะ หรือพลังงานที่ทำให้เกิดพฤติภาพต่าง ๆ ต้องมีอยู่ พระนิรวาณก็ต้องทรง

ความเที่ยงเป็นอนันตกาล ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด เป็นอารมณ์แห่งมรรคจิตผลจิตได้ ถ้าปฏิเสธว่าพระนิรวาณและเหตุปัจจัยเป็นสูญแล้ว ก็ต้องกลายเป็นอุจเฉททิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิเท่านั้นเอง การที่พระโพธิสัตว์ พระสาวก อุตสาหะสร้างบารมีมาหลายอสงไขย ก็เพื่อความว่างเปล่า ไม่มีอะไรเลยโล่ง ๆ อย่างนี้เองหรือ ฝ่ายอัสติวาทินทั้ง ๒ สาย กล่าวว่า พระพุทธภาษิตที่ตรัสในเรื่อง สุรวฺรฺมาศูนฺยตาลกฺษณานั้น เป็นเพียงอุบายที่จะให้สัตว์ละอหังการ มมังการเท่านั้น ในสูญนั้นต้องมีอะไรบางสิ่งที่ไม่สูญอยู่ด้วย ไม่ใช่อะไร ๆ ทั้งสังขตะอสังขตะสูญหมดหรอก ทั้ง ๒ ฝ่ายกล่าวว่า สิ่งที่เป็นมานั้น ต้องอาศัยอยู่บนรากฐานของสิ่งที่มีอยู่เสมอไป เช่นเขากระต่ายเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่เลย เราจึงไม่ไปคิด หรือเรียกขานชื่อ

เมื่อฝ่ายมาธยมิกถูกฝ่ายอัสติวาทินโต้แย้งเช่นนี้ อาจารย์ฝ่ายมาธยมิกก็แก้ว่า ท่านเข้าใจผิดต่อศูนยตาของเราเสียแล้วละ ศูนยตานั้น คือความพ้นจากอัตถิตา ความมีอยู่อันตกเป็นฝ่ายสัสสตทิฏฐิ และนัตถิตา ความไม่มีอยู่อันตกเป็นฝ่ายอุจเฉททิฏฐิ ศูนยตาหาใช่ความว่าง ชนิดที่ตรงกันข้ามกับความมีความเป็นไม่ ศูนยตาพ้นจากความเป็นคู่ อยู่นอกเหนือความคิดตรึกธรรมดาจะประจักษ์ได้ดี ก็ต่อเมื่อไล่อวิชชาไปหมดแล้ว แม้คำว่า ศูนยตา ก็ยึดถือเอาไม่ได้ เป็นเพียงสมมติบัญญัติ หากไปเกิดความยึดถือขึ้นว่ามีศูนยตาอยู่แล้วไซร้ ก็ไม่ถูกจุด

ประสงค์ของวิมุตติ การที่ฝ่ายมาธยมิกประกาศเรื่องศูนยตานั้นก็เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับเพิกถอนอุปาทานทั้งในธรรมและอธรรม เพราะฉะนั้น นิลเนตรจึงกล่าวว่า "ความสูญก็ต้องให้สูญไปด้วย แต่เนื่องด้วยใช้เป็นเครื่องชักนำสรรพสัตว์จึงต้องสมมติบัญญัติเรียกขึ้น" และอาจารย์นาคารชุนได้กล่าวว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสศูนยตธรรมนั้น ก็เพื่อให้สัตว์หลีกพ้นจากปวงทิฐิ ถ้าหากเกิดทิฐิขึ้นอีกว่า มีความสูญนั้นอยู่ไซร้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้สั่งสอนไม่" และอีกข้อหนึ่งว่า "ในศูนยตานั้น ความมีอยู่ไม่มีอยู่ ย่อมดับสนิท" ถ้าไม่มีศรัทธาศีลเป็นปทัฏฐานแล้ว เกิดทิฐิในเรื่องสูญ ทิฐินั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ" ฝ่ายมาธยมิกไม่ใช่พวกอัสติวาทินที่เป็นปรัชญา ทำนองว่าจันทร์บนท้องฟ้ามีอยู่จริง แต่เงาจันทร์ในน้ำเท็จ มาธยมิกถือว่า แม้จันทร์บนท้องฟ้าก็มายาการที่พระพุทธองค์ตรัสเทศนาอนุปุพพีกถาตรัสเทศนาถึงอริยสัจ และพระนิรวาณอันแตกต่างจากสังขารธรรมทั้งหลายก็ดี เป็นเพียงอุบายโกศลอันแยบยลสมมติในการชักนำสัตว์เท่านั้น ฝ่ายมาธยมิกอ้างมหาปรัชญาปารมิตาสูตรว่า "แก่ผู้ที่ใหม่ต่อการศึกษา พระพุทธองค์เทศนาสิ่งเกิดดับว่าเป็นมายา สิ่งที่ไม่เกิดดับไม่เป็นมายา แก่ผู้ที่สูงต่อการศึกษาแล้วพระองค์ก็แสดงว่า ทั้งสิ่งที่เกิดดับและสิ่งที่ไม่เกิดดับล้วนเป็นมายา" นอกจากนี้ยังอ้างพระพุทธพจน์ในอาคมว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สิ่งใดบัณฑิตทั้งหลายในโลกสมมติว่าไม่มี แม้ตถาคตก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี สิ่งใดที่บัณฑิตทั้งหลายในโลกสมมติว่ามีอยู่ แม้ตถาคตก็กล่าวสิ่งนั้นว่ามีอยู่" และ "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราตถาคตย่อมไม่วิวาทโต้เถียงกับโลก แต่โลกย่อมวิวาทโต้เถียงกับเรา"

โลกิยสัจตามทัศนะของฝ่ายมาธยมิกไม่ใช่จะมีภาวะความมีอยู่ในตัวมันเองอย่างนิกายอื่น ฝ่ายมาธยมิกถือว่าเป็นมายา ส่วนปรมัตถสัจเล่า ฝ่ายมาธยมิกถือว่าสูญเลยทีเดียว ดังอุทาหรณ์หนึ่งว่า ความฝันซึ่งเป็นของไร้ความจริง แต่มาธยมิกกล่าวว่า อย่าว่าแต่ความฝันจะเท็จเลย แม้ผู้ทำการฝันก็พลอยเป็นของไร้สาระด้วย เมื่อผู้ฝันยังเป็นมายา ถ้าเกิดเข้าใจว่ามีความฝันด้วยแล้ว ก็เป็นการหลงผิดใหญ่ มันเป็นมายาซ้อนมายา โลกิยสัจจเหมือนความฝัน ปรมัตถสัจเหมือนผู้ฝัน ทั้ง ๒ มีค่าเท่ากัน คือ ศูนยตา ผู้ฝันยังเป็นของว่างเปล่าแล้วความฝันจะมีจริงได้แต่ไหนเล่า อนึ่ง ในคัมภีร์โพธิมรรคอนุบุพพไพบูลยศาสตร์ของคันถรจนาจารย์ตสองขะปะแห่งทิเบตได้ให้ข้อเปรียบศูนยตวาทินกับลัทธิอุจเฉทวาทว่า แม้ทั้ง ๒ ฝ่ายจะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงสูญเหมือนกันก็จริง แต่ฝ่ายอุจเฉทวาทกล่าวโดยกิเลสอวิชชา ปราศจากยถาภูตญาณทัศนะเช่นฝ่ายมาธยมิก อุปมาบุคคลสองคน คนหนึ่งไม่ได้รู้เห็นด้วยตนเองว่า โจรผู้หนึ่งปล้นชิงทรัพย์เขา แล้วบุคคลคนนั้นก็เที่ยวพูดว่า ผู้ปล้นนั้นเป็นโจร แต่อีกบุคคลหนึ่งได้พบเห็นการปล้นของคนผู้นั้น

ด้วยตนเองแล้วพูดเช่นนี้ บุคคลแรกชื่อว่าพูดโดยมิรู้จริง จัดเป็นมุสาวาท บุคคลที่สองชื่อว่าพูดจริง ลัทธิอุจเฉทวาท ได้แก่บุคคลแรก ฝ่ายมาธยมิกได้แก่บุคคลหลัง ฉันใดก็ฉันนั้น

สำหรับทฤษฎีเรื่องพุทธภาวะมีอยู่ในสรรพสัตว์นั้น อาจารย์นาคารชุนไม่รับรองทฤษฎีนี้ ถือว่าถ้าอย่างนั้นก็จัดเป็นพวกที่มีวาทะผลมีอยู่ในเหตุ ฝ่ายมาธยมิกย่อมถือว่าสัตว์ทั้งหลายมีความสามารถที่จะบรรลุความเป็นพุทธะได้ เพราะสัตว์ทั้งปวงไม่มีภาวะอันคงที่ดั้งเดิม ทำกรรมใดก็ย่อมรับผลกรรมนั้น เมื่อลงสร้างทศปารเมศสมบูรณ์ก็จักบรรลุเป็นสัมพุทธะได้ ไม่ใช่ว่ามีพุทธภาวะที่บริสุทธิ์เป็นอมตะอยู่ก่อนเป็นอนมตัคคะแต่ถูกกิเลสหุ้มอย่างฝ่ายภูตตถตาวาทิน ทั้งนี้เนื่องด้วยการถือว่ามีพุทธภาวะที่แน่นอนอยู่ก่อนแล้วนั้น ชื่อว่าเป็นการถือ "สิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวของมันเอง" นั่นเอง

อนึ่ง อาจารย์นาคารชุนไม่ได้ดูหมิ่นเหยียดหยามสาวกยาน เช่นฝ่ายภูตตถตาวาทิน ยิ่งคณาจารย์ฝ่ายมาธยมิกในยุคหลัง เช่น อาจารย์พุทธปาละ อาจารย์จันทรกีรติด้วยแล้ว ถือว่าสาวกถ้าบรรลุวิมุตติ ก็จำต้องเห็นแจ้งทั้งบุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตาด้วย ซึ่งฝ่ายมหายานนิกายอื่น ๆ ไม่ยอม อาจารย์จันทรกีรติ อธิบายว่า อหังการ ได้แก่ความยึดถือในบุคคล มมังการ ได้แก่ความยึดถือในสิ่งที่เรามีอยู่เรารู้อยู่ และนั่นก็คือ ความยึดถือในธรรม ในอาคมทั้ง ๔ ของสาวกยาน

มีปรากฏแทบทุกแห่งว่า พระอรหันต์จะต้องละทั้งอหังการมมังการได้เด็ดขาด จึงชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ อนึ่ง การละอุปาทานทั้ง ๒ นั้นเพียงแต่ละอย่างเดียว คืออหังการได้ มมังการก็ต้องพลอยละได้ด้วย เพราะอาศัยอหังการ มมังการจึงเกิดขึ้นได้ นั่นคือถ้าปราศจากเราแล้ว ของของเราจะเกิดมีขึ้นอย่างไรได้ อาจารย์จันทรกีรติได้อุปมาเรื่องนี้ในคัมภีร์มาธยมาวตารของท่านว่า เหมือนกับเราเผารถ ไม่เพียงแต่รถได้ถูกเผาเท่านั้น กงกุมดุมล้อส่วนประกอบของรถอื่น ๆ ก็ต้องพลอยถูกเผาไปด้วยฉันใด ผู้ละอุปาทานในอาตมันก็ย่อมละอุปาทานในส่วนปลีกย่อย คือ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ ฯลฯ ด้วยฉันนั้น ฉะนี้จะกล่าวว่า พระอรหันต์ยังทำลายธรรมาวรณะไม่ได้ จึงฟังไม่ขึ้น ขัดต่อความจริง **ฝ่ายมาธยมิกถือว่าสาวกยานก็ดี ปัจเจกยานก็ดี โพธิสัตวยานก็ดี ไม่มียานไหนต่ำเลวกว่ายานไหน แต่ทั้งหมดนั้นเป็นเพียงอุบายโกศลเทสนา ซึ่งพระพุทธองค์แสดงแก่สัตว์ผู้มีอินทรีย์ต่าง ๆ กันเท่านั้นเอง และทั้งหมดนั้นก็มีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน คือวิมุตติความหลุดรอดจากปวงทุกข์**

อนึ่ง การจัดระเบียบแบ่งการแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์นั้น ฝ่ายมาธยมิกยุคต้น ๆ ก็หามีไม่ มาเกิดมีขึ้นต่อเมื่อเกิดการแข่งขันกัน ในระหว่างฝ่ายมาธยมิกกับฝ่ายอัสติวาทินเข้า คณาจารย์มาธยมิกองค์หนึ่งชื่อ ปรัชญาประภา

แห่งมหาวิทยาลัยนาลันทาจึงได้บัญญัติขึ้นแบ่งออกเป็น ๓ กาล คือ

๑. ยุคต้น พระพุทธองค์เทศนาพระธรรมฝ่ายสาวกยาน แสดงถึงความมีอยู่แห่งนามธาตุและรูปธาตุ ทรงแสดงแก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน

๒. ยุคกลาง พระพุทธองค์เทศนาพระธรรมฝ่ายมหายาน มีหลักธรรมของฝ่ายโยคาจารหรือวิชญาณวาทินเป็นต้น แสดงถึงความมีอยู่แห่งนามธาตุ แต่ปฏิเสธต่อความดำรงแห่งวิสัย สำหรับพวกที่มีอินทรีย์ปานกลาง

๓. ยุคสุดท้าย พระพุทธองค์เทศนาพระธรรมฝ่ายมาธยมิก แสดงถึงความสูญแห่งนามธาตุและปวงวิสัย สำหรับพวกที่มีอินทรีย์สูง

อย่างไรก็ดี แม้ปรัชญาของมาธยมิกจะเป็นหลักศูนยตาเช่นนี้ **และศูนยตาตามทัศนะของมาธยมิก มิใช่ชนิดที่ทอนสิ่งหยาบไปหาสิ่งย่อย ๆ เช่นทอนจากอาตมันเป็นขันธ์ ๕ ทอนจากขันธ์ ๕ เป็นธาตุ ทอนจากธาตุเป็น ฯลฯ เช่นนิกายอื่น ๆ ศูนยตาของมาธยมิก หมายถึงความเป็นมายาทั้งสังขตะอสังขตะ ไม่มีอะไรที่จะเป็นตัวยืนให้สมมติบัญญัติเลย แต่เมื่อปรัชญามาธยมิกแพร่เข้าสู่ประเทศจีน คณาจารย์จีนซึ่งมีความนิยมในภูตตถตาวาทิน ตลอดจนเก่งกาจในทางสมานความคิดระหว่างศูนยตวาทินกับอัสติวาทิน ก็แปลความหมายของอาจารย์**

นาคารชุนเสียว่า ที่มาธยมิกกล่าวว่า ทุกสิ่งเป็นศูนยตานั้น ก็เพื่อจะให้เรารู้จักสภาวะที่ไม่สูญ คือภูตตถตาอันอยู่นอกเหนือสมมติบัญญัติ และเพื่อให้เราละยึดถือเพื่อให้บรรลุถึงสิ่งที่มิรู้แตกดับหักสูญต่างหาก ซึ่งคล้ายกับมติของพระอาจารย์บางท่านในประเทศไทยว่า พระพุทธองค์สอนอนัตตาก็เพื่อให้เราค้นพบอัตตาที่แท้จริง ซึ่งกลายเป็นตกสู่ความเป็นคู่ คือ อัตถิตา นัตถิตาไป พระนิรวาณถ้ากล่าวตามคลองบัญญัติแล้ว ฝ่ายมาธยมิกว่า พ้นจากภาวะและอภาวะนั่นแหละคือพระนิรวาณ

❐ ❐ ❐

บทที่ ๓

นิกายธรรมลักษณะ

(ฮวบเซี่ยงจง)

ประวัติของนิกาย

นิกายธรรมลักษณะ เป็นชื่อที่เรียกกันในภาษาจีน หมายถึงปรัชญาโยคาจาร หรือวิชญาณวาทินนั่นเอง ข้าพเจ้าจะไม่ใช้คำว่า ธรรมลักษณะ อีก แต่จะใช้ชื่อทั้ง ๒ คือโยคาจาร และวิชญาณวาทิน สำหรับข้อความต่อไปปรัชญาโยคาจารกล่าวได้ว่า มีคุณลักษณะทั้งทางหลักคำสอนกับการปฏิบัติใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยานที่สุด จัดได้ว่าเป็นปรัชญาฝ่ายอภิธรรมของมหายานเลยทีเดียว การสำเร็จแห่งปรัชญาโยคาจารได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมในนิกายเถรวาท มหาสังฆิกะ สรวาสติวาทิน และเสาตรันติกะ รวมกันปรุงขึ้นเป็นปรัชญาโยคาจาร โยคาจารได้ถูกประกาศให้แพร่หลายขึ้นโดยอาจารย์อสังคะ (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๙) ซึ่งกล่าวกันว่าท่านได้รับการอรรถาธิบายจากพระศรีอารยเมตไตรย ณ กรุงอโยธยาในอินเดียภาคกลาง พระศรีอารยเมตไตรยนี้ มีผู้เชื่อกันว่า คือพระโพธิสัตว์อารยเมตไตรยที่จักมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตนั่นเอง แต่ก็มีปราชญ์เป็นอันมากถือว่าเป็นเพียงพระมหาเถระรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งเผอิญมีนามตรงกันกับ

พระเมตไตรยโพธิสัตว์เท่านั้น พระอารยเมตไตรยได้แสดงศาสตร์ทั้ง ๕ เป็นหลักของปรัชญาโยคาจาร ต่อมาอสังคะได้นิพนธ์คัมภีร์อารยวาจาปกรณ์ศาสตร์และมหายานสัมปริครหศาสตร์เผยแผ่ปรัชญาสายนี้ต่อมา อย่างไรก็ดี ปรัชญาโยคาจารได้เจริญรุ่งโรจน์ขึ้นก็ด้วยอาศัยอาจารย์วสุพันธุ ผู้ซึ่งเป็นน้องชายของอสังคะ วสุพันธุเดิมเลื่อมใสในนิกายสรวาสติวาทินและเสาตรันติกะ ได้เขียนปกรณ์วิเศษทางอภิธรรมฝ่ายสาวกยานไว้มาก กล่าวกันว่ามีจำนวนถึง ๕๐๐ ปกรณ์ ต่อมาได้รับการตักเตือนสั่งสอนจากพี่ชายจนเกิดความเลื่อมใสในมหายานขึ้น วสุพันธุจึงได้แต่งคัมภีร์ประกาศปรัชญาโยคาจารเป็นอันมาก ว่ากันว่ามีจำนวนถึง ๕๐๐ ปกรณ์เหมือนกัน เล่มที่สำคัญที่สุดก็คือ วิชญาณปติมาตราตรีทศศาสตร์ ต่อมามีคณาจารย์อีกเป็นอันมากที่ส่งเสริมเทศนาสั่งสอนปรัชญาโยคาจาร มีมหาวิทยาลัยนาลันทาเป็นสนามประกาศลัทธิ คณาจารย์องค์สำคัญ ๆ มีอาทิเช่น ทินนาคะ สานุศิษย์ของวสุพันธุผู้แต่งคัมภีร์ประมาณสมุจจัย คุณมติ สถิรมติ ธรรมปาละ นันทะ ศุทธิจันทร พันธุศิริ (องค์นี้ร่วมยุคกับวสุพันธุ) ชินตราต วิชัยมิตร ชินบุตร ญาณจันทระ ศีลภัทระ ชัยเสน ธรรมกีรติ ศานติเทวะ คณาจารย์เหล่านี้ มีทั้งภิกษุและฆราวาส คณาจารย์ภิกษุองค์ที่มีบทบาทสำคัญคือ ธรรมปาละ อธิการบดีแห่งมหาวิทยาลัยนาลันทา และศีลภัทระ ผู้สาวก

ปรัชญาโยคาจารได้เริ่มแพร่หลายในประเทศจีน โดยโพธิรุจิและปรมัตถะ ต่อมาในยุคหลัง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑) เมื่อท่านติปิฎกธราจารย์เฮี่ยงจังจาริกไปอินเดีย ท่านได้ไปพักศึกษาปรัชญาโยคาจารกับอาจารย์ศีลภัทระ ณ มหาวิทยาลัยนาลันทา ขากลับได้มาแปลปกรณ์วิเศษต่าง ๆ ของนิกายนี้ออกสู่พากย์จีน และได้คัดเลือกรวบรวมแปลบรรดาอรรถกถาแห่งวิชญาณปติมาตราตรีทศศาสตร์ของคณาจารย์ทั้ง ๑๐ สรุปเข้าไว้ในหนังสือเล่มเดียวให้ชื่อว่าวิชญาณปติมาตราสิทธิตรีทศศาสตร์ เรียกย่อ ๆ เป็นภาษาจีนว่า "เซ้งยุ่ยเซกหลุง" อัครสาวกของท่านชื่อกุยกี ได้เขียนฎีกาแก้คัมภีร์เล่มนี้ เป็นฎีกาที่มีชื่อเสียงที่สุดซึ่งทำให้นิกายโยคาจารรุ่งโรจน์ขึ้นในยุคนั้น ฎีกาของปกรณ์เล่มนี้มีคณาจารย์จีนอีกหลายองค์แต่งกันหลายฉบับ ที่มีชื่อเสียงเช่น ฉบับของคณาจารย์อี้เชก ฉบับของคณาจารย์โพวกวง และฉบับของคณาจารย์ลิบหวม เป็นอาทิ เมื่อพ้นราชวงศ์ถังไปแล้วปรัชญาโยคาจารก็เสื่อม คัมภีร์อรรถกถาฎีกาต่าง ๆ สาบสูญหมด มาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้ องค์การพระพุทธศาสนาของจีนต้องกลับไปคัดลอกปกรณ์วิเศษต่าง ๆ ของโยคาจารจากประเทศญี่ปุ่น แล้วตีพิมพ์แพร่หลาย

คัมภีร์สำคัญ

ฝ่ายโยคาจารถือว่ามีพระสูตรอยู่ ๖ สูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเทศนาถึงหลักธรรมโยคาจารไว้ และมีศาสตร์อีก ๑๑ ปกรณ์ เป็นหลักของลัทธิ คือ

สูตรทั้ง ๖

๑. อวตํสกสูตร (ฮั่วเงี่ยมเก็ง) มีฉบับแปลอยู่ถึง ๓ ฉบับ ของพุทธภัทระ ศิกษานันทะ และปรัชญา

๒. สันธินิรโมจนวยูหสูตร (เกยชิมมิกเก็ง) ภิกษุเฮี่ยงจังแปลเป็นฉบับที่ถูกต้อง นอกนั้นมีของโพธิรุจิ และปรมัตถะ และคุณภัทระ

๓. ตถาคตวิสภาวคุณสูตร (ยู่ไล้ชุกฮิ่งกงเต๊กเก็ง) ยังไม่มีในฉบับจีน

๔. อภิธรรมสูตร (อาพีตับม๊อเก็ง) ยังไม่มีในฉบับจีน

๕. ลังกาวตารสูตร (เลงแคเก็ง) มีฉบับแปล ๓ ฉบับ ของคุณภัทระ โพธิรุจิ ศิกษานันทะ

๖. ฆนวยูหสูตร (เก่าเงียมเก็ง) ทิวากรแปล

ศาสตร์ ๑๑

๑. โยคาจารภูมิศาสตร์ (ยู่แคซือตี้หลุง) ของพระอารยเมตไตรย เฮี่ยงจังแปล

๒. มัธยานตวิภังคศาสตร์ (เปี้ยงตงเปียงหลุง) ของพระอารยเมตไตรย เฮี่ยงจังแปล

๓. อารยวาจาปกรณศาสตร์ (เฮียงเอี๋ยงเซียก้าหลุง) ของพระอสังคะ เฮี่ยงจังแปล

๔. มหายานสัมปริครหศาสตร์ (เนียบไต้เสงหลุง) ของพระอสังคะ เฮี่ยงจังแปล มีฉบับแปลอีก ๒ ของปรมัตถะและพุทธคุปตะ

๕. อาลัมพนปริกษศาสตร์ (กวงซออ้วงอ่วงหลุง) ของทินนาค เฮี่ยงจังแปล

๖. อภิธรรมสังยุกตสังคีติศาสตร์ (อาพีตับม๊อจับ-จิบหลุง) ของอสังคะ เฮี่ยงจังแปล

๗. วีศติกวิชญาณมาตราศาสตร์ (?) (ยี่จับยุ่ยเซก-หลุง) ของวสุพันธุ เฮี่ยงจังแปล

๘. ทศภูมิศาสตร์ (จับตี้หลุง) ของวสุพันธุ โพธิรุจิแปล

๙. มหายานอลังการศาสตร์ (ไต้เสงจังเงียมหลุง) ของพระอารยเมตไตรย ปอล่อพัวมิกตอล้อ (?) แปล

๑๐. ประมาณสมุจจัย (จิบเหลียงหลุง) ของทินนาค ยังไม่มีในฉบับจีน

๑๑. โยควิภังคศาสตร์ (ฮุงเปี๋ยกยู่แคหลุง) ของพระอารยเมตไตรย ยังไม่มีในฉบับจีน

นอกจากศาสตร์ทั้ง ๑๑ นี้ ยังเพิ่มคัมภีร์วิชญาณมาตราสิทธิตรีทศศาสตร์ ซึ่งเฮี่ยงจังรวบรวม และบรรดาฎีกาต่าง ๆ ของศาสตร์นี้ด้วย

ปรัชญา

ปรัชญาโยคาจารได้สอนหนักไปทางลัทธิมโนภาพนิยม (Idealism) ด้วยการสอนว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าสังขตะอสังขตะ ล้วนแต่ออกจากจิตทั้งสิ้น จิตนี้เรียกว่า "อาลย-วิชญาณ" หรืออาลยวิญญาณ วิญญาณนี้ แท้ก็คือ ตัวภวังคจิตในอภิธรรมปิฎกของฝ่ายเถรวาทนั่นเอง เป็นจิตที่เกิดดับอยู่ทุกขณะ สืบภพสืบชาติแลรับอารมณ์ เสวยวิบากอยู่เรื่อยจนกว่าจะเข้าถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ จิตนี้ก็จักดับสุดรอบ มูลการณะของสรรพสิ่งอยู่ที่อาลยวิญญาณ ๆ นี้เป็นปทัฏฐาน

ปรัชญาโยคาจารได้สอนถึงวิญญาณทั้ง ๘ คือ จักขุ-วิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ กลิศตมโนวิญญาณ และอาลย-วิญญาณ

ปัญจวิญญาณ

บัดนี้เราจักได้ศึกษาถึงปรัชญาโยคาจาร ก่อนอื่นเราต้องเข้าใจถึงเรื่องวิญญาณทั้ง ๘ ก่อน ปัญจวิญญาณทั้ง ๕ ย่อมไม่มีปัญหาว่าจะแตกต่างกับเถรวาทอย่างไร คือเมื่อจักขุเห็นรูป ก็เกิดจักขุวิญญาณ หูฟังเสียงก็เกิดโสตวิญญาณ ฯลฯ ดังนี้ ตามแนวแห่งโยคาจารถือว่าปัญจวิญญาณจะเกิดขึ้นโดยลำพัง อินทรีย์กับวิสัยมากระทบกันอย่างเดียวก็หาไม่ ต้องอาศัยปัจจัยอื่นประกอบ เช่นจักขุวิญญาณจะเกิด ต้องอาศัยปัจจัย ๙ อย่าง มีที่ว่าง แสงสว่าง อินทรีย์ คือ จักขุปสาทรูป รูปวิสัย มนสิการ จิต มโนธาตุ มโนวิญญาณ และพีชะ (เรื่องพีชะดูตอนต่อไป) ส่วนผู้ที่ได้ทิพยจักขุไม่ต้องอาศัยที่ว่างกับแสงสว่าง ๒ อย่าง นอกนั้นคงต้องอาศัย โสตวิญญาณเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยปัจจัย ๘ ยกแสงสว่างออกเสียอันหนึ่ง เปลี่ยนเป็นโสตประสาทและศัพทวิสัยเสีย ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณเกิดก็ต้องอาศัยปัจจัย ๗ อย่าง คือยกแสงสว่างและที่ว่างเสีย นอกนั้นเปลี่ยนเป็นฆานปสาทรูป คันธวิสัย ชิวหาปสาทรูป ชิวหาวิสัย กับกายปสาทรูป กายวิสัยเท่านั้น ปัญจวิญญาณทั้ง ๕ รับอารมณ์ใกล้ไกลหาเหมือนกันไม่ คือ จักขุ โสตะ เป็นอสัมปัตตะ เพราะรับอารมณ์ที่ห่างไกลออกไปได้ ส่วนฆานะ ชิวหา กาย เป็นสัมปัตตะ เพราะต้องรับอารมณ์ที่มาถึงตน ต่างกันอย่างนี้แลปัญจวิญญาณ

มโนวิญญาณ

มโนวิญญาณความรู้ทางใจ มี ๒ พฤติการณ์ คือ มโนวิญญาณที่เป็นไปในปัญจทวารขณะรับรู้อารมณ์ทั้งห้า ๑ แลมโนวิญญาณที่รับรู้อารมณ์ขณะที่ปัญจทวารมิได้ทำการรับอารมณ์ ๑ มโนวิญญาณนี้พิจารณาทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต ต่างจากปัญจวิญญาณซึ่งเป็นได้แต่ปัจจุบัน มโนวิญญาณมีหน้าที่สำคัญในการที่เป็นต้นเหตุแห่งการประกอบกรรมดีกรรมชั่ว มโนวิญญาณเป็นได้ทั้งกุศล อกุศล แลอัพยากฤตเช่นเดียวกับปัญจวิญญาณ มโนวิญญาณจะขาดตอนไม่มีก็ต่อเมื่อเข้าสู่อสัญญีภพ เข้าสัญญีสมาบัติ เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ คนที่หลับสนิท และคนที่สลบไม่มีฝัน

มโนหรือมนินทรีย์

ปัญจวิญญาณ ๕ ย่อมต้องอาศัยอินทรีย์ ๕ เป็นที่อาศัยจึงเกิดได้ คือจักขุวิญญาณก็ต้องอาศัยจักขุนทรีย์เป็นต้นฉันใด มโนวิญญาณจะบังเกิดพฤติการณ์ได้ ก็ต้องมีที่อาศัยกล่าวคือ มนินทรีย์ฉันนั้น ผิดกันแต่อินทรีย์ของปัญจวิญญาณเป็นรูปธรรม ส่วนอินทรีย์ของมโนวิญญาณเป็นนามธรรม ฝ่ายโยคาจารได้ให้อรรถาธิบายถึงมนินทรีย์ ผิดแผกจากมโน-วิญญาณว่า มโนธาตุหรือมนินทรีย์นี้เป็นวิญญาณที่ ๗ สภาพ

เป็นอัพยากฤต มีหน้าที่ยึดถืออาลยวิญญาณว่าเป็นตัวตน เป็นตัวอุปาทานที่ไปยึดครองอาลยวิญญาณ ซึ่งอาลยวิญญาณนี้เป็นสภาพที่ถูกยึดโดยมนินทรีย์หรือมโน ไม่มีหน้าที่พิจารณารับรู้อารมณ์ภายนอก รับรู้คิดยึดแต่อารมณ์ภายใน แต่เนื่องด้วยมโนธาตุเป็นตัวทำการยึดถือในอาลยวิญญาณ จึงมีอิทธิพลสามารถกระเทือนไปถึงมโนวิญญาณ ให้มีความรู้สึกไปในทางกุศลากุศลได้ เพราะฉะนั้น แม้ธรรมชาติจะเป็นอัพยากฤตก็นับเป็นอาสวะ ฉะนี้ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลิศตมโน-วิญญาณ มีการคิดพิจารณาในอาลยวิญญาณ ว่าเป็นตัวตนเสมอ ไม่ขาด สืบสันตติเนื่องกันไปจนกว่าจะสิ้นภพชาติพ้นกิเลส มโนวิญญาณขาดตอนได้ด้วยเหตุ ๕ ประการดังกล่าว แต่กลิศตมโนนี้จะขาดก็ต่อเมื่อบรรลุอรหัตผล หรือเข้าสู่สัญญา-เวทยิตนิโรธสมาบัติเท่านั้น ฝ่ายโยคาจารให้เหตุผลที่จะต้องมีกลิศตมโนนี้ว่า ในอสัญญีภพ ซึ่งเป็นพวกพรหมลูกฟักมีแต่รูป แม้จนกระทั่งนามธาตุก็ดับแล้ว กิเลสอาสวะทั้งหลายก็ไม่มีที่เก็บมิสูญหายไปหรือ ถ้ากิเลสอาสวะนั้นมีอยู่ มันไปอยู่ที่ไหน **ฝ่ายโยคาจารไม่เห็นด้วยกับมติที่ว่า อสัญญีสัตว์ดับนามธาตุ แต่ถือว่าปัญจวิญญาณและมโนวิญญาณดับหมดได้ แต่กลิศต-มโนหาดับไม่ต้องมีอยู่ มิฉะนั้นแล้วอสัญญีสมาบัติกับนิโรธ-สมาบัติก็ไม่มีข้อแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะทั้ง ๒ สมาบัติต่างดับสัญญาเวทนาด้วยกันเหลือแต่ร่างกายไว้เท่านั้น** (ฝ่ายเถรวาท

ก็ถือว่าอสัญญีสัตว์ นามธาตุดับหมดไม่เหลือ จึงถูกฝ่ายโยคาจารค้านด้วย)

อาลยวิญญาณ

วิญญาณที่ ๘ ชื่อว่า อาลยวิญญาณ ที่ได้ชื่อดังนี้ก็เพราะเป็นสภาพถูกยึดจากกลิศตมโนว่าเป็นตัวตน อาลัยหนักมิอยากจะถอดถอนละเลิกการยึดครองไปได้เลย อาลยวิญญาณนั้นแท้ก็คือ ตัวภวังคจิต ในบาลีอภิธรรมนั่นเอง มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น จิต สรวพีชวิญญาณ อทานวิญญาณ ปัจจุบัน-วิญญาณ มูลวิญญาณ วิปากวิญญาณ เป็นต้น ฝ่ายโยคาจารได้สร้างปรัชญาวิชญาณวาทิน (Idealism) ขึ้นจากอาลยวิญญาณนี้ คือสอนว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่เป็นจิต แลออกมาจากจิตทั้งสิ้น อาลยวิญญาณนี้ เป็นมูลการณะของโลกแลสรรพสิ่งในอภิธรรมสูตร มีคาถาโศลกหนึ่งว่า

"อนาทิกาลิโก ธาตุะ สรฺวธรฺมสมาศฺรยะ
ตสฺมินฺ สติ คติ สรฺวา นิรฺวาณาธิคโมปิ วา"

"ธาตุที่ไม่มีกาลเบื้องต้น (คืออาลยวิญญาณ) เป็นที่อาศัยแห่งธรรมทั้งปวง เมื่อธาตุนั้นมี ก็มีคติทั้งปวง กับทั้งการบรรลุพระนิรวาณด้วย"

อาลยวิญญาณเป็นมูลฐานแห่งสรรพสิ่ง ถ้าไร้อาลย-วิญญาณนี้แล้ว สรรพสิ่งก็ไม่มี ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยสรรพสิ่งเป็น

เงาสะท้อนออก หรือพฤติภาพของอาลยวิญญาณนั่นเอง ปรัชญาโยคาจารยุคแรก มีอสังคะ วสุพันธุ ถือว่าสิ่งทั้งปวงเป็นแต่ความคิดของเรา สิ่งทั้งปวงอยู่ในจิตของเรา ครั้นมาถึงยุคหลังสมัยธรรมปาละ ทินนาคะ ได้สอนต่างออกไปหน่อย คือสอนว่า สิ่งที่ดำรงอยู่ภายนอกใจก็เหมือนกัน แต่มูลกำเนิดของมันก็ไม่พ้นไปจากใจได้ อรรถาธิบายที่ว่า ทุกสิ่งไม่อื่นไปจากอาลยวิญญาณนั้น ฝ่ายโยคาจารแถลงว่า อาลยวิญญาณมีภาวะเป็นอัพยากฤต เกิดดับสืบเนื่องเป็นสันตติตั้งแต่กาลอันไม่ปรากฏ ภายในอาลยวิญญาณได้เก็บเอาพีชะหรือพืชแห่งรูปธรรมนามธรรม กุศล อกุศล สาสวะ และอนาสวะไว้ เมื่อประจวบกับปัจจัย ก็แสดงพฤติการณ์ออกมา ปฏิจจสมุปบาทของนิกายนี้ถือเอาพืชต่างชนิดเป็นเหตุ ส่วนวิสัยภายนอก เทียบด้วยปัจจัยมาเร่งเร้าให้เหตุนั้นสำแดงพฤติภาพออกมา แม้วิสัยภายนอกที่เป็นปัจจัยมาเร้า ก็คงเป็นของเกิดด้วยพืชในอาลยวิญญาณนั้นอีกชั้นหนึ่ง ต่างอาศัยซึ่งกันและกันดังนี้ วิญญาณทั้ง ๗ ข้างหน้าก็เป็นเพียงการิยคุณของอาลยวิญญาณเท่านั้นเหมือนกัน หน้าที่ของอาลยวิญญาณจำกัดความหมายให้สั้นคือ "เก็บ ก่อ" "เก็บ" คือเก็บเอาพืชของสิ่งทั้งปวงไว้เช่นเดียวกับพืชเม็ดแห่งพันธุ์ผลไม้ ย่อมเก็บเอาตัวต้น กิ่งก้านสาขาตลอดจนผลเอาไว้หมด รอการลงปลูกรดน้ำพรวนดิน ตลอดจนแสงอาทิตย์มาเป็นปัจจัยเร่งเร้า ก็จักโตวันโตคืนแตกดอก

ออกผลโดยลำดับ "ก่อ" คือก่อสร้างพฤติภาพต่าง ๆ ให้เกิดมีขึ้นเป็นขึ้น เช่น โต เป็นต้น มีใบดอก เป็นอาทิ

พีชะในอาลยวิญญาณ

หลักปฏิจจสมุปบาท หรือกฎปัจจยาการถือว่าสิ่งที่เป็นเหตุย่อมมีผล หรือผลย่อมไหลมาแต่เหตุ เป็นหลักธรรมของพระพุทธศาสนาทั่วไป ปรัชญาโยคาจารสอนว่า ผลทั้งหลายที่ปรากฏแก่เรา รวมทั้งตัวเราด้วย หรือพูดให้กว้างขึ้นก็คือสังสารวัฏนี้ย่อมไหลมาแต่เหตุของมัน เหตุอันนี้ เรียกว่า "พีชะ" (พืช) มีอยู่ในอาลยวิญญาณ แลเนื่องด้วยสิ่งทั้งหลายในโลกมีผิดแผกแตกต่างออกไปตามสภาพ เช่น มีกุศลธรรม อกุศลธรรม สาสวธรรม อนาสวธรรม นามธรรม รูปธรรม พีชะก็มีมากมายหลายประเภทตามไปด้วย นับประมาณมิได้ ท่านว่าเปรียบด้วยเมล็ดหยาดฝนทีเดียว สิ่ง ๆ หนึ่งก็มีพีชะของตนหาเหมือนกันไม่ แต่สรุปแล้วคงได้ตามสภาพ คือ กุศลพีชะ อกุศลพีชะ และอัพยากฤตพีชะ หรือจัดเป็นสอง คือ สาสวพีชะกับอนาสวพีชะ พีชะเทียบได้กับพลังงานที่สามารถก่อให้เกิดผล ไม่ใช่มีรูปลักษณะเช่นกับเม็ดพืชของพันธุ์ไม้ พลังงานเหล่านี้เก็บอยู่ในอาลยวิญญาณทั้ง ๖ เช่น รูปวิสัย เป็นต้น แล้วต้องมีพีชะของรูปนั้น สำแดงพฤติภาพออกมาภายนอก แล้วกลับมาเป็นอารมณ์แก่จักขุวิญญาณ จักขุวิญญาณจะเกิด

เป็นจักขุวิญญาณขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยพืชะของตนสำแดงพฤติการณ์ออกมา พร้อมด้วยปัจจัยมีแสงสว่าง ที่ว่าง ฯลฯ มาเร่งเร้าช่วยเหลือ จึงเกิดจักขุวิญญาณขึ้นได้ พืชะให้เกิดรูปวิสัยภายนอก แลพืชะให้เกิดจักขุวิญญาณ หาใช่พืชะอันเดียวกันไม่ ทั้งนี้เพราะอันหนึ่งเป็นรูปพืชะ อันหนึ่งเป็นนามพืชะ แต่ทั้ง ๒ ก็คงมีอยู่ในอาลยวิญญาณนั่นเอง ฉะนั้นปรัชญาโยคาจารจึงชื่อว่า "วิชญาณวาทิน" ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีจิตเป็นเปทัฏฐานก็ด้วยอาศัยหลักการเช่นนี้ พืชะของโสตะ พืชะของฆานะ พืชะของชิวหา ฯลฯ ล้วนแตกต่างกัน พืชะของโสตะก็ทำให้โสตะเป็นใหญ่ในการฟัง พืชะของฆานะก็ทำให้ฆานะเป็นใหญ่ในการดมกลิ่น พืชะของชิวหาก็ทำให้ชิวหาเป็นใหญ่ในการลิ้มรส อนึ่ง พืชะของอาลยวิญญาณเล่า ก็มีอยู่ในตัวอาลยวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวผล มีอยู่พร้อมเพรียงกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน ไม่มีพืชะของสิ่งอันไหนที่จักอยู่โดดเดี่ยวนอกออกไปจากอาลยวิญญาณ **ฝ่ายโยคาจารไม่ได้ปฏิเสธโลกแห่งวัตถุธาตุว่าไม่ได้มีอยู่ แต่กล่าวว่า โลกวัตถุนั้นเกิดมาจากพืชะหรือพลังงานที่อยู่ในจิตเท่านั้นเอง ปรัชญาโยคาจารกล่าวว่า วัตถุก็คือ การรวมตัวเข้าแห่งพลังงาน พลังงานเหล่านี้มีอยู่โดยประเภทใหญ่อยู่ ๔ ประเภท คือ พลังงานที่รวมตัวเข้าแล้วทำให้แข็งกระด้าง ที่เรียกว่า ปฐวีพืชะ ๑ พลังงานที่รวมตัวเข้าแล้วมีลักษณะเอิบอาบ เรียกว่า อาโปพืชะ ๑ พลังงานที่รวมตัวเข้าแล้วมีลักษณะ**

อบอุ่น เรียกว่า เตโชพืชะ ๑ พลังงานที่รวมตัวเข้าแล้วมีลัษณะหวั่นไหว เรียกว่า วาโยพืชะ ๑ หลักธรรมอันนี้ปัจจุบันวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์ให้เห็นจริงว่าวัตถุเป็นเพียงพลังงานเท่านั้น หลังจากที่ได้ค้นคว้าพิสูจน์ทอนจากธาตุ ๙๐ กว่าชนิดลงไปแล้ว ก็ประสบทฤษฎีพลังงาน แต่ปรัชญาโยคาจารได้สอนเช่นนี้มาก่อนแล้วตั้งพันกว่าปี

คุณลักษณะของพืชะ คือเกิดเป็นขณะ ขณะต้นเป็นอนันตรปัจจัยแก่ขณะหลัง สืบสันตติกันเรื่อยไป ถ้าหากพืชะไม่เกิดดับมีสภาพเป็นอมตะไซร้ พืชะก็ไม่สามารถจะเจริญเติบกล้าเป็นกิ่งใบดอกเถาได้ ฉะนั้น พืชะต้องมีสภาพเกิดขึ้นดับไปเป็นขณะ ๆ ข้อนี้เราจักเห็นได้โดยชัดแจ้งว่า มูลการณะของโลกตามทัศนะของฝ่ายโยคาจารผิดแผกแตกต่างกับฝ่ายภูตตถตาวาทินอย่างไรบ้าง อนึ่ง พืชะนั้นจะต้องไม่สูญหาย เมื่อก่อผลปรากฏการณ์ขึ้นแล้ว คงมีอยู่พร้อมด้วยปรากฏการณ์หรือผลของตน อุปมาเม็ดพันธุ์ต้นไม้ แม้จะเกิดงอกงามออกเป็นต้นแล้ว เม็ดพันธุ์นั้นเราแลไม่เห็น แต่พลังงานของเม็ดพันธุ์นั้นคงอยู่รวมกับกิ่งใบดอก กล่าวให้กระชับเข้ามาก็คือว่า เม็ดพันธุ์นั้นค่อย ๆ เจริญแปรเป็นต้นไม้นั่นเอง แต่ละพืชะมีคุณภาพที่แน่นอนของตน เช่นกุศลพืชะจะต้องให้คุณภาพเผล็ดผลเป็นกุศล จะยักย้ายให้มีผลเป็นอกุศลไม่ได้ อุปมาด้วยปลูกมะม่วงก็ต้องงอกเป็นต้นมะม่วง จะงอกเป็นต้นแตงโม

ไม่ได้ การเกิดปรากฏการณ์ของพีชะก็ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ มาช่วยเร่งเร้า และปัจจัยเหล่านั้นก็ออกจากพีชะของตน ๆ อีกชั้นหนึ่ง ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ดังนี้ มีปัญหาเกิดขึ้นว่า พีชะทั้งหลายมีมาอย่างไร คณาจารย์ฝ่ายโยคาจารได้มีมติแตกออกเป็น ๓ พวก ในการวิสัชนากระทู้ปัญหานี้ คือ

๑. อาจารย์จันทรปาละมีมติว่า พีชะทั้งหลายจักต้องมีมาอยู่เดิมอย่างพร้อมมูล ในอาลยวิญญาณแต่กาล**เบื้องต้นอันไม่ปรากฏ ไม่ใช่เกิดขึ้นใหม่ในตอนหลัง**

๒. อาจารย์นันทะมีมติว่า พีชะทั้งหลายจักมีพร้อมนับแต่กาลเบื้องต้นอันไม่ปรากฏหามิได้ หากเกิดมีขึ้นจากการอบรม เช่นการที่บุคคลหนึ่งได้มีโอกาสสดับธรรมแล้วโน้มนำไปประพฤติปฏิบัติ จนกระทั่งได้บรรลุอริยภูมิเช่นนี้ ต้องนับว่าอริยพีชะของเขาเกิดมาจากการอบรมภาวนาต่างหาก ถ้ามีอริยพีชะอยู่แล้วในอาลยวิญญาณไซร้ บุคคลนั้นมิพักต้องสดับธรรมหรือบำเพ็ญธรรมเลย อาศัยการอบรมจึงทำให้มีอริยพีชะเกิดเจริญงอกงามโดยลำดับ

๓. อาจารย์ธรรมปาละมีมติกลางว่า พีชะทั้งหลายมีทั้งที่มีอยู่เองแล้ว นับแต่กาลเบื้องต้นอันไม่ปรากฏ และมีทั้งที่อบรมให้เกิดขึ้นใหม่ พีชะที่มีอยู่เดิม มาตรว่ามิได้รับการอบรมก็จักไม่ปรากฏ ลำพังอบรมหากไม่มีพีชะเดิมอยู่ก่อนเป็นสิ่งที่ถูกอบรมไซร้ ก็จักไม่บรรลุผล ฉะนั้น จะแยกออกจากกัน

มิได้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน พีชะจึงมีทั้งที่มีอยู่เดิมและมีทั้งที่อบรมขึ้นมาใหม่

มติ ๓ อาจารย์นี้ ปรากฏว่ามติของธรรมปาละถูกยกย่องกันว่าถูกต้องที่สุด การอบรม ได้แก่อาลยวิญญาณได้รับอบรมจากพฤติกรรมวิญญาณทั้ง ๗ ซึ่งมีอารมณ์เป็นกุศล อกุศล หรืออัพยากฤต ส่งผลมาเป็นพีชะเข้าไปเก็บไว้ในอาลยวิญญาณ เป็นพีชะฝ่ายนามบ้าง เป็นพีชะฝ่ายรูปบ้าง ฝ่ายนามธาตุ เรียกว่า “ทัศนภาค” ฝ่ายรูปธาตุ เรียกว่า “ลักษณภาค” ทัศนภาคพีชะสามารถสำแดงพฤติการณ์ในการเสพอารมณ์ ลักษณภาคพีชะสำแดงพฤติการณ์ออกมาเป็นวิสัยหรืออารมณ์ให้ทัศนภาคพีชะเสพ การประกอบกรรมของเราทุกอย่างไม่สูญหาย ย่อมส่งสะท้อนเข้าไปเก็บไว้ในอาลยวิญญาณเป็นพีชะเสมอ ๆ จนกว่าเราจะหลุดพ้นจนสิ้นเชิง อุปมาหนึ่งสำหรับเป็นข้อสรุปในตอนนี้ คือพีชะเปรียบด้วยเม็ดพันธุ์ อาลยวิญญาณเปรียบด้วยรากเหง้า กลิศตมโนวิญญาณเปรียบด้วยลำต้น ลำต้นนั้นงอกออกมาเป็น ๖ สาขา สาขาใหญ่กว่าเพื่อนเปรียบด้วยมโนวิญญาณ อีก ๕ สาขาเปรียบด้วยปัญจวิญญาณ กิ่งเล็กกิ่งน้อยและใบไม้เปรียบด้วยเจตสิกธรรม

ปัญจโคตร

ปรัชญาโยคาจารได้แบ่งสภาวะของปวงสัตว์ออกเป็น ๕ โคตร เรียกว่า ปัญจโคตร ปัญจโคตรนี้เป็นธรรมฐิติ ธรรม-นิยาม มีอยู่โดยธรรมชาติ นับแต่กาลเบื้องต้นไม่ปรากฏ คือ

๑. สาวกโคตร สัตว์ผู้มีสาวกโคตรมีสาวกพืชะอยู่ บรรลุได้ก็แต่เพียงอรหันตภูมิเป็นอย่างสูง

๒. ปัจเจกโคตร สัตว์ผู้มีปัจเจกพืชะ บรรลุได้แต่เพียงปัจเจกภูมิ ทั้ง ๒ พวกนี้ละได้แค่กิเลสาวรณะ แต่ยังละธรรมาวรณะไม่ได้

๓. โพธิสัตวโคตร สัตว์ผู้มีโพธิสัตวพืชะหรืออนุตตรสัมโพธิพืชะ บรรลุถึงโพธิสัตวภูมิ พุทธภูมิ ละกิเลสา-วรณะและธรรมาวรณะได้เด็ดขาด

๔. อนิยตโคตร สัตว์ผู้มีทั้งสาวกพืชะ ปัจเจกพืชะ โพธิสัตวพืชะ อาจบรรลุสาวกภูมิ ปัจเจกภูมิ สัมมาสัมพุทธภูมิได้ สุดแล้วแต่ปณิธาน

๕. อิจฉันติกโคตร สัตว์ผู้ไม่มีพืชะแห่งการบรรลุอริยภูมิทั้ง ๓ เพราะไม่มีอนาสวพืชะเลย จึงไม่อาจละกิเลสา-วรณะ ธรรมาวรณะได้ บรรลุได้ก็แต่โลกิยสมบัติมีสวรรค์ มนุษย์เป็นต้น จะบรรลุโลกุตตรภูมิไม่ได้เลย

ปัจจัย ๔

๑. เหตุปัจจัย ได้แต่พืชะของธรรม ๆ หนึ่งเป็นเหตุโดยตรงก่อเกิดธรรมนั้น ๆ ขึ้น

๒. อนันตรปัจจัย ได้แก่ จิต เจตสิก ย่อมเกิดดับสืบเนื่องเป็นขณะ ขณะหน้าดับ ขณะหลังเกิดติดต่อกันเรื่อยไปไม่มีระหว่าง

๓. อารัมมณปัจจัย ได้แก่ทัศนภาคของจิต ถือเอาลักษณภาคของจิตเป็นอารมณ์

๔. อธิปติปัจจัย ได้แก่ธรรมที่ส่งเสริมแก่กันและกันให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปให้สำเร็จ เช่นพืชะเป็นเหตุปัจจัยแก่ต้นไม้ แสงแดดการรดน้ำพรวนดินให้ปุ๋ย ก็เป็นอธิปติปัจจัยแก่ต้นไม้นั้น

ทั้ง ๔ ปัจจัยนี้ รูปธรรมบังเกิดขึ้น อาศัยเหตุปัจจัยและอธิปติปัจจัย ๒ อย่าง ส่วนนามธรรม มีจิตเจตสิกเกิดขึ้นต้องอาศัยปัจจัยครบทั้ง ๔ (บาลีอภิธรรมสอนปัจจัย ๒๔)

ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

โยคาจารจัดระเบียบปฏิจจสมุปบาทออกเป็นเหตุและผลดังนี้ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา อุปาทาน ภพ = เหตุ ชาติ ชรามรณะ = ผล

ไตรสภาวะ

ทฤษฎีไตรสภาวะ นับว่าเป็นหลักการสำคัญยิ่งของฝ่ายโยคาจาร และเป็นปัญหาข้อโต้เถียงกับฝ่ายมาธยมิกที่เผ็ดร้อนยิ่ง สภาวะทั้ง ๔ คือ

๑. ปริกัลปิตลักษณะ คือสภาวะที่หลงผิด ยึดถือในสิ่งทั้งหลายที่ปราศจากตัวตนว่าเป็นตัวตน ที่ไม่เที่ยงแท้ว่าเที่ยงแท้ ที่ไม่มีอยู่จริงว่ามีอยู่จริง อุปมาดังบุคคลเดินไปในที่มืด เหยียบถูกเชือกเข้าสำคัญว่างู ความสำคัญผิดคิดว่าเชือกเป็นงูนี้ เรียกว่า ปริกัลปิตลักษณะ

๒. ปรตันตรสภาวะ ได้แก่สังขตธรรมต่าง ๆ มีจิต เจตสิก รูป เป็นต้น ย่อมเกิดมาจากเหตุปัจจัยเป็นปัจจัยนั้น คือ เหตุปัจจัย อนันตรปัจจัย อารัมมณปัจจัย อธิปติปัจจัย นั่นเอง กล่าวให้กระชับเข้ามาก็คือ สังขตธรรมทั้งปวงเกิดมาด้วยอาศัยสิ่งอื่นอีกสิ่งหนึ่ง คือพีชะทั้งหลายในอาลยวิญญาณ

๓. ปริณิษปันนสภาวะ ได้แก่อสังขตธรรมมีพระนิรวาณและสภาพปรมัตถ์ของสรรพสิ่ง คือสภาพของสังขตธรรมที่ต้องเป็นทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา (เป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวน ไม่เที่ยงคงทน และไม่มีตัวตน) กับสภาพของอสังขตธรรมที่เป็นอนัตตาอย่างเดียว (ทั้งนี้เพราะอสังขตะพ้นจากการปรุงแต่ง จึงไม่เป็นทุกฺขํ และไม่เป็นอนิจฺจํ แต่เป็นอนตฺตา) สภาพสัจจปรมัตถ์ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานี้ เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ไม่มีใครก่อตั้งหรือมีสิ่งใดมาปรุงแต่ง ไม่อาจกลับกลายเปลี่ยนเป็นอื่นไปได้ เช่นสิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นจะขืนให้ไม่เป็นทุกข์ไม่ได้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นจะเปลี่ยนเป็นแท้เที่ยงไม่ได้ สิ่งใดว่างเปล่าจากตัวตน คือไม่มีสัตว์ บุคคล จักขืนให้มีตัวตนขึ้นมาไม่ได้ สภาพสัจจปรมัตถ์ทั้ง ๓ นี้แหละชื่อว่า ปริณิษปันนสภาวะ ข้อนี้พึงเทียบด้วยบาลีอภิธรรมที่ว่า อนิจจลักษณะนั้นไม่แท้เที่ยง ส่วนอนิจจสภาวะนั้นเที่ยง พูดง่าย ๆ ว่า ปริณิษปันนสภาวะ ได้แก่พระนิรวาณ และภูตตถตา ความเป็นอย่างนั้นที่แท้จริง คือสภาพที่เที่ยงที่จะต้องเป็นทุกข์ เที่ยงที่จะต้องไม่เที่ยง และเที่ยงที่ว่างเปล่าจากสัตว์บุคคล สภาพดังนี้ เรียกว่า ปริณิษปันนสภาวะ

ข้อโต้แย้งกับฝ่ายมาธยมิก

ทฤษฎีศูนยตวาทินกับทฤษฎีไตรสภาวะ ระหว่างปรัชญามาธยมิกและโยคาจารได้ขัดกันอย่างรุนแรง ฝ่ายศูนยตวาทินไม่ยอมรับปรตันตรสภาวะและปริณิษปันนสภาวะในฐานะที่มีอยู่จริงโดยปรมัตถ์เลย ฝ่ายศูนยตวาทินถือว่าปรตันตรสภาวะ ปริณิษปันนสภาวะ มีอยู่เพียงแต่โลกิยสมมติเท่านั้น โดยโลกุตตระแล้ว ทั้ง ๒ จัดว่าเป็นสูญ อาจารย์ภาววิเวกแห่งมาธยมิกได้ตั้งทฤษฎีตามตรรกนัยว่า

"อสังขตะและสังขตะนั้นสูญ เพราะเหตุสังขตะเกิดจาก

เหตุปัจจัย สิ่งใดเกิดจากเหตุปัจจัย สิ่งนั้นเป็นมายา ส่วนอสังขตะเล่า ก็ไม่มีการอุบัติขึ้น เมื่อไม่มีการอุบัติขึ้น ก็ชื่อว่าไม่มีอยู่ ดุจหนวดเต่า เขากระต่าย และดอกฟ้า" ตั้งตามรูปตรรกวิธีได้ดังนี้

ปฏิญญา : สังขตะอสังขตะสูญ

เหตุ : โดยปรมัตถ์สิ่งทั้งปวงไม่มี

อุทาหรณ์ : อสังขตธรรมไม่มีเหตุปัจจัยให้เกิดให้สำเร็จ ไม่มีทั้งการณะและการิยะ ภาวะของมันจึงไม่มีเช่นเดียวกับดอกฟ้า เขากระต่าย หนวดเต่า ส่วนสังขตธรรมเล่า ก็เป็นสภาพหลอกลวง เกิดขึ้นโดยปัจจัย สิ่งใดเกิดจากปัจจัย สิ่งนั้นไม่มีภาวะที่แน่ในตัวมันเอง

อุปนัย[๑] : ฉะนั้น ทั้งสังขตอสังขตะจึงเป็นสูญ

ฝ่ายโยคาจารถือว่า ปริกัลปิตะลักษณะ จัดว่าเป็นสูญได้ เพราะความจริงเป็นของไม่มีอยู่เลย เลยตกตะลึง เห็นไปเองด้วยอำนาจความเขลาว่า มีตัวตน สัตว์ บุคคล เช่นเห็นเชือกเข้าใจผิดคิดว่าเป็นงู แต่ปรตันตรสภาวะและปริณิษปันนสภาวะจักพลอยเป็นสูญด้วยไม่ได้ ปรตันตรสภาวะกับปริณิษปันน-

[๑] ศัพท์ทางตรรกเหล่านี้ จักมีปรากฏพิสดารในหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของผู้เขียน

สภาวะอาศัยกันอยู่ ไม่ใช่เป็นหนึ่งและก็ไม่ใช่เป็นสองเหมือนอนิจจลักษณะ (คือปรตันตรสภาวะ) กับอนิจจสภาวะ (คือปริณิษปันนสภาวะ) ย่อมไม่ออกห่างจากกัน ปรตันตรสภาวะมีอยู่โดยปรมัตถ์ แต่เป็นการมีอยู่อย่างสังขตะ คือเกิดแล้วดับ ๆ แล้วเกิดสืบสันตติ มีอยู่โดยปัจจัยเกื้อหนุน ถ้าจักจัดให้เป็นสูญก็เพราะอรรถที่ไม่เกิดขึ้นได้เอง คือสูญจากการเกิดขึ้นได้เองเท่านั้น แต่ตัวสภาวะจะพลอยสูญด้วยหาได้ไม่ ทั้งนี้เพราะถ้าตัวปรตันตรสภาวะพลอยสูญไม่มีอยู่จริงด้วยไซร้ ก็ชื่อว่าไม่มีปทัฏฐานอะไรที่จักให้เกิดปริกัลปิตลักษณะขึ้นได้เลย เช่นการที่เราจักเกิดความเข้าใจผิดว่างูนั้น จำต้องมีเชือกเป็นวัตถุรับรองสภาพหลงผิดว่างูนั้นอยู่ หากไม่มีเชือกแล้ว ความเข้าใจผิดว่างูจักไม่เกิดขึ้นเลย ฉันเดียวกับการที่เราจักสมมติบัญญัติสัตว์บุคคลขึ้นได้ ก็จำต้องมีเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นฐานรองรับบัญญัติ ถ้าไม่มีสภาพใด ๆ รองรับสมมติบัญญัติเลย การสมมติบัญญัติก็ไร้ความหมาย อนึ่ง ถ้าฝ่ายมาธยมิกถือว่าปรตันตรสภาวะไม่มีอยู่จริง ก็เป็นการลบล้างกฎแห่งกรรมของพระพุทธองค์ด้วย ทั้งนี้ตามความจริงปรากฏแก่เราว่า ถ้าปราศจากสภาวะที่แน่นอนในตัวของมันเอง เช่น กุศลสภาวะ อกุศลสภาวะไซร้ ความเห็นนั้นนับเป็นอุจเฉททิฏฐิ แม้ตามปรากฏการณ์ธรรมดาที่เราเห็นอยู่ปลูกถั่วก็ออกผลเป็นถั่ว ปลูกมะพร้าวย่อมออกผลเป็นมะพร้าว

แสดงพิสูจน์ให้เห็นอยู่โต้ง ๆ ว่า ถั่วต้องมีสภาวะแน่นอน คือความเป็นถั่วในตัวของมันเอง มะพร้าวก็ย่อมต้องมีสภาวะแน่นอน คือความเป็นมะพร้าวในตัวของมันเอง เมื่อเพาะปลูกลงไปแล้ว โดยอาศัยปัจจัยส่งเสริมก็งอกงามเติบโตขึ้นมา ถ้าไม่มีสภาวะในตัวของมันเองแน่แล้วไซร้ ปลูกถั่วก็ควรออกผลเป็นมะพร้าว ปลูกมะพร้าวก็ควรงอกผลออกเป็นถั่ว ฉะนั้นตามความจริงปรตันตรสภาวะต้องมีอยู่ ไม่ใช่สูญ แต่เป็นการมีอยู่ชนิดที่ไม่คงทน อาศัยปัจจัยดำรงอยู่

ฝ่ายโยคาจารกล่าวว่า ความฝันซึ่งเป็นของไร้ความจริงนั้น ก็ยังต้องอาศัยจิตของผู้ฝันเป็นปทัฏฐาน กลมารยาทั้งหลายใช่ว่าอยู่ ๆ จะมีผุดขึ้นมาลอย ๆ จำต้องอาศัยผู้แสดงอีกด้วย ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างสูญอย่างคติของฝ่ายมาธยมิกแล้ว มายาเหล่านั้นจักมีขึ้นมาได้อย่างไรเล่า

อนึ่ง ฝ่ายมาธยมิกถือว่าพระนิรวาณก็สูญ ดุจดอกฟ้า เพราะไม่มีการเกิดขึ้นนั้น ฝ่ายโยคาจารค้านว่า หามิได้ พระนิรวาณที่ชื่อว่าสูญนั้น เพราะสูญจากตัวตน บุคคล สัตว์แลปวงกิเลสต่างหาก พระนิรวาณมีอยู่จริง เป็นอารมณ์แห่งมรรคจิตผลจิต เมื่อบุคคลมารู้แจ้งในปริกัลปิตะลักษณะว่า เป็นความเท็จปราศจากแก่นสาร แลมารู้แจ้งในปรตันตรสภาวะตามเป็นจริงด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ แทงทะลุในพระไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา แล้ว พระนิรวาณก็จักปรากฏแก่เขาผู้นั้น

ถ้าพระนิรวาณสูญดุจดอกฟ้า เขากระต่าย เช่นความเห็นของฝ่ายมาธยมิกแล้ว การละกิเลสก็เป็นโมฆะ การบำเพ็ญมรรค-ภาวนาก็เป็นโมฆะ ไม่มีพระพุทธเจ้าและพระสาวก ในโยคาจารภูมิศาสตร์ได้ประณามติเตียนความเห็นฝ่ายมาธยมิกอย่างรุนแรงว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นอุจเฉทวาท นัตถิกวาท ตอนหนึ่งเก็บความมาแปลรวมกันได้ ดังนี้

"มีบุคคลจำพวกหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้ ที่เกิดทิฏฐิ-วิปลาศถึงข้างนัตถิกะ เกิดทัศนะอย่างนี้ขึ้น ตั้งหลักศาสตร์อย่างนี้ขึ้นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นมายาหมด ผู้ใดมีทัศนะเช่นนี้จึงเรียกว่าผู้มีสัมมาทัสสนะ บุคคลเหล่านี้ได้คัดค้าน ปฏิเสธสภาวธรรมที่รองรับสมมติบัญญัติ ปฏิเสธสภาวธรรมที่รองรับความเป็นมายาว่าไม่มีอยู่จริง ซึ่งถ้าเป็นดังนั้นไซร้ ความเห็นที่ว่าทุกสิ่งเป็นมายา ก็ควรเป็นของไม่มีไปด้วย จักมีความจริงที่ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นมายานี้มาแต่ไหน ด้วยเหตุผลดังนี้เองบุคคลพวกนี้ชื่อว่าได้คัดค้านความจริงและความเป็นมายาว่าไม่มีอยู่ทั้ง ๒ สถาน ฯ ชื่อว่าเป็นพวกอตินัตถิกบุคคล อันบัณฑิตผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ไม่ควรจะพูดจาด้วย ไม่ควรจักอาศัยร่วมกัน พวกอตินัตถิกบุคคลเหล่านี้ชื่อว่าได้ทำลายตนเอง และทำลายผู้อื่นที่เชื่อถือตามในโลกแล้ว"

แม้ฝ่ายโยคาจารจะให้ข้อโต้แย้งรุนแรงเช่นนี้ ฝ่ายมาธย-มิกคงถือหลักว่า สิ่งที่เป็นอยู่โดยตัวมันเองจักต้องไม่

เปลี่ยนแปลงและไม่ต้องอาศัยปัจจัยอื่นช่วย สิ่งที่อาศัยปัจจัยหาใช่สิ่งที่เป็นอยู่โดยตัวมันเองไม่ อนึ่ง ถ้ามีสิ่งที่มีอยู่โดยตัวมันเองแน่นอนไซร้ การบรรลุมรรคผลก็ไม่ควรมีเช่นกัน ท่านผู้อ่านควรพลิกไปอ่านทบทวนตอนปรัชญามาธยมิกให้ดี ฝ่ายมาธยมิกกล่าวว่า ฝ่ายโยคาจารเป็นสัสสตทิฏฐิ เข้าใจพระพุทธวจนะไม่ลึกซึ้งเพียงพอ แม้พระพุทธองค์ทรงเทศนาหลักในสันธินิรโมจนสูตรหรือสูตรอื่น ๆ ก็จริง ไตรสภาวสูตรเหล่านั้นเป็นเพียงปริยายธรรมเท่านั้น เป็นเพียงอุบายเท่านั้น ยังหาใช่ข้อแท้จริงอันติมะไม่ ตราบใดที่ฝ่ายโยคาจารยังถือว่ามีปรตันตระและปริณิษปันนะอันพึงบรรลุถึงอยู่ ตราบนั้นก็ชื่อว่ายังมีอุปาทาน ต่อข้อกล่าวหาของฝ่ายมาธยมิกข้อนี้ ฝ่ายโยคาจารได้โต้ว่า ปรตันตรสภาวะนั้นเขามีของเขาอย่างนั้น ฉันไม่ได้ยึดถือนี่ ถ้าบุคคลใดไปเกิดอุปาทานขึ้นในปรตันตระ เช่นเกิดยึดถือในอาลยวิญญาณว่าเป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง ก็ผิดหลักการของเรา

สรุปแล้วได้ความว่า ฝ่ายโยคาจารรับรองเรื่องศูนยตาเหมือนกัน แต่ตีความผิดกับฝ่ายมาธยมิก คือความยึดถือว่ามีสัตว์ บุคคล หรือความยึดถือว่ามีสภาวธรรมที่ไม่ต้องอาศัยจิตเลยมีอยู่ จัดว่าเป็นปริกัลปิตลักษณะ อย่างนี้สูญอย่างแท้จริง ส่วนสภาวธรรมปรมัตถ์ที่รองรับบัญญัติ มีจิต เจตสิก รูป เป็นต้น เป็นสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ไม่ใช่เกิดลอย ๆ ขึ้นเอง ชื่อว่าสูญได้ คือสูญจากการที่เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ แต่ไม่สูญจากการที่เกิดด้วยเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น จึงมีอยู่จริง แต่มีอยู่อย่างไม่เที่ยง คือเกิดดับทุกขณะ ไม่มีตัวตน ชื่อว่าปรตันตรสภาวะ ส่วนสภาวะที่ไร้ทุกข์ ไร้กิเลส กล่าวคือพระนิรวาณอันเที่ยง อันผู้บำเพ็ญมรรคภาวนาถึงรอบจักบรรลุได้นั้นก็มีอยู่จริง สภาวะที่เป็นการณะแห่งปรตันตระ คือความเที่ยงที่จักไม่เที่ยง ความเที่ยงที่จักต้องเป็นทุกข์ และความเที่ยงที่ไร้ตัวตน สัตว์ บุคคล ชื่อว่าภูตตถตา อันครอบงำทั้งสังขตธรรม อสังขตธรรม (พระนิรวาณเที่ยงที่ไม่มีตัวตน เที่ยงที่ไม่เป็นทุกข์ และเที่ยงที่จักไม่วิปริตแปรปรวน) ชื่อปริณิษปันนสภาวะก็มีอยู่จริง มีอยู่อย่างไม่แปรผัน เป็นสภาวการณะอันแท้ของปรตันตระ ไม่เป็นหนึ่งและก็ไม่เป็นสอง ทั้งนี้เพราะหากเป็นหนึ่ง ปรตันตระก็จักกลายเป็นอสังขตธรรมไป ที่ไม่เป็นสอง ดังตัวอย่าง อนิจจลักษณะจะแยกไปมีอยู่โดดเดี่ยวต่างจากอนิจจสภาวะไม่ได้ ฉะนั้น ปริณิษปันนะจักชื่อว่าศูนยตาก็ได้ คือสูญจากปริกัลปิตลักษณะ สูญจากความหลงผิด สูญจากบ่วงทุกข์บ่วงกิเลส

อนึ่ง พึงกำหนดไว้ว่า โลกสมุฏฐานของปรัชญาโยคาจารตั้งอยู่บนรากฐานแห่งอาลยวิญญาณ ปรัชญาโยคาจารไม่สอนว่าพุทธภาวะอันบริสุทธิ์ เป็นอมตะมีอยู่แล้วในสรรพสัตว์ อนาสวพีชะตามนัยของโยคาจารไม่เหมือนกับพุทธภาวะของฝ่ายภูตตถตาวาทิน ภูตตถตาตามนัยของโยคาจารกับนัยของฝ่าย

ภูตตถตาวาทินผิดแผกกัน ฝ่ายโยคาจารคัดค้านทฤษฎีจิตสากลกล่าวก็ว่า ถ้าจิตสากลเป็นอมตะแล้ว ก็ไม่ควรจักมาถูกบดบังด้วยอวิชชาอีก การที่จิตนั้นมาถูกอวิชชาหุ้มห่อ ก็แสดงให้เห็นไม่ใช่ของจริงแท้ และไม่เป็นอมตะ และการที่พระพุทธองค์บรรลุสัมโพธิแล้ว ก็ชื่อว่ายังอาจกลับมาสู่ความไม่รู้อีกได้เหมือนกัน ฝ่ายโยคาจารถือว่ามติมูลการณะแห่งสรรพสิ่งเป็นสภาพอมตะนั้น เป็นพราหมณ์ทีเดียว ข้อนี้ตรงกันกับฝ่ายมาธยมิกทั้ง ๒ ฝ่าย จึงรวมกันค้านปรัชญาฝ่ายภูตตถตาวาทิน

จตุรญาณ

ฝ่ายโยคาจารสร้างทฤษฎีจตุรญาณ คือญาณทั้ง ๔ มี

๑. **กฤตยานุษฐานชญาณ** (เช้าซอจักตี) ได้แก่ญาณของบุคคลผู้สามารถเปลี่ยนปัญจวิญญาณ ที่ประกอบด้วยสาสวธรรม ให้เป็นอนาสวธรรมขึ้น

๒. **ปรตฺยเวกฺษณชญาณ** (เมี่ยวกวงฉักตี่) ได้แก่ญาณของบุคคลผู้สามารถเปลี่ยนมโนวิญญาณ ที่ประกอบด้วยสาสวธรรม ให้เป็นอนาสวธรรมขึ้น

๓. **สมตาชญาณ** (เพ่งเต้งแส่ตี่) ได้แก่ญาณของบุคคลผู้สามารถเปลี่ยนกลิศตมโนวิญญาณ ที่ประกอบด้วยสาสวธรรม ให้เป็นอนาสวธรรมขึ้น

๔. **อาทรฺศนชญาณ** (ไต้อี้เกี้ยตี่) ได้แก่ญาณของบุคคลผู้สามารถเปลี่ยนอาลัยวิญญาณ ที่ประกอบด้วยสาสวธรรม ให้เป็นอนาสวธรรมขึ้น

ญาณทั้ง ๔ บังเกิดขึ้นแล้ว กิเลสอวิชชาทั้งหลายที่เป็นไปในวิญญาณทั้ง ๘ ก็ไม่มี บุคคลนั้นได้บรรลุวิมุตติแล้ว

หลักธรรมของนิกายโยคาจาร มีพิสดารมากมายนักอภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลีเต็มไปด้วยตรรกวิธีและหลักทฤษฎีซับซ้อนละเอียด ยากแก่การศึกษาฉันใด หลักธรรมของฝ่ายโยคาจารก็ละเอียดซับซ้อนเต็มไปด้วยตรรกวิธีและศัพท์เทคนิค ยากแก่การเข้าถึงเพียงนั้น ทั้งนี้เพราะนิกายโยคาจาร คือนิกายอภิธรรมของมหายานนั่นเอง ข้าพเจ้าไม่อาจเขียนเล่าอะไรมากไปกว่านี้ได้แล้ว เพราะถ้าเขียนก็ไม่ต้องเขียนเรื่องราวของนิกายอื่นอีกต่อไป

ฝ่ายโยคาจารได้จัดระเบียบแสดงธรรมของพระพุทธองค์ออกเป็น ๓ กาล คือ

๑. ปฐมกาล พระพุทธองค์เทศนาอัสติธรรม คือเทศนาอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เทศนาหลักธรรมฝ่ายสาวกยาน

๒. มัชฌิมกาล พระพุทธองค์เทศนาศูนยตธรรม คือเทศนาคติศูนยตาตามนัยมาธยมิกแก่สาวกฝ่ายมหายาน

๓. ปัจฉิมกาล พระพุทธองค์เทศนาหลักธรรมขั้นอันติมะที่แท้จริง คือเทศนาหลักธรรมในฝ่ายโยคาจาร ซึ่งถือว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ติดทั้งอัตถิตาและนัตถิตา คือไม่ติดในความมีหรือความไม่มี ฉะนั้น ปรัชญาโยคาจารจึงสูงกว่าฝ่ายมาธยมิก นี่เป็นวาทะของสาวกฝ่ายโยคาจาร

□ □ □

บทที่ ๔

นิกายสัทธรรมปุณฑริก

หรือ

นิกายเทียนไท้

ประวัติศาสตร์

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ (ยุคน่ำ - ปัก) คณาจารย์จีนชื่อ ฮุ้ยบุ้น ได้ศึกษามหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ และมาธยมิกศาสตร์ของนาคารชุน แล้วบังเกิดความเห็นแจ้งในข้อธรรมในคัมภีร์ทั้ง ๒ นั้น ท่านได้นำความรู้แจ้งออกเผยแผ่ ด้วยถ่ายทอดให้ศิษย์ชื่อ ฮุ้ยซือ ต่อมาฮุ้ยซือได้ถ่ายทอดให้แก่ตี้เจี้ย คณาจารย์ตี้เจี้ยจำพรรษาอยู่ที่วัดกั๊กเชงยี่ บนภูเขาเทียนไท้ ท่านได้ขยายอรรถให้กว้างขวางและตั้งเป็นนิกายขึ้น เรียกชื่อตามสำนักว่า "เทียนไท้จง" คณาจารย์ตี้เจี้ยมีชีวิตอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นภิกษุที่ทรงเกียรติคุณโด่งดัง มีบริวารนับจำนวนหมื่น และเป็นที่เคารพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตี้เจี้ยได้เขียนหนังสือหลายเล่ม อธิบายถึงปรัชญาของนิกายนี้ นิกายเทียนไท้เป็นนิกายที่เจริญมากในประเทศจีน มีคันถรจนาจารย์แต่งหนังสือเกี่ยวกับคติของนิกายนี้ตลอดเรื่อยมา จนเข้าสู่ยุคปัจจุบัน หนังสือของนิกายนี้ล้วนเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมของจีน

คัมภีร์สำคัญ

นิกายนี้เคารพสัทธรรมปุณฑริกสูตรมากที่สุด จนบางทีใช้เป็นชื่อของนิกายว่า นิกายฮวบฮั่วจง คือนิกายสัทธรรมปุณฑริก มีคัมภีร์ที่สำคัญเป็นหลัก คือ

๑. สัทธรรมปุณฑริกสูตร (เมี่ยวฮวบเน่ยฮั้วเก็ง) พระสูตรนี้แบ่งปริวรรตออกเป็น ๒๘ ปริวรรต กุมารชีพแปล

๒. มหาปรินิรวาณสูตร (ไต้ปัวเนียบพ้วงเก็ง) มี ๑๓ ปริวรรต ธรรมรักษ์แปล

๓. มหาปรัชญาปารมิตาสูตร (ไต้ปัวเยี่ยกปอล่อมิกตอเก็ง) มี ๙๐ ปริวรรต กุมารชีพแปล (คนละฉบับกับที่ท่านเฮี่ยงจังแปล)

๔. มหาปรัชญาปารมิตาศาสตร์ (ไต้ตี้โต่วหลุง) กุมารชีพแปล

ปกรณ์วิเศษที่สำคัญอันเป็นหลักปรัชญาโดยตรงของนิกาย คือ ฮวบฮั้วเฮียงหงี (เผยอรรถแห่งสัทธรรมปุณฑริก) มอฮอจีกวง (มหาสมถวิปัสสนา) ของคณาจารย์ตี้เจี้ย ไต้เส็งจีกวง (มหายานสมถวิปัสสนา) ของคณาจารย์น่ำงัก ก้ากวงกังจง ของคณาจารย์ตี้เฮียวก อันเป็นหนังสือสรุปสารัตถะสำคัญของนิกายเทียนไท้

หลักธรรม

คณาจารย์ตี้เจี้ยได้จัดระยะกาลของพระธรรมเทศนาแห่งพระพุทธองค์ออกเป็น ๕ กาล ดังนี้

๑. ปฐมกาล เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้ทรงเทศนาพุทธาวตํสกมหาไพบูลยสูตรอยู่ ๑๗ วัน แก่ปวงพระโพธิสัตว์และผู้มีอินทรีย์สูง แต่พวกสาวกภูมิทั้งหลายสดับพระธรรมอันลึกซึ้งนี้ ไม่อาจเข้าใจแจ่มแจ้ง เหมือนคนหูหนวก ยุคนี้เรียกว่า ยุคอวตํสกะ หรือฮั่วเงี่ยมซี้

๒. ทุติยกาล เมื่อพระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่าผู้มีอินทรีย์อ่อนยังมิอาจขึ้นภูมิธรรมชั้นสูง จึงทรงกรุณาผ่อนลงมาแสดงพระธรรมของฝ่ายสาวกยาน อยู่ ๑๒ ปี ยุคนี้เรียกว่า ยุคอาคม หรืออาฮั่มซี้ หรือยุคสาวกยาน

๓. ยุคที่สาม พระพุทธองค์ทรงแสดงพระสูตรที่เป็นฝ่ายมหายาน เพื่อขยับเลื่อนภูมิธรรมของบรรดาเหล่าพระสาวกให้สูงขึ้น แล้วแนะนำให้รู้สึกว่าธรรมะในสาวกยานมีอาคม ๔ เป็นต้น ยังเป็นของคับแคบไม่สมบูรณ์ พระธรรมที่แสดงในยุคนี้มีพระสูตรต่าง ๆ ของฝ่ายมหายาน เช่น วิมลกีรตินิทเทศสูตรเป็นต้น ระยะของยุคนี้ ๘ ปี เรียกว่า ยุคไวปุลยะ หรือฮวงเต้งซี้

๔. ยุคที่สี่ พระพุทธองค์แสดงธรรมอันลึกซึ้งเพื่อทำลายความหลงผิดและยึดถือของเหล่าพระสาวกที่ได้หันมา

ปฏิบัติตามคติในมหายาน แต่ก็ยังมีความหลงผิดเหลือติดอยู่ จึงทรงแสดงพระสูตรต่าง ๆ ฝ่ายปรัชญาปารมิตา ระยะเวลาของยุคนี้ ๒๒ ปี เรียกว่า ยุคปรัชญาปารมิตา หรือยุคปัวเยียซื้

๕. ยุคที่ห้า พระพุทธองค์ได้แสดงหลักธรรมอันลึกซึ้งที่สุดว่า แท้จริง สรรพสัตว์ต่างมีพุทธภาวะอันเป็นอมตะอยู่ด้วยกันทุกคน หากภาวะอันนี้ถูกอวิชชากำบังเสีย และที่พระองค์สำแดงให้เห็นว่า การจาริกเทศนาสั่งสอนอยู่นั้น ก็เป็นเพียงเพื่อจะนำให้สรรพสัตว์เข้าถึงความรู้แจ้ง อันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพุทธะทั้งปวง และทรงรวบรวมศาสโนวาททั้งหมดแต่กาลก่อน เช่นเรื่องยาน ๓ เป็นต้น ก็ทรงรวมเป็นเอกยาน เอกยานอันเดียวเท่านั้นที่แท้จริง นอกนั้นเป็นเพียงอุบายทั้งสิ้น พระสูตรที่แสดงเกี่ยวกับหลักธรรมนี้ก็คือ สัทธรรมปุณฑริกสูตร และมหาปรินิรวาณสูตร เป็นต้น ระยะของยุคนี้ ๗ ปี เรียกว่า ยุคสัทธรรมปุณฑริก และมหาปรินิรวาณะ หรือฮวบฮั้วเนียบพ้วงซี้ ทั้ง ๕ ยุคนี้มีเปรียบดุจปัญจโครสทั้ง ๕ คือยุคแรก เทียบด้วยนมสด (ขีรํ) ยุคที่สอง เทียบด้วยนมส้ม (ทธิ) ยุคที่สาม เทียบด้วยเนยใส (ฆตํ) ยุคที่สี่ เทียบด้วยเปรียง (ตกฺกํ) ยุคสุดท้าย เทียบด้วยเนยข้น

อัฏฐศาสนี
(โปยก่า)

นิกายเทียนไท้ได้แบ่งประเภทของพระพุทธธรรมเทศนาออกเป็น ๘ เรียกว่า โปยก่า โปยก่าแบ่งเป็น ๒ หมวด หมวดหนึ่งแบ่งเป็น ๔ ชนิด หมวดที่ ๑ เรียกว่า ฮวยงี้สี่ก่า หมวดที่สอง เรียกว่า ฮ้วยฮวบสี่ก่า

ฮ่วยสี่ก่าจี้
(คำสอนแก่ผู้มีนานาอินทรีย์)

๑. ตุ้งก่าหรือคำสอนอย่างฉับพลันให้บรรลุพุทธภาวะในทันที ทรงแสดงแก่ชาวมหายานที่มีอินทรีย์สูงสุด มีอวตํสกสูตร เป็นต้น

๒. เจี้ยมก่าหรือคำสอนที่เป็นไปโดยลำดับ (อนุปุพพิกถา) ทรงแสดงแก่ชาวมหายาน สาวกยานที่มีอินทรีย์พอประมาณ ขึ้นต้นแสดงหลักธรรมฝ่ายสาวกยาน แล้วชักจูงขึ้นสู่หลักธรรมของมหายาน เฉพาะเจี้ยมก่านี้แบ่งย่อยออกเป็น ๓ ระยะ คือ ระยะแรก เรียกว่า เจี้ยมชอ ทรงแสดงอาคม ๔ ระยะกลาง เรียกว่า เจี้ยมตง ทรงแสดงพระสูตรฝ่ายไวปุลยะ ระยะหลัง เรียกว่า เจี้ยมเสียง ทรงแสดงปรัชญาปารมิตา

๓. ปี้มิกก่า หรือคำสอนอันลึกลับแบ่งออกเป็น ๒

คือในธรรมสภาเดียวกัน พระพุทธองค์แสดงธรรมเป็นตุ้งก่าบ้าง เจี้ยมก่าบ้าง พร้อมกันไปในตัวผู้ฟังที่ควรแก่คำสอนชนิดใดก็ได้รับผลจากชนิดนั้น และผลนั้นต่างก็เป็นของรู้เฉพาะตัว จึงเรียกว่าลี้ลับ อีกชนิดหนึ่ง ได้แก่หลักธรรมของนิกายคุยหยาน

๔. ปุกเตียก่า คำสอนที่ไม่แน่นอน คือบางคราวทรงเทศนาทั้งเจี้ยมก่า ตุ้งก่า ผู้สดับบางสมัยก็สดับตุ้งก่า แต่เวลาตรัสรู้ได้ตรัสรู้เพียงหลักธรรมของเจี้ยมก่า ในประการเดียวกันผู้สดับบางคนได้สดับเจี้ยมก่า แต่ในคราวตรัสรู้กลับไปรู้แจ้งอย่างตุ้งก่า ซึ่งทั้งนี้แล้วแต่นิสสยปัจจัย

ฮวยฮวบสี่ก่า

๑. จั่งก่า ได้แก่หลักธรรมฝ่ายสาวกยาน มีอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เป็นต้น

๒. ทงก่า ได้แก่หลักธรรมที่แสดงทั่วไปในตรียาน

๓. เปียกก่า ได้แก่หลักธรรมพิเศษสำหรับพระโพธิสัตว์

๔. อี้ก่า ได้แก่หลักธรรมอันสมบูรณ์ คือ เอกยาน หลักธรรม ๓ ข้อต้นเป็นเพียงอุบายเท่านั้น หลักธรรมข้อสุดท้ายเท่านั้น จึงเป็นสัจธรรมที่แท้จริงอย่างสูงสุด

ซาถี่อี้ยั้ง

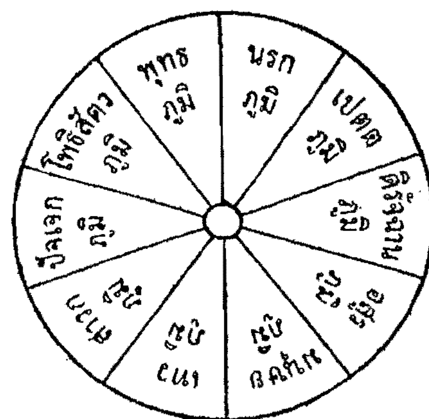
(ตรีสัตย์อันสมบูรณ์กลมกลืนร่วมกัน)

ปรัชญาของนิกายนี้อาศัยแนวจากปรัชญามาธยมิกของนาคารชุนมาก แต่ที่ผิดกันมากก็คือ ตอนอธิบายพุทธภาวะและเรื่องมูลการณะของสรรพสิ่ง ซึ่งไม่ตรงกับคติในนิกายศูนยวาท นิกายเทียนไท้ได้ตั้งทฤษฎีเรื่องซาถี่อี้ยั้ง ซึ่งแปลกันอย่างพอฟังได้ก็คือ ตรีสัตย์อันสมบูรณ์กลมกลืนร่วมกัน ตรีสัตย์นี้ประกอบด้วยศูนยตสัตย์ (คงถี่) สมมติสัตย์ (แกถี่) และมัธยมสัตย์ (ตงถี่) สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมสมบูรณ์ด้วยตรีสัตย์ทั้ง ๓ นี้ และสรรพสิ่งก็เป็นตรีสัตย์ทั้ง ๓ นี้ด้วย อรรถาธิบายว่ามูลธาตุอันแท้จริงของสรรพสัตว์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่า "เจกซิมฮวบก่าย" แปลว่า "เอกจิตธรรมธาตุ" ในเอกจิตธรรมธาตุนี้แบ่งเป็นภูมิทั้ง ๑๐ คือ นรกภูมิ เปตภูมิ ติรัจฉานภูมิ อสูรภูมิ มนุษยภูมิ เทวภูมิ สาวกภูมิ ปัจเจกภูมิ โพธิสัตวภูมิ และพุทธภูมิ แสดงเป็นภาพได้ดังนี้

เอกจิตธรรมธาตุนี้มีคุณชาติเป็นอาทิ เบื้องต้นไม่ปรากฏอนันตะแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปไม่มีขอบเขต ว่าโดยสภาวะแล้ว ก็ทรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส ไม่เกิดขึ้นและไม่ดับไป เรียกว่า "แส่ที่" ว่าโดยประมาณแล้ว ก็ครอบงำทั่วไปไม่รู้จักสิ้นไม่รู้จักสุด เรียกว่า "แส่เหลียง" ถ้าว่าโดยความสมบูรณ์แล้วสภาวะนี้ก็บรรลุสมบูรณ์ด้วยภูมิธาตุทั้ง ๑๐ ภูมิ เรียกว่า "แส่กู่"

ถ้าจะใช้ศัพท์แสงทางภาษาสันสกฤตแล้ว "แส่ที่" เรียกเป็น "การณสภาวะ" "แส่เหลียง" เรียกเป็น "ประมาณสภาวะ" และ "แส่กู่" เรียกว่า "ปูรณสภาวะ" สภาวะทั้ง ๓ นี้แหละ จึงเรียกอีกนามหนึ่งว่า ตรีสัตย์ก็ได้ คือการณสภาวะ ได้แก่มัธยมสัตย์ ประมาณสภาวะ ได้แก่ศูนยตสัตย์หรือปรมัตถสัตย์ และปูรณสภาวะ ได้แก่สมมติสัตย์หรือโลกิยสัตย์ ตรีสัตย์ทั้ง ๓ นี้ ย่อมเป็นเอกีภาวะ ในศูนยตสัตย์ก็เป็นพร้อมทั้งมัธยมสัตย์และโลกิยสัตย์ ในมัธยมสัตย์ก็เป็นพร้อมทั้งศูนยตสัตย์ โลกิยสัตย์ก็มีนัยเช่นเดียวกัน อุปมาดังธารน้ำ และสภาวคุณอันเอิบอาบไหลไปของมันกับคลื่น ซึ่งเป็นอาการย่อมเป็นอันเดียวกัน จะแยกออกจากกันไม่ได้เลย ศูนยตสัตย์สำหรับทำลายเสียซึ่งความยึดถืออุปาทาน โลกิยสัตย์ก็ได้แก่สังขารธรรมทั้งปวง แลทั้ง ๒ สัตย์นี้ แท้จริงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะอยู่ใน

เอกจิตธรรมธาตุด้วยกัน จัดเป็นมัธยมสัตย์ อีกนัยหนึ่งความรู้แจ้งในจิตภาวะของเราว่าเป็นสภาพว่างเปล่าจากกิเลส จัดเป็นศูนยตสัตย์ ความรู้แจ้งว่า ธรรมทั้งปวงล้วนอยู่ในจิตภาวะนี้ จัดเป็นโลกิยสัตย์ ความรู้แจ้งว่า สัตย์ทั้ง ๒ นี้ ไม่ใช่หนึ่งไม่ใช่สอง จัดเป็นมัธยมสัตย์ หรืออีกนัยหนึ่งว่า ความว่างเปล่าเปรียบด้วยศูนยตสัตย์ สังขารวิสัยภายนอกที่เป็นอารมณ์แห่งใจเปรียบด้วยโลกิยสัตย์ ทั้งใจและวิสัยเหล่านั้นไม่แตกต่างจากกันเปรียบด้วยมัธยมสัตย์ ด้วยเหตุดังฤๅ วิสัชนาว่า วิสัยทั้งหลายอันเป็นอารมณ์ แท้จริงก็อยู่ในเอกจิตภาวะนี้ ใจเล่าก็เป็นตัวเอกจิตภาวะนั่นเอง วิสัยก็คือใจ ใจก็คือวิสัย อีกนัยหนึ่งว่า วัตถุคือใจ ใจก็คือวัตถุ เช่นนี้ เรียกว่า มัธยมสัตย์ อนึ่งเพื่อทำลายอุปาทานจึงแสดงศูนยตสัตย์ แลเพื่ออนุวัตรตาม

โลกบัญญัติ จึงสมมติขึ้นเป็นโลกิยสัตย์ รู้ถ่องแท้ตามเป็นจริงว่า ทั้งสังขตะอสังขตะ สังขารและวิสังขาร กุศลแลอกุศล ต่างมีมูลกำเนิดเดียวกัน จัดเป็นมัธยมสัตย์ ทฤษฎีตรีสัตย์อันสมบูรณ์กลมกลืนกัน มีวิสัชนาโดยย่อ ด้วยประการดังนี้

เพราะเหตุนั้น นิกายเทียนไท้ จึงประกาศปรัชญาว่า "พระพุทธะทั้งหลายสถิตอยู่ในใจของปวงสัตว์ ฝ่ายปวงสัตว์เล่าก็สถิตอยู่ในหทัยของพระพุทธะทั้งหลาย (จูฮุดสีโจ้งเซ็งซิมไล่ฮุด โจ้งเซ็งสีจูฮุดซิมไล่โจ้งเซ็ง)

"พระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้แจ้งพุทธภาวะที่สถิตอยู่ในใจของปวงสัตว์ ฝ่ายปวงสัตว์เล่า ก็หลงมิรู้แจ้งต่อสัตวภาวะที่สถิตอยู่ในหทัยของพระพุทธะทั้งหลาย

(จูอุดไน่หงอโจ้งเซ็งซิมไล่จูฮุด โจ้งเซ็งไน่มี่จูฮุดซิม-ไล่โจ้งเซ็ง)

"ที่ว่ารู้แจ้งนั้น คือรู้แจ้งในการณสภาวะ ประมาณสภาวะและปูรณสภาวะอันมีพร้อมในสรรพสัตว์ ที่ว่าหลงมิรู้แจ้งนั้น คือมิรู้แจ้งในการณสภาวะ ประมาณสภาวะ และปูรณสภาวะที่พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบรรลุถึง"

(ซออีหงอเจียหงอโจ้งเซ็งปุ้งกู๋ แส่ที่ แส่เหลียง แส่กู๋-เอี่ยแส่กู๋เอี่ย ซออีมี้เจียมี้จูฮุดซอเจ่งแส่ที่ แส่เหลียง แส่กู๋เอี่ย)

จิตภาวะอันสุกใสนี้ ไหนเลยจักเป็นความโง่ (ซิมแส่-จือเหมียวค้าสิวขีมี้)

"ฉะนี้แหละ การณสภาวะอันมีอยู่ในสรรพสัตว์ก็คือธรรมกายที่ปวงพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบรรลุถึง แลประมาณสภาวะก็คือ สัมโภคกาย ปูรณสภาวะ คือนิรมาณกายนั้นเอง..."

(กู้โจ้งเซ็งปังอู๋แส่ที่เจียกจูฮุดซอเจ่งฮวบซิง แซ่-เหลียงเจียกป้อซิง แส่กู๋ เจียกเอ้งซิง)

พูดง่าย ๆ ก็ว่า ปุถุชนกับพระอริยเจ้าไม่มีความแตกต่างกันเลยแม้นิดหนึ่ง ถ้าว่ากันโดยธรรมชาติดั้งเดิมของจิตแล้ว เพราะไม่ว่าจะเป็นพระอริยเจ้าก็ดี มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน ตลอดจนนรก อสุรกาย ต่างก็เป็นเอกีภาวะเดียวกันทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จะหาความแตกต่างกันแต่ที่ใดเล่า จุดของความต่างกันนั้นมีอยู่ที่ลักษณาการเท่านั้น คือลักษณะของสัตว์นั้นโง่หลงด้วยอวิชชา ตัณหา ส่วนลักษณะของพระพุทธะนั้นหามีเช่นนั้นไม่ อุปมาลักษณะสัตว์นั้นเหมือนน้ำทะเลที่เกิดเป็นระลอกคลื่นหวั่นไหวด้วยกิเลสตัณหา ส่วนลักษณะของพระพุทธนั้นเหมือนน้ำทะเลที่นิ่งสงบปราศจากคลื่นลม ทั้งนี้ทั้งนั้นต่างก็เป็นอาโปธาตุด้วยกัน คือเป็นเอกจิตธรรมธาตุเดียวกัน ฉะนั้น จึงมีคำว่า "ถ้าว่าด้วยลักษณะแล้ว ความไม่ใช่สองก็เป็นสอง ถ้าว่าด้วยสภาวะแล้ว ความเป็นสองก็ไม่ใช่สอง (คือเป็นหนึ่ง)" (อุ่ยกื้อเสี่ยงยื่อจั้งเจกปุกหน่อยี่นหนอ เอียกแส่ยื่อหลุงเจกหนอ ยื่อปุกหนอ)

จับก่ายจับยู้
(ทศธาตุและทศตถตา)

ได้กล่าวแล้วว่า ในเอกจิตธรรมธาตุนั้น แบ่งเป็นภูมิทั้ง ๑๐ หรือธาตุทั้ง ๑๐ ในภูมิหนึ่ง ๆ เช่น พุทธภูมิ เป็นต้น ยังประกอบด้วยภูมิที่เหลืออีก ๙ ภูมิ หรือธาตุอยู่ด้วย คือในพุทธภูมินั้น มีทั้งโพธิสัตวธาตุ ปัจเจกธาตุ สาวกธาตุ ฯลฯ จนถึงนรกธาตุอยู่ด้วย ภูมิทั้ง ๑๐ ภูมิ ๆ ละ ๑๐ ธาตุ ๑๐ x ๑๐ = ๑๐๐ ธาตุ เรียกว่า "แปะก่าย" นิกายเทียนไท้กล่าวว่า ถ้าไม่มีธาตุเหล่านี้ในภูมิหนึ่ง ๆ แล้ว คนเราก็จะบรรลุโพธิญาณหรือเวียนว่ายแปรเปลี่ยน บางชาติเป็นเทวดา บางชาติเป็นเปรต เป็นอสุรกาย หรือเป็นพระอรหันต์กันไม่ได้ แต่ถ้าธาตุใดปรากฏชัดแจ้งมาก ธาตุนั้นก็เด่นขึ้นหน้าธาตุอื่น เช่นถ้าพุทธธาตุปรากฏเด่นมาก ก็ทำให้บุคคลนั้นบรรลุโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง แต่อีก ๙ ธาตุยังคงสงบมีอยู่ในจิตธาตุของพระพุทธองค์ เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ในบางคราวบางกาละจึงเสด็จมาอวตารนิรมิตพระกายในภูมิอื่น เพื่อโปรดเวไนยสัตว์ได้ เช่นในชาติที่ทรงอวตารมาเป็นพระสิทธัตถกุมาร จนได้บรรลุเป็นพระศากยมุนีพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้ เป็นอาทิ ซึ่งตามความจริงแล้วก็เป็นเพียงนิรมาณกาย อันแสดงให้เห็นไปเพื่อโปรดสรรพสัตว์ ให้พ้นทุกข์ด้วยพระมหากรุณาในพระหฤทัยเท่านั้น แท้จริง พระองค์ได้บรรลุแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณมาแล้วนมนาน เพราะฉะนั้น ทฤษฎีเรื่อง **"พระพุทธก็ไม่ตัดซึ่งอกุศลภาวะ" (จูฮุดปุกตั้วงแส่อัก) จึงเป็นแนวคิดของนิกายนี้ และเป็นจุดพิเศษที่ทำให้แตกต่างจากนิกายอื่น ๆ ทฤษฎีอันนี้ บางทีเรียกว่า "กุศลอกุศลมีในภาวะเดียวกัน" (แส่กู้เสี่ยงอักหลุง) หรือสุทธิอสุทธิภาวะมีการณะเดียวกัน คตินี้ทำให้ก่อเกิดการวิพากษ์วิจารณ์อันใหญ่โตจากคณาจารย์มหายานนิกายอื่น โดยเฉพาะคือ นิกายอวตํสกะหรือฮั้วเงี้ยมจง และบางคณาจารย์ก็ลงมติว่า ทฤษฎีนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ แม้พวกในนิกายเทียนไท้เองก็ยังแตกพวกกันออกไป พวกหนึ่งเพราะไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีนี้ ในกาลต่อมาเรียกว่าพวก "นอกภูเขา" (ซัวงั่ว) ซึ่งพวกที่นับถือทฤษฎีนี้ถือว่าตนเป็นพวกอยู่บนภูเขาเทียนไท้ ไม่คิดนอกครู** คติเกี่ยวกับภูตตถตาวาทินในนิกายมหายานอื่น ๆ ย่อมกล่าวพ้องกันถึงพุทธภาวะอันเป็นอมตะหมดจากอาสวกิเลสอยู่แล้ว เราเพียงปัดฝุ่นกิเลสออกจากตัวเองก็คือ พุทธะ แต่นิกายเทียนไท้สอนว่า แม้อกุศลภาวะก็ยังเหลือมีอยู่ในพุทธภาวะนี้ จึงเป็นที่กลืนไม่ลงของพวกเหล่านั้น สาวกแห่งนิกายเทียนไท้ได้อรรถาธิบายถึงทฤษฎีนี้ว่า

กุศลภาวะ (แส่เสี่ยง) อกุศลภาวะ (แส่อัก) จะเปลี่ยนแปลงยักย้ายมิได้ เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามอย่างนั้นเอง แต่การบำเพ็ญนั้นมีไม่เหมือนกัน คือปุถุชนบำเพ็ญแต่ในทางเสื่อม

จัดเป็นอกุศลกรรม ฝ่ายบัณฑิตชนบำเพ็ญแต่ทางดีละทางเสื่อม หรือฝ่ายอกุศลเสีย ก็การบำเพ็ญนี้เป็นแต่พฤติการณ์ไม่เหมือนกันเท่านั้น แต่โดยภาวะธรรมชาติภายในแล้ว กุศลอกุศลจะพลอยเพิ่มขึ้นหรือลดหายไปก็มิได้ คงเป็นพืชพันธุ์ที่มีอยู่ประจำในขันธสันดานอยู่นั่นเอง พระพุทธะทั้งหลายละพฤติการณ์ทางอกุศลทางกิเลสเสียได้สิ้นเชิง ส่วนปุถุชนยังหาละไม่ การบำเพ็ญนี้เรียกว่า "ชิว" ซึ่งเป็นการกระทำของเรา เราเลือกกระทำได้ แม้มูลภาวะอันเป็นกุศลอกุศลนั้น เราจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้เลย ทั้งกุศลภาวะอกุศลภาวะล้วนมีคุณชาติวิสุทธิ์เป็นเอกีภาวะเดียวในเอกจิตธรรมธาตุ คำกล่าวเช่นนั้น หากมีกระทู้ปุจฉาขึ้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านมีพระสูตรใดอ้างเล่า วิสัชนาว่า ในวิมลกีรตินิทเทศสูตรเป็นต้น มีกล่าวไว้ว่า "พระพุทธองค์อาศัยบุคคลที่ประกอบด้วยอติมานะ ทรงเทศนาว่า การละเว้นจากราคะ โทสะ โมหะ ชื่อว่าวิมุตติ ถ้าแม้ไม่มีอติมานบุคคลไซร้ พระพุทธองค์จักเทศนาว่า ราคะ โทสะ โมหะ คือวิมุตติ ... (เพราะทั้งกิเลสและนิพพานต่างเป็นเอกจิตธรรมธาตุ) และมีว่า หากพระโพธิสัตว์ดำเนินตามมิจฉามรรค นั่นแลคือการบรรลุถึงพุทธมรรค ... ทิฏฐิทั้ง ๖๒ และกิเลสทั้งหมดล้วนเป็นพุทธพีชะ ฯลฯ และยังมีพระสูตรอื่น ๆ อีกมาก ถ้อยแถลงของสาวกนิกายเทียนไท้นี้ พุทธศาสนิกมหายานส่วนใหญ่ที่มีการศึกษาไม่กว้างขวางพอพากันภูมิใจนักภูมิใจหนาว่าลึกซึ้ง ว่าพุทธศาสนิกชนฝ่ายสาวกยานฟังก็เข้าไม่ถึงอรรถรสในคำพูดเหล่านั้น จะพากันตกอกตกใจว่า เป็นการจ้วงจาบพุทธธรรมไป และก็เป็นจุดอันหนึ่งที่พวกมหายานเทียมเหล่านี้ พากันยกตนข่มท่านว่า พวกสาวกยานมีธรรมาวรณะ มีธรรมุปาทานหนาแน่น แต่ท่านผู้มีปัญญาพึงพิจารณาเองเถอะว่า ความจริงมีอยู่เพียงใด

เอกจิตขณะปูรณะตรีสหัสสธาตุ
(เจกเหนียมซาโชย)

ชื่อเป็นไทย ๆ ยืดยาวนี้ ข้าพเจ้าบัญญัติขึ้นเอง ตามคำภาษาจีน แปลว่า "ขณะจิตหนึ่งประกอบพร้อมด้วยธาตุถึง ๓ พัน" ซึ่งเป็นหลักทฤษฎีเนื่องอนุสนธิมาแต่ทฤษฎีเรื่องศตธาตุหรือแปะก่ายนั้นเอง วิธีนับให้ครบ ๓ พันดังนี้ นิกายเทียนไท้ตั้งทฤษฎี "จับยู้" (ทศตถตา) แปลเป็นไทยว่า ความเป็นอย่างนั้น ๑๐ ประการ ซึ่งมีอาคตสถานจากสัทธรรมปุณฑริกสูตร ทศตถตาทั้ง ๑๐ มีดังนี้

๑. ลักษณตถตา (ยู่สีเสี่ยง) ได้แก่ลักษณะของภูมิทั้ง ๑๐

๒. สภาวตถตา (ยู่สีแส) ได้แก่สภาพของภูมิทั้ง ๑๐

๓. การณตถตา (ยู่สีที่) ได้แก่มูลการณะของภูมิทั้ง ๑๐

๔. พลตถตา (ยู่สีลัก) ได้แก่กำลังของการณะ

๕. การิยตถตา (ยู่สีจัก) ได้แก่การกระทำมีกรรม

๖. เหตุตถตา (ยู่สีอิง) ได้แก่เหตุแห่งการกระทำ

๗. ปัจจยตถตา (ยู่สีอ๊วง) ได้แก่ปัจจัยที่ประกอบกับเหตุ

๘. ผลตถตา (ยู่สีก๊วย) ได้แก่ผลอันเกิดจากเหตุปัจจัย

๙. วิปากตถตา (ยู่สีป่อ) ได้แก่วิบากอันเกิดแต่เหตุผล

๑๐. คือความเป็นอย่างนั้นแห่งเบื้องต้น เบื้องปลายและที่สุด (ยู่สีปุ้ม๊วกกิ้วเก้ง)

ธรรมทั้งปวงย่อมบริบูรณ์ด้วยทศตถตานี้ และทศตถตานี้ครอบงำธรรมทั้งปวงเป็นสัตยะ คือความจริงด้วย ในศตธาตุคือธาตุ ๑๐๐ ดังพรรณนามาข้างต้นนั้น ธาตุหนึ่ง ๆ มีทศตถตาอยู่ครบ ๑๐๐ x ๑๐ = ๑,๐๐๐ เรียกว่า "แปะก่ายโชยยู้" (ศตธาตุสหัสสตถตา แปลว่า ธาตุ ๑๐๐ กับตถตา ๑,๐๐๐) อนึ่ง ในธาตุ ๆ หนึ่งมีโลกทั้ง ๓ คือ สัตวโลก ๑ (โจ้งเซ็งสี่กัง) สังขารโลก ๑ (ก๊กโท่วสี่กัง) และขันธโลก (โหงวอิ่มสี่กัง) ในธาตุ ๑๐๐ ก็มีโลกทั้ง ๓ นี้ รวม ๓,๐๐๐ โลก ๆ นี้ เพียงชั่วขณะจิตครู่เดียวก็มีพร้อม ๓,๐๐๐ เรียกว่า "เจกเหนียมซาโชย" ดังนี้ เพราะฉะนั้น หลักธรรมของนิกายเทียนไท้ จึงกล่าวว่า แม้แต่ก้อนหิน ต้นไม้อันเป็นอนุปาทินนกสังขาร ก็มีพุทธภาวะ

ดังภาษิตในมหาปรินิรวาณสูตรว่า "ผู้ที่มีจิตทั้งหมด จักต้องบรรลุพุทธภูมิสิ้น แม้กำแพง อิฐ หิน อันเป็นอนุปาทินนกสังขาร เมื่อเหตุปัจจัยมาถึงเข้าแล้ว ก็จักบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิ" นิกายเทียนไท้สอนการเพ่งวิปัสสนาด้วยการเพ่งศูนยสัตย์ ปรมัตถสัตย์ และมัธยมสัตย์ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วิธีนี้เรียกว่า "เจกซิมซัมกวง" (เอกจิตวิปัสสนา) ซึ่งเป็นทางปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นทุกข์

ข้อวิจารณ์เรื่องแส่อัก

ทฤษฎีแส่อักหลุงของเทียนไท้ มีข้อท้วงติงซึ่งบัณฑิตผู้รู้แย้งไว้ว่า การที่ถือว่ากุศลอกุศลเป็นธรรมฐิติ ธรรมนิกาย ซึ่งละไม่ได้นั้น ก็อวิชชาเล่าจัดเป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยามมีมาแต่เบื้องต้น อันยาวไกลไม่มีที่สุดหรือไม่ ฤๅว่าอวิชชาเป็นสิ่งเกิดทีหลังสัตว์ หากอวิชชาเป็นสิ่งเกิดทีหลังสัตว์ไซร้ สัตว์ก็จักชื่อว่ามีเบื้องต้นปรากฏ เป็นการขัดต่อพุทธธรรม เพราะพุทธธรรมถือว่าสัตว์กับอวิชชาเป็นอนมตัคคะ ถ้าอวิชชาเป็นอนมตัคคธรรมเป็นธรรมนิยาม ละไม่ได้เช่นเดียวกับกุศล อกุศล หรือสุทธิอสุทธิภาวะ อันเป็นธรรมนิยามด้วยแล้ว ก็เชื่อว่าท่านกล่าวขัดต่อมติของท่านเอง เพราะการละอวิชชานั้น ในคติของท่านก็กล่าวถึงเสมอ อนึ่ง เป็นการขัดต่อพุทธธรรมด้วย อนึ่ง อกุศลภาวะ หรืออสุทธิภาวะนั้น ก็มีมูลมาจากอวิชชา ลงอวิชชาซึ่ง

ท่านก็รับรองว่าละได้แล้วไซร้ อกุศลภาวะ อสุทธิภาวะจะมีเหลืออยู่ได้อย่างไร อีกประการหนึ่ง ถ้าถืออย่างทฤษฎีท่านสุทธิภาวะ อสุทธิภาวะ หรือกุศลภาวะ อกุศลภาวะ อยู่ในการณะเดียวกันไซร้ การประกอบกรรมก็ขัดแย้งกันในตัว เพราะคนทำกรรมดีควรได้รับผลชั่ว คนทำกรรมชั่วควรได้รับผลดี เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าท่านถือภาวะทั้ง ๒ อยู่ในการณะเดียวกันนั่นเอง ถ้าท่านไม่เห็นด้วย กล่าวว่า คนทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วแล้วไซร้ ท่านก็ไม่ควรถือทฤษฎีเรื่องภาวะทั้ง ๒ เป็นการณะเดียวกัน อนึ่ง ถ้าจะกล่าวว่า ในกิเลสธรรมไม่เห็นมีธรรมใดลดลง แลในประการตรงกันข้าม ในสุทธิธรรมไม่เห็นมีธรรมใดเพิ่มขึ้น เป็นข้ออ้างว่าพระพุทธองค์ก็ละอกุศลภาวะหรืออสุทธิภาวะไม่ได้ไซร้ ก็จักขอกระทู้ถามว่า เช่นนั้นการบำเพ็ญอกุศลกรรมก็ควรละขาดไม่ได้ ทั้งนี้เพราะคำอ้างของท่านที่ว่า ในกิเลสธรรมไม่เห็นธรรมใดลดลง ถ้าท่านยอมว่าการบำเพ็ญอกุศลกรรมละได้ ก็ควรจะยอมรับว่าอกุศลภาวะก็ควรจะละได้ด้วย เราจึงลงมติได้ว่า ทฤษฎีนี้ผิดต่อพุทธธรรม

❐ ❐ ❐

บทที่ ๔

นิกายอวตํสกะ

(ฮั่วเงี้ยมจงเฮี่ยงซิ้วจง)

ประวัติของนิกาย

นิกายนี้มีรากฐานอยู่ที่พุทธาวตํสกมหาไพบูลยสูตร ซึ่งเรียกย่อว่า อวตํสกสูตร เป็นพระสูตรซึ่งฝ่ายมหายานถือว่าพระพุทธองค์เทศนาแก่ปวงพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ชั้นสูงมีพระมัญชุศรี พระสมันตภัทร เป็นต้น เมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ แต่ในระยะกาลระหว่างพุทธปรินิพพานแล้ว ๕๐๐ ปี พระสูตรอันลึกซึ้งยังไม่ถึงกาลอันจะแพร่หลาย ต่อเมื่อถึงยุคท่านอัศวโฆษได้เขียนหลักธรรมในสูตรนี้ออกเผยแผ่ในนามคัมภีร์มหายานศรัทโธตปาทศาสตร์ สืบมาอีกนาคารชุนได้ไปเมืองพญานาคศึกษาพระสูตรนี้ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในนาคมณเฑียร นาคารชุนได้ท่องพระสูตรนั้นจนจำได้คล่องแคล่ว จึงได้กลับขึ้นมายังมนุษยโลกแล้วจารพระสูตรนี้ลงสู่คัมภีร์ อวตํสกสูตรจึงได้แพร่หลายในมนุษยโลก กล่าวกันว่าพระสูตรนี้มี ๓ ฉบับ ๆ ที่แพร่หลายนั้นเป็นฉบับเล็ก ประกอบด้วยโศลกถึง ๑ แสนโศลก แบ่งเป็น ๔๘ ปริวรรต ฉบับกลางว่ามีถึง ๑ ล้าน ๙ หมื่น ๘ พัน ๘ ร้อยโศลก แบ่งเป็น ๑,๒๐๐ ปริวรรต ส่วนฉบับใหญ่นั้นว่ามีโศลกอันคณานับมิได้ ราวพุทธศตวรรษที่ ๙ พุทธภัทรได้แปล

พระสูตรนี้ออกสู่พากย์จีน ต่อมาในแผ่นดินถัง ศิกษานันทะได้แปลอีกฉบับหนึ่ง ถือกันว่าเป็นฉบับสมบูรณ์ ตั้งแต่พระสูตรนี้ถูกแปลด้วยเป็นจีนพากย์ ก็ถูกอุปนิสัยของชาวจีนมาก มีผู้ศึกษากันแพร่หลาย ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑ คณาจารย์จีนชื่อ โต่วสุง ได้เขียนนิพนธ์เรื่อง "ฮวบก่ายกวง" (ธรรมธาตุวิปัสสนา) และ "โหงวก่าจีกวง" (ปัญจศาสน์สมถวิปัสสนา) สถาปนารากฐานของนิกายฮั่วเงี้ยมขึ้น ต่อมามีคณาจารย์ฮวบจั๋งหรือเฮี่ยงซิ้วได้เขียนอรรถกถาหลักธรรมในอวตํสกสูตร นิกายฮั่วเงี้ยมจึงเจริญรุ่งเรือง บางทีนิกายนี้ก็ชื่อว่าเฮี่ยงซิ้วจงตามนามของคณาจารย์เฮี่ยงซิ้ว นิกายนี้มีอิทธิพลคู่เคียงกับนิกายเทียนไท้ตลอดมา

คัมภีร์สำคัญ

๑. พุทธาวตํสกมหาไพบูลยสูตร (ไต้ฮวงก้าวฮุดฮั่วเงี้ยมเก็ง)

๒. ทศภูมิศาสตร์ (จับตี้เก็งหลุง) ของวสุพันธุ เป็นอรรถกถาทศภูมิปริวรรตในอวตํสกสูตร โพธิรุจิแปล นอกจากนี้มีนิพนธ์ต่าง ๆ เรื่องของคณาจารย์จีนสำนักนี้อีกมากหลาย

หลักธรรม

นิกายนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับนิกายมหายานอื่น ๆ ที่จัดแบ่งแลแสดงธรรมของพระพุทธองค์ นิกายฮั่วเงี้ยมแบ่งเป็นโหงวก่าศาสน์ทั้ง ๕ และจับจงนิกายทั้ง ๑๐ ครอบคลุมบรรดานิกายต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา

ก. โหงวก่า (ศาสน์ทั้ง ๕)

๑. เซียวเส็งก่าหรือสาวกศาสน์ ได้แก่บรรดาอาคมทั้ง ๔ และศาสตร์ต่าง ๆ ฝ่ายสาวกยาน ซึ่งล้วนสอนบุคคลศูนยตามิได้สอนถึงธรรมศูนยตา

๒. ไต้เส็งซีก่าหรือมหายานปฐมศาสน์ ได้แก่บรรดาหลักธรรมในนิกายมาธยมิกและโยคาจาร ซึ่งถึงแม้เป็นมหายานก็เป็นมหายานชนิดยังไม่เข้าถึงจุดความจริงอันเป็นอันติมะ

๓. ไต้เส็งจงก่าหรือมหายานปัจฉิมศาสน์ ได้แก่บรรดาหลักธรรมในลังกาวตาร มหายานศรัทโธตปาทรัตนภาวศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นฝ่ายจิตตอมตวาท จึงเป็นมหายานอันถึงขั้นอันติมะ

๔. ไต้เส็งตุ้งก่าหรือมหายานศาสน์อย่างฉับพลัน ได้แก่หลักธรรมในนิกายเซน เป็นต้น ที่สอนว่าเมื่อละอารมณ์ทั้งหลายเสียได้ ก็ตรัสรู้เป็นพุทธะในฉับพลัน

๕. เจ็กเส็งอี้ก่าหรือเอกยานศาสน์อย่างกลมรอบสมบูรณ์ ได้แก่หลักธรรมในอวตํสกสูตร ซึ่งมีอรรถอันลึกซึ้งจนพุทธศาสนิกในยานทั้ง ๒ คือสาวกยานและปัจเจกยานไม่อาจเข้าใจซึมซาบได้ ในเอกยานศาสน์นี้ยังแบ่งออกเป็น ๒ คือเอกยานตามนัยของสัทธรรมปุณฑริกสูตร และเอกยานตามนัยของอวตํสกสูตร นัยหลังนี้สำหรับผู้มีอินทรีย์ที่จะบรรลุถึงเอกยานอย่างฉับพลัน ไม่เหมือนนัยแรกซึ่งสำหรับผู้มีอินทรีย์ต้องบรรลุโดยลำดับ

ส่วนจับจงหรือนิกายทั้ง ๑๐ นั้น ๖ นิกายแรกเป็นนิกายต่าง ๆ ของฝ่ายสาวกยาน มีนิกายสรวาสติวาท เสาตรันติกะ มหิศาสกะ มหาสังฆิกะ เจติยคีรี สัมมิติยะ เป็นต้น ๔ นิกายหลังเป็นปรัชญาของฝ่ายมหายาน และปรัชญาในอวตํสกสูตร จัดเป็นหลักธรรมอันติมะสูงสุด

ตรีกาลศาสน์
(ซาซี้ก่า)

นิกายฮั่วเงี้ยมได้จัดแบ่งกาลแสดงธรรมของพระพุทธองค์ออกเป็น ๓ กาละ คือ

๑. **ปฐมกาล** พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงอวตํสกมหาไพบูลยสูตร คือไต้ฮวงก้วงฮั่วเงี้ยมเก็ง อันมีอรรถลึกซึ้งสุขุมยิ่งนัก โปรดผู้ที่มีอินทรีย์เป็นมหายานส่วนเดียว ยุคนี้มีอุปมาเหมือนพระอาทิตย์ที่เริ่มขึ้นในอรุณสมัย ย่อมส่องต้องยอดเขาหลวง

๒. **มัธยมกาล** พระพุทธองค์ทรงแสดงที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้มีอินทรีย์ทั้ง ๓ ยาน เพื่อให้บรรลุถึงพุทธภูมิโดยลำดับ คือทรงแสดงพระสูตรต่าง ๆ ของฝ่ายสาวกยานไวปุลยะ และปรัชญาปารมิตาอันเป็นของฝ่ายมหายานเป็นต้น

๓. **ปัจฉิมกาล** พระพุทธองค์ทรงสรุปหลักธรรมในยานทั้ง ๓ เป็นยานเดียว จึงทรงแสดงสัทธรรมปุณฑริกสูตร มหาปรินิรวาณสูตร อุปมาเหมือนอาทิตย์อัสดงคตย่อมส่องแสงต้องยอดเขาหลวงอีกหนหนึ่ง

เอกสัตยธรรมธาตุ
(เจ็กจีนฮวบก่าย)

นิกายฮั่วเงี้ยมก็เป็นเหมือนนิกายมหายานฝ่ายจิตตอมตวาทอื่น ๆ ที่กล่าวว่า สรรพสัตว์มีพุทธภาวะเป็นเอกีภาพ เรียกว่า "เอกสัตยธรรมธาตุ" หรือเจ็กจิงฮวบก่าย หรือเอกจิตตธรรมธาตุ (เจ็กซิมฮวบก่าย) ก็เรียก ในอวตํสกสูตรมีพระพุทธพจน์อยู่ตอนหนึ่ง เป็นพุทธอุทาน "น่าอัศจรรย์หนอ ๆ ! ที่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เหตุไฉนจึงมีบริบูรณ์ด้วยญาณปัญญาของพระตถาคตอยู่แล้ว แต่ด้วยความโง่หลงของตนจึงมิรู้มิเห็น เรา

จักแสดง (ธรรมคือ) อริยมรรค ยัง (สรรพสัตว์) ให้หลุดพ้นจากความหลงผิดอุปาทาน เพื่อให้ (สรรพสัตว์) เห็นแจ้งถึงญาณปัญญาอันไพบูลย์ของพระตถาคตในตัวของตนเองซึ่งมีภาวะไม่ต่างจากภาวะของพระพุทธเลย...”

นิกายฮั่วเงี้ยมต่างจากนิกายเทียนไท้ตรงที่นิกายเทียนไท้กล่าวว่า ภูมิทั้งหลายมีอยู่พร้อมในเอกจิตนี้ แต่นิกายฮั่วเงี้ยมสอนว่า เอกจิตนี้เป็นแหล่งเกิดขึ้นแห่งปรากฏการณ์ทั้งหลาย ทั้งฝ่ายดีฝ่ายชั่ว เพราะฉะนั้น จึงมีนามบัญญัติเรียกนิกายนี้อีกชื่อหนึ่งว่า “แส่ดี้จง” แปลว่า “นิกายแห่งความบันดาลก่อเกิดจากการณะ” นิกายฮั่วเงี้ยมไม่สอนอนุปาทินนกสังขารก็จะบรรลุพุทธภูมิ เช่นนิกายเทียนไท้ นิกายฮั่วเงี้ยมสอนว่าสิ่งทั้งปวงย่อมมีมูลฐานจากเอกจิตนี้ และเอกจิตนี้เล่า ก็เป็นสิ่งทั้งปวง ๆ เป็นปรากฏการณ์ของเอกจิตเท่านั้น

คณาจารย์เซ็งเลี้ยงแห่งนิกายนี้ได้กล่าวว่า “มหึมาหนอสัตยธาตุนี้ เป็นมูลสมุฏฐานแห่งสิ่งทั้งปวง” (ไต๋ไจ่จิงก่ายบ้วนฮวบจือสี้) สาวกแห่งนิกายนี้ภูมิใจในปรัชญาของตนว่าเลิศลึกซึ้งกว่านิกายเทียนไท้ เพราะนิกายเทียนไท้กล่าวเพียงว่าเอกจิตนี้สมบูรณ์ด้วยภูมิต่าง ๆ แต่นิกายฮั่วเงี้ยมสอนสูงกว่านั้นว่า เอกจิตนี้สามารถก่อเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ด้วย ในหนังสืออรรถกถาเรื่องธรรมธาตุกล่าวว่า “ธรรมธาตุนี้เป็นการณะของปรากฏการณ์ทั้งปวง เป็นทั้งมูลรากแห่งสังขารทั้งปวง”

เนื่องด้วยเอกจิตหรือธรรมธาตุนี้สำแดงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ คณาจารย์แห่งนิกายฮั่วเงี้ยมจึงได้ตั้งทฤษฎีอรรถาธิบายไว้ ดังนี้

จตุรธรรมธาตุ
(สี่ฮวบก่าย)

ในเอกสัตยธรรมธาตุ ประกอบด้วยจตุรธรรมธาตุ คือ

๑. **ซื่อฮวบก่าย** ได้แก่ปรากฏการณ์ต่าง ๆ อันเกิดจากเอกจิตนั้น อุปมาเอกจิตนั้นเป็นธาตุของปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหมือนรูปพรรณของทอง มีสร้อยทอง กำไลทอง แหวนทอง เป็นต้น มากมายหาเหมือนกันไม่

๒. **ลี้ฮวบก่าย** ได้แก่ตัวเอกสัตยธรรมธาตุหรือภูตตถตา ซึ่งเป็นรากฐานของปรากฏการณ์เหล่านั้น อุปมาด้วยเนื้อธาตุทองนั้นเอง

๓. **ลี้ซื่อม่อง้ายฮวบก่าย** ได้แก่ปรากฏการณ์กับเอกจิตจะแบ่งแยกออกจากกันมิได้ เพราะอาศัยภูตตถตาปรากฏการณ์จึงมีขึ้นได้ อุปมาดั่งทองกับกำไลทอง กำไลทองจะมีอยู่โดยปราศจากธาตุทองไม่ได้ และธาตุทองนั้นเล่า ก็ใช่ว่าจะดำรงอยู่ต่างหากจากกำไลทองที่ใด เราเห็นกำไลทองที่นั่นย่อมมีธาตุทองอยู่ด้วย ดังนั้น สิ่งทั้งปวงก็คือ ภูตตถตาหรือเอกจิต เอกสัตยธรรมธาตุจะขัดจะขวางกันมิได้

๔. **ซื่อซื่อม่อง้ายฮวบก่าย** ได้แก่ปรากฏการณ์ของ

สิ่งทั้งปวงซึ่งเราเห็นมีรูปพรรณสัณฐานต่าง ๆ นั้น แท้ย่อมมีเอกีภาพด้วยกัน เช่นเราเห็นกำไลทอง แหวนทอง สร้อยทอง ตุ้มหูทอง ฯลฯ รูปพรรณแม้จะต่างกัน แต่ธาตุทองย่อมไม่ต่างกัน ฉะนั้น ไม่ว่าเราจักยกธรรมสิ่งไหนขึ้น ธรรมสิ่งนั้นก็ย่อมรวมธรรมทั้งหมดลงไปด้วย อุปมาด้วยอวัยวะต่าง ๆ ในตัวมนุษย์ เช่นอวัยวะของนาย ก. ไม่ว่าจะเป็นส่วนศีรษะ ร่างกาย แขน เท้า ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของตัวนาย ก. จะชี้เอาแขนก็ย่อมเป็นแขนของนาย ก. ชี้เอาศีรษะก็เป็นศีรษะของนาย ก. ไม่ว่าจะเป็นธรรมส่วนเล็กส่วนใหญ่ เมื่อยกขึ้นธรรมหนึ่งแล้ว ก็ย่อมหมายว่าสิ่งทั้งปวงก็ถูกยกในนั้นด้วย เป็นปัจจัยแก่กันตลอดไปหมดไม่ว่างเว้นขาดตกบกพร่อง แม้เพียงขนสักเส้นหนึ่ง ทรายสักเม็ดหนึ่ง ก็รวมเอาสิ่งทั้งหลายอยู่ภายในด้วย จึงมีคำกล่าวว่า "อิกเนียบเจ็กเชียก สิ่งหนึ่งรวมเอาสิ่งทั้งหลาย" และ "เจ็กเชียกเนียบอิก สิ่งทั้งหลายรวมเอาสิ่งหนึ่ง" ยังมีทฤษฎี "จับเฮี่ยงมึ้ง" ซึ่งมีนัยสงเคราะห์อยู่ในจตุรธรรมธาตุ จักขอผ่านไป

ฉลักษณะ
(ลักเซี่ยง)

นิกายฮั่วเงี้ยม ตั้งทฤษฎีฉลักษณะ หรือลักษณะทั้ง ๖ ขึ้นอธิบายคุณลักษณะของสิ่งทั้งปวง ดังนี้

๑. **จงเซี่ยงหรือสาธารณลักษณ์** ได้แก่สภาพที่รวมแห่งสิ่งทั้งปวง อุปมาดั่งตัวนาย ก. อันเป็นที่รวมแห่งอวัยวะต่าง ๆ หรือดั่งเรือนอาศัย ย่อมเป็นสิ่งรวมเครื่องไม้แต่งบ้านต่าง ๆ สร้างขึ้น ฉะนั้น แม้ในเม็ดทรายเม็ดหนึ่ง หรือปรมาณูอันหนึ่ง ขุมขนขุมหนึ่ง ก็รวบเก็บเอาสิ่งทั้งปวงอยู่ด้วย

๒. **เปียกเซี่ยง** ได้แก่ภาวะที่มีคุณลักษณ์ต่างกัน อุปมาศีรษะก็มีคุณลักษณ์เฉพาะตัว แขนก็มีคุณลักษณ์เฉพาะแขนเป็นต้น สิ่งทั้งหลายก็เช่นกัน

๓. **ตั้งเซี่ยง** ได้แก่สิ่งทั้งปวง มาตรจะต่างกันโดยคุณลักษณ์ แต่ก็ย่อมเหมือนกันโดยความเป็นเอกสัตยธรรมธาตุ อุปมาดั่งความต่างกันแห่งอวัยวะ แต่ก็เป็นส่วนของตัวนาย ก. คนเดียว

๔. **อี้เซี่ยง** ได้แก่สิ่งทั้งปวง มาตรมีความเป็นหนึ่งรวมกัน แต่ก็ย่อมไม่ละคุณชาติแต่ละอย่างของตน อุปมาดั่งตาย่อมมีคุณชาติในการเห็น หูมีคุณชาติในการฟัง เป็นต้น

๕. **เซ้งเซี่ยง** ได้แก่สิ่งทั้งปวงแม้แตกต่างกันโดยคุณชาติ แต่ก็ย่อมร่วมกัน ไม่ขัดขวางแก่กัน ประชุมสำเร็จเป็นส่วนสัดรูปร่างของนาย ก. ขึ้น

๖. **ฮว่ายเซี่ยง** ได้แก่สิ่งทั้งปวงมาประชุมร่วมกันอยู่แต่คุณชาติภาวะของตนย่อมไม่ทำลาย เช่นหูคงทรงภาวะความเป็นหู ตาคงทรงภาวะความเป็นตา ฯลฯ ไม่ละคุณชาติของตน

ทั้ง ๖ ลักษณะนี้ ครอบงำสรรพสิ่งทั้งแสนโกฏิจักรวาลสิ้น ลักษณะข้อต้นกับข้อ ๒ หมายเอาการณะแห่งสิ่งทั้งปวง ลักษณะข้อ ๓ ข้อ ๔ หมายเอาลักษณะของสิ่งทั้งปวง แลลักษณะข้อ ๕ ข้อ ๙ หมายเอาการิยคุณแห่งสิ่งทั้งปวงทั้งหมดย่อมไม่ขัดขวางกัน แอบอิงอาศัยกัน เป็นปัจจัยแก่กันครอบงำซึ่งกันและกัน และก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คือเอกสัตยธรรมธาตุ

ฮวบก่ายซัมกวง

(ธรรมธาตุตรีวิปัสสนา)

นิกายฮั่วเงี้ยมได้แสดงข้อปฏิบัติไว้ว่า

๑. **จิงคงกวง** เพ่งสภาวะภูตตถตาอันเป็นสัตยธาตุ เห็นปรากฏการณ์แห่งสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นมายา และสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น การณธาตุแท้ คือภูตตถตานั่นเอง

๒. **ลี้ซื่อม่อง้ายกวง** เพ่งถึงสภาวะความจริงที่ว่าสิ่งทั้งหลายย่อมไม่ขัดขวางแก่กัน แม้ในปรมาณูหนึ่งก็มีภูตตถตา ภูตตถตาย่อมแผ่ครอบงำสิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง การณะกับการิยะย่อมไม่ห่างจากกัน อุปมาการณะด้วยน้ำในมหาสมุทร การิยะเหมือนคลื่นในมหาสมุทร การิยะซึ่งมีประการต่าง ๆ เราเพียงรู้แจ้งในการิยะประการเดียว ก็ย่อมแทงทะลุถึงการณะทั้งหมด เหมือนเราเห็นคลื่นน้ำลูกเดียว ในคลื่นลูกเดียวนั้นก็ครอบงำเอาน้ำในมหาสมุทรไว้ เพราะคลื่นลูกนั้นแท้ก็คือธาตุน้ำในมหาสมุทรนั่นเอง มหาสมุทรจึงอยู่ในคลื่นลูกเดียวได้ คลื่นลูกเดียวเล่าก็อยู่ในมหาสมุทรนั้น

๓. **จิงปิ่งฮั่มย่งกวง** เพ่งเห็นสภาวธรรมทั้งหลายว่ากลมกลืนกันแผ่ซ่านทั่วไปไม่มีขอบเขต ว่าโดยการิยะหรือลักษณะก็มีแตกต่างกัน แต่ก็ว่าโดยการณะแล้วก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เห็นแจ้งว่าการิยะก็ไม่อื่นจากการณะ การณะก็ไม่อื่นจากการิยะ เป็นเอกสัตยธาตุ ด้วยประการฉะนี้

▢ ▢ ▢

บทที่ ๖
นิกายเซน
(ธฺยาน หรือ เซี้ยงจง)
ประวัติของนิกาย

นิกายนี้ ภาษาจีนแต้จิ๋วเรียกว่า เซี้ยงจง แต่เนื่องด้วยคนไทยเราทราบชื่อนิกายนี้ตามภาษาญี่ปุ่นมาว่า นิกายเซน ซึ่งเป็นมูลศัพท์เดียวกัน จึงขอเรียกตามญี่ปุ่นไปด้วย พุทธาศาสนิกชนสังกัดนิกายนี้กล่าวว่า หลักธรรมแห่งนิกายนี้ มีสมุฏฐานโดยตรงมาจากภาวะความตรัสรู้อย่างแจ่มแจ้งของพระพุทธองค์ภายใต้ต้นโพธิพฤกษ์ ต่อมาในปี ๔๙ แห่งการภายหลังแต่ตรัสรู้พระพุทธองค์ได้ชูดอกไม้ขึ้นดอกหนึ่งท่ามกลางพุทธบริษัทแทนคำเทศนาอันยืดยาว แต่ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดเข้าใจในความหมาย นอกจากพระมหากัสสปะผู้เดียวซึ่งยิ้มน้อย ๆ อยู่ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "ดูก่อนกัสสปะ ! ตถาคตมีธรรมจักษุ-ครรภ์อันถูกตรงและนิพพานจิต ลักษณะที่แท้จริงย่อมไม่มีลักษณะเธอพึงรักษาไว้ด้วยดี" พระพุทธวจนะนี้เป็นบ่อเกิดของนิกายเซน และพระมหากัสสปะก็ได้เป็นปฐมาจารย์ของนิกายด้วย กล่าวกันว่า ในอินเดียมีคณาจารย์ของนิกายเซนซึ่งสืบเนื่องกันไม่ขาดสาย โดยการมอบหมายตำแหน่งให้กันถึง ๒๘ รูป จนถึงพระโพธิธรรมเป็นองค์ที่ ๒๘ พระโพธิธรรม (พู่ที้ตับม๊อ)

ท่านได้จาริกมาสู่ประเทศจีนในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ได้เข้ามาพบสนทนาธรรมกับพระเจ้าเหลียงบูเต้ แห่งราชวงศ์เหลียง แต่ทัศนะไม่ตรงกัน โพธิธรรมจึงได้ไปพำนักที่วัดเซียวลิ้มยี่ ณ ภูเขาซงซัว นั่งสมาธิผินหน้าเข้าฝาอยู่ถึง ๙ ปี และได้มอบหมายธรรมให้แก่ฮุ้ยค้อสำเร็จเป็นนิกายเซนขึ้น โดยที่ท่านเป็นปฐมาจารย์ของนิกายนี้ในประเทศจีน คณาจารย์ฮุ้ยค้อเป็นทุติยาจารย์ ฮุยค้อได้มอบธรรมให้แก่เจ็งชั้น เจ็งชั้นให้แก่เต้าสิ่งถึงคณาจารย์เต้าสิ่งซึ่งนับเป็นองค์ที่ ๔ นิกายเซนแบ่งออกเป็น ๒ สำนัก คือสำนักของคณาจารย์ฮ่งยิ่ม เรียกว่า สำนักอึ้งบ้วยซึ่งถือกันว่าเป็นสำนักที่สืบเนื่องมาโดยตรง และสำนักของคณาจารย์ฮวบยั้ง เรียกว่า สำนักงู่เท้า ซึ่งเป็นสำนักแฝงเท่านั้น คณาจารย์ฮ่งยิ่มสำนักอึ้งบ้วยเป็นปัญจมาจารย์ของนิกายเซน ต่อมานิกายเซนแห่งจีนก็เกิดแตกออกเป็น ๒ สำนักเหมือนกัน สำนักแรกถือกันว่าเป็นสำนักสืบเนื่องมาจากฮ่งยิ่มโดยตรง ผู้เป็นคณาจารย์ชื่อ ฮุ้ยเล้ง สำนักนี้อยู่ทางใต้ของจีน แพร่หลายไปทั่วจีนใต้ อีกสำนักหนึ่งผู้เป็นคณาจารย์ก็เป็นศิษย์ร่วมอาจารย์เดียวกับท่านฮุ้ยเล้งเหมือนกันชื่อ สิ่งซิ่ว ตั้งสำนักอยู่ที่จีนเหนือ มูลเหตุแห่งการแยกนั้น เราดูจากโศลกคาถาของท่านทั้ง ๒ รูปก็จะเห็นชัด คราวหนึ่งคณาจารย์ฮ่งยิ่มประกาศว่าจะมอบหมายตำแหน่งให้แก่ศิษย์ แล้วให้ศิษย์ทั้งหลายไปเขียนโศลกคาถาตามปัญญาของตนมาให้ดู เพื่อจะสอบว่าความรู้ของ

ผู้ใดจะสูง ท่านสิ่งซิ่วเขียนโศลกว่าดังนี้

ซินยู่พู่ที่ซิ่ว กายนี้อุปมาเหมือนต้นโพธิ์
ซิมยู่เม่งเกี้ยไท้ ใจนี้อุปมาเหมือนกระจกเงา
ซีซีขึ่งฮุกซิก จงหมั่นขัดหมั่นปัดเสมอ
ไม่ไซเยี่ยติ้นอาย อย่าให้ฝุ่นละอองจับคลุมได้

ส่วนโศลกของท่านฮุ้ยเล้ง (ตามประวัติว่าท่านไม่รู้หนังสือขอร้องให้คนอื่นเขียนตามคำบอกของท่าน)

พู่ที่ปุ้งฮุยซิ่ว ต้นโพธิ์นี้เดิมมิใช่เป็นต้นโพธิ์
เม่งเกี่ยเอี่ยฮุยไท้ กระจกเงาเดิมก็มิใช่กระจก
ปุ้งไล้ม่อเจ็กม้วย แต่เดิมไม่มีอะไรสักอย่าง
ฮ่อชู่เยียติ้งอาย แล้วจะถูกฝุ่นละอองจับคลุมที่ตรงไหน

ความในโศลกของท่านฮุ้ยเล้งลึกซึ้งกว่า จึงได้รับตำแหน่ง อนึ่ง ด้วยทัศนะของคณาจารย์ทั้ง ๒ ต่างกันเช่นนี้ วิธีปฏิบัติจึงพลอยต่างกัน สำนักเหนือมีวิธีปฏิบัติเป็นไปโดยลำดับ ส่วนสำนักใต้ปฏิบัติอย่างฉับพลัน เรียกว่า "น้ำตุ้งปักเจี๋ยม" แปลว่า ใต้เร็ว เหนือลำดับ

อนึ่ง ต่อมาสำนักนี้ได้แตกแยกออกเป็นแขนงอีกหลายแขนง ที่สำคัญมี ๕ คือ สำนักนิ่มชี้ สำนักฮุ้นมิ้ง เซ่าตั่ง อุ้ยเอี้ยง และสำนักฮวบงั้ง ๕ สำนักนี้ สำนักนิ่มชี้แพร่หลายที่สุด จนถึงในยุคพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้

คัมภีร์สำคัญ

ความจริงนิกายเซนถือว่าเป็นคำสอนพิเศษ เผยแผ่ด้วยวิธีใจสู่ใจ ไม่อาศัยตัวหนังสือหรือการอธิบาย แต่เนื่องด้วยอินทรีย์ของสัตว์มีสูงต่ำ นิกายนี้จึงจำต้องอาศัยหนังสือและคำพูดมาเป็นส่วนประกอบ ซึ่งถือว่าเป็นเพียงอุบายวิธีเท่านั้น ฉะนั้น คัมภีร์ของนิกายนี้จึงมีมากไม่แพ้นิกายอื่น คัมภีร์ที่เป็นหลัก คือ

๑. ลังกาวตารสูตร (เลงแคเก็ง) คุณภัทระแปล และฉบับแปลของโพธิรุจิ, ศิกษานันทะอีก ๒ ฉบับ

๒. วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร (กิมกังปัวเยียกปอ-ล่อมิกเก็ง) กุมารชีพแปล

๓. วิมลกีรตินิทเทศสูตร (ยุยม่อเคียกซอส้วยเก็ง) กุมารชีพแปล

๔. มหาไพบูลยสมันตโพธิสูตร (ไต้ฮวงก้วงอี้กักเก็ง) พุทธตาระแปล

๕. ศูรางคมสมาธิสูตร (ซิงเล่งเงี้ยมซาม่วยเก็ง) สูตรนี้สงสัยกันว่าชาวจีนแต่งขึ้นเอง ในพระไตรปิฎกจีนมีอีกสูตรหนึ่งชื่อเหมือนกัน แต่ไม่พิสดารดังสูตรนี้

๖. ลักโจ๊วไต้ซือฮวบป้อตั้วเก็ง ซึ่งเป็นปกรณ์สำคัญที่สุด กล่าวถึงประวัติของคณาจารย์ฮุ้ยเล้งและภาษิตของท่าน

๗. ซิ่งซิมเม้ง (จารึกสัทธาแห่งจิต) ของคณาจารย์เจงชั้ง

๘. จวยเสี่ยงเสงหลุง (อนุตตรยานศาสตร์) ของคณาจารย์ฮ่งยิ้ม

๙. จงเกี้ยลก (บันทึกกระจกแห่งนิกาย) รวบรวมโดยเอี๋ยงซิว

๑๐. ม่อมึ่งกวง (ด่านที่ไม่มีประตู) ของจงเสียว

๑๑. นั้งเทียนงั่งมัก (จักษุแห่งเทพยดาแลมนุษย์) ของตี้เจียว

๑๒. ตุ้งหงอยิบเต๋าฮวบมึ้ง (ประตูวิถีแห่งการเข้าถึงธรรมอย่างฉับพลัน) เป็นหนังสือถามตอบอย่างง่ายแก่การเข้าใจ (ผู้เขียนกำลังแปลอยู่) นอกจากนี้ ยังมีบรรดาอาจริยภาษิตของคณาจารย์ต่าง ๆ แห่งนิกายเซนอีกมาก

หลักธรรม

นิกายนี้ถือว่าสัจภาวะนั้น ย่อมอยู่เหนือการพูด การคิด เราจะค้นสัจธรรมในหนังสือพระไตรปิฎกย่อมไม่พบ นอกจากเราจะต้องหันมาบำเพ็ญดูจิตใจของตนเอง เพราะความจริงเราจะหาได้ภายในตัวเรานี้เอง จะไปค้นหาภายนอกไม่ได้ นิกายนี้จึงว่า ปุกลิบบุ้นยี่ แปลว่าไม่ต้องอาศัยตัวหนังสือเป็นรากฐานหรอก ติกจี้นั้งซิม แปลว่า แต่ชี้ตรงไปยังใจของคน **นิกายนี้มี**

ปรัชญาว่า สรรพสิ่งในโลกนี้ล้วนมีอมตจิตเป็นมูลการณะ สิ่งทั้งหลายเป็นปรากฏการณ์ของอมตภาวะนี้เท่านั้น อมตภาวะนี้มีอยู่ทั่วไปในสรรพชีวะทั้งหลาย อมตภาวะนี้แผ่ครอบคลุมทั่วทุกหนแห่งไม่มีขีดจำกัด และสรรพสิ่งจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเรียกว่าชีวิตเป็นหนึ่ง คือมีมูลภาวะอันเดียวกัน อมตภาวะนี้ก็คือ จิตของเรานั่นเอง แต่เป็นแก่นอันแท้จริงของจิตของเรา จิตนั้นไม่เกิดดับ ที่เกิดดับเป็นเพียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นมายา หาใช่ภาวะจิตที่แท้จริงไม่ ลักษณะของจิตนี้เป็นอย่างไร ดังคำอธิบายของท่านอาจารย์เซนองค์หนึ่งของญี่ปุ่นว่า "มหึมาจริงหนอ เจ้าจิต ! ฟ้าที่สูงไม่อาจประมาณถึงสุดได้แล้ว แต่จิตก็อยู่พ้นฟ้านั้นขึ้นไปอีก แผ่นดินที่หนาไม่อาจวัดได้ แต่จิตก็อยู่พ้นแผ่นดินนั้นลงไป แสงสว่างของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ไม่อาจข้ามได้ แต่จิตก็อยู่พ้นแสงสว่างของดวงอาทิตย์ดวงจันทร์นั้นไปอีก โลกธาตุทั้งปวงอันมีปริมาณดุจเม็ดทรายไม่มีที่สิ้นสุด แต่จิตก็อยู่นอกเหนือจักรวาลทั้งหลายนั้นไปอีก จะว่าเป็นอวกาศหรือ จะว่าเป็นภาวะธาตุหรือ จิตนี้ครอบงำอวกาศทรงไว้ซึ่งภาวะธาตุเดิม อาศัยตัวของเรา ฟ้าจึงครอบจักรวาลแลดินจึงรองรับ (จักรวาล) อาศัยตัวเรา ดวงอาทิตย์แลดวงจันทร์จึงหมุนเวียนไป อาศัยตัวเรา ฤดูทั้ง ๔ จึงมีการเปลี่ยนแปลง และอาศัยตัวเรา สรรพสิ่งจึงอุบัติขึ้น มหึมาจริงนะ เจ้าจิตนี่ข้าจำเป็นต้องให้นามบัญญัติเจ้าละว่า เอกปรมัตถสัจจะ หรือ

ปรัชญาสัจลักษณ์ หรือเอกสัตยธรรมธาตุ หรืออนุตตรสัมโพธิ หรือศูรางคมสมาธิ หรือสัมมาธรรมจักษุครรภ์ หรือนิพพานจิต

นิกายเซนถือว่าพระพุทธองค์กับสรรพสัตว์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะจิตธาตุอันนี้ ดังภาษิตของคณาจารย์เซน-อึ้งเพกกล่าวว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายกับสรรพสัตว์ ต่างมีจิตเดียวกัน ไม่มีสิ่งอะไรต่างหาก จิตนี้นับตั้งแต่กาลเบื้องต้นอันไม่ปรากฏ ก็ไม่เคยเกิด ไม่เคยดับ ไม่เป็นสีเขียวสีเหลือง ไม่มีรูป ไม่มีลักษณะ ไม่อยู่ในวงว่ามีหรือไม่มี ไม่เป็นของใหม่หรือของเก่า ไม่ยาวไม่สั้น ไม่ใหญ่ไม่เล็ก อยู่พ้นการประมาณวัดทุกอย่าง พ้นชื่อเสียงเรียงนาม พ้นร่องรอย และความเป็นคู่ คือสภาพในเดี๋ยวนี้ (คือใจของตัวเราทุกคนที่กำลังอ่านหนังสือนี้แหละ) ถ้าเกิดมีอารมณ์หวั่นไหวขึ้นก็ต้องพลาดไป (น้ำทะเลเกิดคลื่น) จิตนี้เหมือนอากาศ ไม่มีขอบเขต ไม่อาจวัดได้ จิตดวงเดียวนี้แหละคือพุทธะ"

สรรพสัตว์ยังมีอวิชชาหลงยึดถือเอาใจเกิดดับซึ่งเป็นเพียงอาการมายาอันเกิดจากการปรุงแต่งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มาเป็นตัวตน เห็นเป็นจริงเป็นจังไป จึงเกิดกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ต้องหมุนเวียนตายเกิดมิรู้สิ้นรู้หยุดได้ ต่อเมื่อไรมีปัญญารู้แจ้งว่า แท้จริง ตนนั้นหาเกิดดับไม่ เป็นของวิสุทธิปลอดโปร่งผุดผ่อง ก็จักเป็นทางสู่ความหลุดรอด นิกายเซนว่าตนที่เกิดดับนั้นเป็นตนในขันธ์ ๕ ตนที่ไม่เกิดดับนั้นเป็นผู้รู้ขันธ์

วางขันธ์ ปล่อยขันธ์ สมมติอัตตา ได้แก่ขันธ์ ๕ สัตยอัตตาได้แก่ตัวอมตจิต พุทธภาวะนี้แหละ การที่จะให้หายโง่รู้แจ้งเห็นจริงในสัตยภาวะนี้ก็ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง จะพึ่งพาปริยัติได้ก็เพียงเครื่องมือ และปริยัตินั้นยังเป็นอุปสรรคแก่การบรรลุโพธิ ถ้าหากผู้เรียนเกิดติดขึ้นมา แม้ความยึดถือในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ยังมีอยู่ตราบใด ตราบนั้นก็ยังไม่เข้าถึงโพธิได้ ในประวัติของคณาจารย์เซนเล่าว่า มีบางครั้งอาจารย์เซนต้องการเตือนให้ทราบถึงความจริงเรื่องนี้ ถึงกับว่าในฤดูหนาวท่านอุ้มพระพุทธรูปไม้ลงในกองไฟนั่งผิงก็มี ครั้นมีผู้ติท่าน ท่านจะตอบว่า พระพุทธะที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ไม้หรือวัตถุ อยู่ที่ความรู้แจ้งภายในต่างหาก ดังนี้ ได้ยินมาว่าครั้งหนึ่งสมัยราชวงศ์ถัง คณาจารย์เซนชื่อ ตักเฮี้ย เดินทางมาพักอยู่ในวัดแห่งหนึ่งซึ่งสมภารเจ้าวัดเป็นนักปฏิบัติในนิกายเซน แต่ยังไม่รู้แจ้งเห็นจริง เวลานั้นเป็นฤดูหนาวหิมะตกหนัก อาจารย์ตังเฮี้ยนำพระพุทธรูปไม้ทิ้งลงกองไฟเผา สมภารเจ้าวัดตกใจถามว่า เหตุไฉนจึงทำดังนั้น ตอบว่า เผาเพื่อต้องการหาพระสารีริกธาตุ สมภารก็ว่า พระพุทธรูปไม้จะหาพระธาตุได้แต่ไหน ตอบว่า เมื่อพระพุทธรูปไม้หาพระธาตุไม่ได้ ก็จะเผาอีก ๒ - ๓ องค์ และในสมัยหลังคณาจารย์เซนมีอุบายวิธีที่จะชักนำให้ศิษย์เห็นแจ้งนั้นมีต่าง ๆ กัน บางวิธีก็ดูออกรุนแรง และอาจเข้าใจผิดได้ง่าย ถ้าผู้ฟังมิใช่นักปฏิบัติชั้นสูง เช่นวิธี

หนึ่ง เรียกว่า ฮอฮุดแมโจ๊ว แปลว่า ดุพระพุทธเจ้า ด่าพระบูรพาจารย์ ซึ่งเป็นวิธีการชั้นหลังของคณาจารย์เซน ที่ว่าดุพระพุทธเจ้านั้นมีตัวอย่างดังนี้ คณาจารย์ฮุ้นมิ้ง ซึ่งเป็นต้นสำนักฮุ้นมิ้ง คราวหนึ่งท่านกล่าวว่า พระศากยมุนีขณะประสูติได้ชี้พระหัตถ์หนึ่งไปสู่ฟ้า อีกพระหัตถ์หนึ่งชี้ลงแผ่นดิน แลตรัสว่า เบื้องฟ้าแลบนปฐมพีมีเราผู้เดียวเป็นใหญ่ ควรแก่การบูชา ถ้าสงฆ์แก่ (หมายตัวท่านฮุ้นมิ้ง) อยู่ด้วยในขณะนั้น ก็จะเอาไม้ตีพระศากยมุนีให้สิ้นพระชนม์ แล้วนำเนื้อไปให้สุนัขกิน (ข้าพเจ้าผู้เขียนเล่าเรื่องนี้ ขอขมากรรมจากคุณพระรัตนตรัยด้วยในการที่อาจหาญเขียนอักษรหยาบเช่นนี้ออกมาด้วยเจตนาเพียงจะเล่าลัทธิเซนในมุมหนึ่งเป็นความรู้เท่านั้น หาเจตนาอื่นมิได้) คำกล่าวอันน่าตกใจเช่นนี้ นิกายเซนอธิบายว่า เพื่อให้ศิษย์ผู้ปฏิบัติรู้ตัวว่า ความเป็นผู้ยิ่งในโลกควรแก่การบูชานั้น มิใช่แต่จะเป็นองค์สมเด็จพระศากยมุนีเท่านั้น แท้จริง เราทุก ๆ คนต่างก็มีพุทธภาวะอันหนึ่งอันเดียวกับสมเด็จพระศากยมุนี ควรแก่การเคารพบูชาเช่นเดียวกับพระองค์เหมือนกัน ศิษย์จะได้เห็นความสำคัญในตัวเอง หันมาปัดล้างกิเลสที่จับหุ้มพุทธภาวะให้หมดไปในจิตของตน ไม่นึกว่ามีแต่พระพุทธเจ้าพระองค์อื่นข้างภายนอกเท่านั้น

ส่วนแมโจ๊วนั้น ตัวอย่างเช่น คณาจารย์เซนองค์หนึ่งกล่าวว่า จงเอาพระไตรปิฎกมาเป็นอาสนะที่นั่งของอาตมา แลจงให้พระบูรพาจารย์มาล้างเท้าให้อาตมา เป็นต้น คำกล่าวเช่นนี้ผู้ปฏิบัติจะยึดถือเอาเป็นจริงจังไม่ได้ จะกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไปจะตกนรกหมกไหม้ด้วยอกุศลกรรมนั้นไป อาจารย์ผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ต้องเป็นผู้ได้บรรลุธรรมแล้ว และที่กล่าวไปก็เป็นเพียงอุบายกลวิธีที่จะชักนำผู้ยังมีอุปาทานชั้นละเอียดบางอย่างของศิษย์ให้หมดไป ปุถุชนธรรมดาถ้าบังอาจเปล่งถ้อยคำชนิดนี้ออกมาด้วยอหังการในตนเองแล้ว ก็จักเป็นอกุศลครุกรรมอันน่าสะพรึงกลัวยิ่งนัก แลผู้รับฟังคำกล่าวชนิดนี้เล่า ก็มิใช่จะเป็นคนสามัญธรรมดาทั่วไปจะฟังได้ทุกคน อาจารย์จะต้องเลือกพูดให้ถูกกับกาลเทศะและบุคคลด้วย บุคคลจะเข้าใจในถ้อยคำเช่นนี้โดยมิกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไซร้ ต้องเป็นผู้มีอุปนิสัยอินทรีย์แก่กล้าต่อการบรรลุธรรมอยู่แล้ว เหมือนว่าผู้หนึ่งให้หินก้อนหนึ่งสำหรับเคาะประตูสัตยธรรมแก่เรา เราใช้หินก้อนนั้นเคาะประตูสัตยธรรม เปิดแล้วเราก็ทิ้งหินก้อนนั้น ไม่ถือเอาติดตัวเข้าไปด้วยฉันใด เราจะใช้วาจานั้น ๆ เป็นแต่เครื่องมือไม่ยึดถือเข้าใจว่าจริงตามนั้น ฉันนั้นเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามฮอฮุดแมโจ๊วอย่างนี้ไม่สมควรโดยประการทั้งปวงแน่ ๆ ไม่ว่าจะเป็นอุบายหรือประสงค์อย่างไร พระรัตนตรัยควรแก่การยกย่องเทิดทูนโดยกรณีทั้งปวง นี้เป็นมติของข้าพเจ้า และคณะพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนิกายอื่น ก็ไม่เห็นด้วยกับวิธีฮอฮุดแมโจ๊วของนิกายเซนเหมือนกัน

ชาเซน

พุทธภาวะที่ไม่เกิดแก่เจ็บตายอันมีอยู่ทั่วไปและมีอยู่แก่สรรพสัตว์ทั้งสิ้น และเป็นภาวะบริสุทธิ์มาแต่ดั้งเดิม แต่ปุถุชนถูกอวิชชากำบัง เข้าใจว่าตนนั้นเกิดแก่เจ็บตาย ซึ่งเป็นความหลงผิดนั้น ต้องกำจัดอวิชชานี้ออกไปเสีย ด้วยวิธีทำซาเซน ซึ่งภาษาจีนว่า ชัมเซี้ยง คือทำฌานให้เกิด นิกายเซนกล่าวว่าปัญญากับฌานจะแยกกันมิได้ ฌานที่ไร้ปัญญาก็มิใช่ฌานชนิดโลกุตตระ นิกายเซนมีวิธี เรียกว่า ชัมกงอั่ว หรือภาษาญี่ปุ่นว่าโกอาน ซึ่งแปลกันอย่างเอาความหมายก็คือ การขบปริศนาธรรม อาจารย์เซนจะมอบปริศนาธรรม เช่นว่า สุนัขมีพุทธภาวะหรือไม่ หน้าตาดั้งเดิมของเจ้าก่อนพ่อแม่ให้กำเนิดคืออย่างไร สิ่งทั้งปวงรวมเป็นหนึ่งแล้ว หนึ่งจะรวมในที่ใด ผู้ใดเป็นผู้สวดมนต์ภาวนาอยู่นี้ ศิษย์จะนำไปขบคิดจนกระทั่งขบแตก ซึ่งถือว่าเป็นก้าวแรกแห่งปัญญาที่จะนำตนให้พ้นวัฏสงสารทีเดียว ภูมิธรรมการบรรลุธรรมของนิกายเซนแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. ระยะแรก เรียกว่า ชอกวง หรือปุนชัม ได้แก่การขบปริศนาธรรมแตก เกิดปัญญาความรู้แจ่มจ้า เห็นภาวะดั้งเดิมอันบริสุทธิ์ปราศจากกิเลสของตนเอง (นี้เทียบด้วยทัสสนมรรค)

๒. ระยะกลาง เรียกว่า เต้งกวง คือการใช้ปัญญาพละ และในระยะนั้นเอง กำราบสรรพกิเลสให้อยู่นิ่ง เป็น

ตะกอนน้ำนอนก้นถังอยู่

๓. ระยะหลัง เรียกว่า หมวกเอ้ากวง คือการทำลายกิเลสที่เป็นตะกอนนอนก้นนั้นให้หมดสิ้นไม่เหลือเลย

ความพิสดารของนิกายเซนยังมีอีกมาก ควรอ่านในเรื่องรวมปาฐกถาเรื่องนิกายเซน ที่ข้าพเจ้าแปลเทอญ

๐๐๐

บทที่ ๗

นิกายวินัย

(ลุกจง)

ประวัติของนิกาย

นิกายนี้ถือพระพุทธภาษิตที่ว่า "ธรรมวินัยจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไป" เป็นมูลฐาน ครั้งเมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว สังฆมณฑลได้เกิดแตกแยกนิกายออกจากกัน ต่างมีปิฎกของตนเอง เท่าที่ปรากฏอยู่มี ๕ นิกายที่มีวินัยปิฎกของตน คือ นิกายธรรมคุปต์ นิกายสรวาสติวาทิน นิกายมหิศาสกะ นิกายกาศยปิยะ และนิกายมหาสังฆิกะ (เติมนิกายเถรวาทอีกหนึ่งเป็น ๖) ครั้งพระพุทธศาสนาแพร่หลายเข้าสู่ประเทศจีน สมัยแรกยังไม่มีอุปสัมปทาเปกขะที่ถูกต้องตามวินัยกรรม ต่อมาพระธรรมกาละจาริกมาจากอินเดียสู่ประเทศจีนได้ประกอบวินัยกรรมให้อุปสัมปทาเปกขะแก่กุลบุตรจีนเป็นปฐม แลได้แปลพระวินัยอย่างย่อของนิกายมหาสังฆิกะไว้ ต่อมาจึงมีผู้แปลวินัยปิฎกของนิกายต่าง ๆ ออกสู่พากย์จีน ๔ นิกาย คือวินัยปิฎก ของนิกายธรรมคุปต์ นิกายสรวาสติวาทิน นิกายมหิศาสกะ และนิกายมหาสังฆิกะ วินัยปิฎกทั้ง ๔ นิกายนั้น วินัยปิฎกของนิกายธรรมคุปต์ปรากฏว่าเจริญมาก ทั้งนี้เพราะได้วินยาจารย์เต้าซวงเป็นผู้

ประกาศให้แพร่หลาย เต้าซวงเป็นผู้มีชีวิตราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นผู้มีความรู้แตกฉาน ได้เข้าสนามแปลพระคัมภีร์ของเฮี่ยงจังด้วย จึงเป็นผู้รอบรู้ในปรัชญาโยคาจาร เต้าซวงมีสำนักอยู่ที่ภูเขาจงน่ำซัว ท่านได้แต่งอรรถกถาธรรมคุปตวินัยโดยอธิบายตามคติของมหายาน อนุโลมคล้อยตามปรัชญาโยคาจาร จึงทำให้ธรรมคุปตวินัยรุ่งเรือง สำเร็จเป็นนิกายลุกจงหรือนิกายวินัยขึ้น บางทีก็เรียกชื่อตามสำนักว่า "น่ำซัวจง" ส่วนสำนักวินัยอื่น ๆ ในครั้งนั้น เจริญสู้นิกายน่ำซัวจงไม่ได้จึงเสื่อมโดยลำดับ

คัมภีร์สำคัญ

๑. จตุรอัธยายธรรมคุปตวินัย (สี่ฮุงลุก) พุทธยศ กับ เต็กฮุดเหนียม แปล

๒. ทศภาณวาร สรวาสติวาทวินัย (จับส่งลุก) ปุณยาตระ กับ กุมารชีพ แปล

๓. ปัญจอัธยาย มหิศาสกวินัย (โหงวฮุงลุก) พุทธชีวะ กับ เต๊กเต้าเซง แปล

๔. มหาสังฆิกวินัย (มอฮอเจงตีลุก) พุทธภัทร กับ ฮวบเฮี้ยน แปล

๕. มูลสรวาสติวาทวินัย งี่เจ่ง แปล

๖. สรวาสติวาทวินัยมาติกา สังฆวรมัน แปล

๗. มูลสรวาสติวาทภิกษุณีวินัย งี่เจ่ง แปล

๘. สมันตปาสาทิกา สังฆภัทร แปล (เป็นวินัยอรรถกถาปกรณ์เดียวกับสมันตปาสาทิกาฉบับบาลี แต่แปลสู่พากย์จีนอย่างรวบรัดย่นย่อ ความคล้ายคลึงกับฉบับบาลี มีผู้กล่าวว่า เป็นอรรถกถาของจตุรอัธยาย ข้าพเจ้ายังแคลงใจ) นอกจากนี้ยังมีอรรถกถา ฎีกาของวินัยปิฎกอีกมากที่แต่งในภาษาจีน และมีวินัยปกรณ์ปลีกย่อยที่แปลกันอีกหลายปกรณ์ มีกำหนดไว้เป็นวินัยปิฎกของฝ่ายสาวกยานทั้งนั้น มหายานหามีไม่

หลักธรรม

นิกายนี้มีหลักพระวินัยเช่นเดียวกับวินัยฝ่ายเถรวาท มีส่วนแตกต่างกันน้อยที่สุด เช่นวินัยของสงฆ์ ต้องประกอบด้วยปาราชิก ๔, สังฆาทิเสส ๑๓, ปาจิตตีย์ ๑๒๐, อนิยต ๒, ปาฏิเทสนียะ ๔, สิกขากรณีย์ ๑๐๐, อธิกรณสมถะ ๗ รวม ๒๕๐ สิกขาบท

ภิกษุณีวินัยมี ๓๔๘ สิกขาบท คือปาราชิก ๘, สังฆาทิเสส ๑๗, ปาจิตตีย์ ๒๐๘, ปาฏิเทสนียะ ๘, สิกขากรณีย์ ๑๐๐, อธิกรณสมถะ ๗ รวม ๓๔๘ (ในจีน ญี่ปุ่น ทิเบต ญวน ยังมีภิกษุณีวงศ์อยู่ หาขาดสูญเช่นกับฝ่ายสาวกยานไม่) นิกายนี้ถือว่าถ้าศีลไม่บริสุทธิ์แล้ว สมาธิ ปัญญาก็ยากจะเกิดขึ้น และได้แบ่งประเภทของศีลออกตามคติมหายาน คือ

ตรีวิสุทธิศีล
(ซาโจ้วเจ้งก่าย)

๑. สัมภารสังคหศีล (เนียบลุกงีก่าย) ได้แก่การงดเว้นการประกอบอกุศลกรรมที่ผิดบทบัญญัติแห่งวินัย

๒. กุศลสังคหศีล (เนียบเสียงฮวบก่าย) ได้แก่การประกอบกุศลกรรมไม่ขาด

๓. สัตตวารถกริยาสังคหศีล (เนียบโจ้งเซงก่าย) ได้แก่การบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สรรพสัตว์

ทั้ง ๓ ประการนี้ต่างอาศัยกัน เช่นงดเว้นปาณาติบาต จัดเป็นสัมภารสังคหศีล เมื่อไม่ฆ่า จิตก็เป็นกุศล จัดเป็นกุศลสังคหศีล และเมื่อจิตเป็นกุศลก็พลอยมีเมตตากรุณาช่วยเหลือสัตว์ จัดเป็นสัตตวารถกริยาสังคหศีล นิกายนี้บอกว่า ฝ่ายสาวกยานทำได้แต่สัมภารสังคหศีลเท่านั้น ซึ่งเป็นการเข้าใจผิด นิกายนี้ยังได้จัดระยะกาลแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์เป็น ๓ คือ

๑. **ซิกฮวบจง** ได้แก่ฝ่ายสรวาสติวาทิน ถือว่ารูปธรรมเป็นปทัฏฐานของศีล ทั้งนี้เพราะถือว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่

๒. **แกเมี้ยงจง** ได้แก่มหายานคติศูนยตวาทิน ที่ถือว่าปทัฏฐานของศีล ไม่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยมีคติว่า ธรรมทั้งปวงไม่มีภาวะดำรงอยู่ เป็นเพียงสมมติบัญญัติ

๓. **อีกาจง** ได้แก่มหายานฝ่ายโยคาจาร ที่ถือว่าปทัฏฐานของศีล ได้แก่ใจ ด้วยมีคติว่า สิ่งทั้งปวงเป็นปรากฏการณ์ของใจ

❒❒❒

บทที่ ๘

นิกายสุขาวดี

(เจ้งโท้วจง)

ประวัติของนิกาย

พระพุทธองค์ได้เทศนาเรื่องราวของสุขาวดีในพระสูตรที่มีชื่อเสียง ๓ สูตรด้วยกัน คือ มหาสุขาวดีวยูหสูตร ๑ อมิตายุรธฺยานสูตร ๑ แลจุลสุขาวดีวยูห หรืออมิตายุสูตรอีก ๑ ทั้ง ๓ พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสบรรยายถึงโลกธาตุอันบริสุทธิ์ที่มีนามว่าสุขาวดีอันน่ารื่นรมย์สำราญ มีพระพุทธอมิตาภะเสด็จอยู่ประทับแสดงธรรมบรรยาย พร้อมด้วยหมู่พระโพธิสัตว์ อรหันต์ และพระสาวกอีกคณานับมิได้ ในมหาสุขาวดีวยูหสูตรเล่าว่า สมัยหนึ่ง ณ ธรรมสภาอันประกอบด้วยบรมโพธิสัตว์ พระสาวกมากหลายที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระศากยมุนีพุทธเจ้าได้เปล่งรัศมีโอฬาร มีอินทรีย์ผ่องใสเป็นที่มหัศจรรย์ยิ่ง พระอานนทเถรเจ้าเห็นประหลาด จึงทูลถามถึงมูลเหตุ พระศากยมุนีพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ทรงมีเรื่องราวอันใหญ่เกี่ยวด้วยประวัติและคุณาลังการของพระอมิตาภพุทธเจ้าจักแสดง แล้วทรงเล่าถึงอดีตประวัติของพระอมิตาภะ จำเดิมแต่เมื่อยังเสวยพระชาติเป็นพระราชา ได้มีโอกาสเฝ้าพระโลเกศวรราชพุทธเจ้า ฟังพระสัทธรรมแล้วเลื่อมใสออกผนวชเป็นภิกษุชื่อธรรมกร พระ

ภิกษุธรรมกรได้ตั้งปณิธานมุ่งต่อพุทธภูมิ และมีปณิธานอยู่ ๔๘ ข้อ สำหรับความเป็นไปแลคุณาลังการต่าง ๆ ในโลกธาตุของพระองค์ยามเมื่อบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ณ โลกธาตุนั้น ชื่อสุขาวดี อุดมไปด้วยความวิจิตรจำรัสจำรูญรุ่งแล้วด้วยสัปตรัตนะ แลคุณาลังการอันพิลึกมหัศจรรย์ แล้วทรงเล่าถึงความปรารถนาของบรรดาพระโพธิสัตว์ สาวก ทวยเทพนิกรชนในโลกธาตุอื่น ๆ ที่ต่างพากันมุ่งมาเกิดในพุทธเกษตรนั้น แลได้เกิดแล้ว กำลังเกิดอยู่ กับจักเกิดต่อไปในอนาคต มีปริมาณคณานับมิได้เลย ส่วนในอมิตายุรธฺยานสูตรเล่าว่า สมัยหนึ่งพระศากยมุนีพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองราชคฤห์ พระนางเวเทหิอัครมเหสีของพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งมคธทรงโทมนัสถึงเหตุการณ์ที่พระโอรสทำปิตุฆาต พระนางเวเทหิเบื่อหน่ายไม่ปรารถนาจะเกิดในโลกมนุษย์นี้ ปรารถนาที่จะไปเกิดในโลกธาตุอันสุขารมณ์อื่น พระพุทธองค์จึงสำแดงพุทธาภินิหาร ให้โลกธาตุทั้งปวงมาปรากฏแก่เนตรของพระนาง ๆ ได้เลือกเอาสุขาวดีพุทธเกษตรเป็นที่ไปอุบัติ และได้ทูลขอให้พระศาสดาแสดงวิธีปฏิบัติ จะไปอุบัติในพุทธเกษตรนั้นด้วย พระศากยมุนีพุทธเจ้าจึงเทศนาอมิตายุรธฺยานสูตรนี้ ส่วนในจุลสุขาวดีวยูหะ หรืออมิตายุสูตรก็เล่าว่า สมัยหนึ่ง ณ เชตวนาราม เมืองสาวัตถี ในท่ามกลางธรรมสภา พระพุทธองค์ตรัสเทศนาสุขาวดีโลกธาตุขึ้นด้วยพระองค์เอง แก่พระสารีบุตรและมวลสาวกว่า สุขาวดีอยู่

ห่างจากโลกธาตุนี้ไปทางตะวันตกแสนโกฏิพุทธเกษตร อุดมไปด้วยสุวรรณปฐพี และมีสระแก้วอันเป็นทิพย์ มีข่ายกระดึงทองซึ่งยามเมื่อลมโชยมาต้องก็ส่งเสียงกังวานจับใจ มีเหล่าปักษิณชาติที่ส่งเสียงร้อง ประกาศธรรม ฯลฯ แต่สั้นกว่าพระสูตรทั้ง ๒ ข้างต้นมาก (จุลสุขาวดีนี้มีฉบับแปลไทย ๒ ฉบับ) นอกจากนี้พระสูตรมหายานอื่น ๆ มักกล่าวสรรเสริญสุขาวดี และสนับสนุนให้สาธุชนทั้งหลายตั้งปณิธานาธิษฐานไปเกิดในพุทธเกษตรแหล่งนั้น เช่น ในรัตนกูฏ อวตํสกสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร มหาเมฆสูตร ทุนทุภิราชาสูตร พุทธธฺยานสมาธิสาครสูตร ศูรางคมสมาธิสูตร กรุณปุณฑริกสูตร มหาสันนิปาตสูตร เป็นต้น บรรดาคันถรจนาจารย์มหายานทั้งฝ่ายมาธยมิก มีอาจารย์นาคารชุน และฝ่ายจิตตอมตวาทิน มีอัศวโฆษ กับฝ่ายโยคาจาร มีพระวสุพันธุ เป็นต้น ก็เขียนบทความสนับสนุนการไปเกิดในสุขาวดี เฉพาะวสุพันธุได้รจนาคัมภีร์อมิตายุสูตรอุปเทศอรรถาธิบายการไปปฏิสนธิในพุทธเกษตรนั้น

ในประเทศจีนคัมภีร์สุขาวดี ได้ถูกแปลออกสู่พากย์จีนราวพุทธศตวรรษที่ ๗ และมีผู้แปลหลายฉบับสืบเนื่องกันมาครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ สมัยราชวงศ์ตังจิ้น คณาจารย์จีนชื่อฮุ้ยเอี้ยง สำนักวัดตังนิ่มยี่ ภูเขาลู้ซัว มณฑลกังไส ได้ตั้งเป็นนิกายขึ้น มีผู้เห็นชอบและศิษย์บริวารมาก่อนการบำเพ็ญเจริญพุทธานุสติ รำลึกถึงพระอมิตาภะ มุ่งไปปฏิสนธิ ณ สุขาวดี

ฮุ้ยเอี้ยงเอง กล่าวกันว่า ท่านได้เห็นพระอมิตาภะถึง ๓ ครั้ง และในเวลามรณะก็ปรากฏว่าพระอมิตาภะและปวงโพธิสัตว์ได้มารับท่านไป นิกายสุขาวดีเป็นนิกายมหายานนิกายเดียวที่เจริญแพร่หลายทุกยุคทุกสมัย ทั้งนี้เพราะเป็นนิกายที่ง่ายแก่การปฏิบัติ ไม่ต้องใช้ความคิดทางปรัชญาลึกซึ้งอย่างไร (ที่ภายหลังมีหลักปรัชญาขึ้น ก็เป็นเพราะอาจารย์ในนิการอื่นมาอธิบาย หรืออาจารย์ในนิกายสุขาวดีนำเอาหลักธรรมของนิกายอื่นมาขยายความ) ประชาชนไม่ว่าเด็กผู้ใหญ่คนเฒ่าคนชราปฏิบัติกันได้แพร่หลาย แม้บรรดาคณาจารย์ในนิกายอื่น ๆ ก็มักเลื่อมใสและปฏิบัติตามวิถีของสุขาวดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อแพร่ไปถึงญี่ปุ่นก็ยิ่งแพร่หลายมาก เกิดมีนิกายสุขาวดีย่อยอีกหลายนิกายที่ทรงอิทธิพลจนถึงปัจจุบัน คือนิกายชิน ในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้ คณาจารย์องค์สุดท้ายแห่งนิกายสุขาวดีของจีนชื่ออิกวน ได้มรณภาพแล้วประมาณ ๑๐ ปีเศษ

คัมภีร์สำคัญ

๑. มหาสุขาวดีวยูหสูตร หรือมหาอมิตายุสูตร (ไต้ออนีท้อฮุดเก็ง) สังฆวรมัน คังเจ็งได้ แปล

๒. อมิตายุรธยานสูตร (กวงบ้อเหลี่ยงสิ่วเก็ง) กาลยส (?) แปล

ภาพเจ้าชายโชโตกุไทชิ หรือ "อโศกแห่งญี่ปุ่น" ผู้ฝังรากพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นให้มั่นคง

๓. จุลสุขาวตีวยูหสูตร หรืออมิตายุสูตร (ออนี-ท้อเก็ง) กุมารชีพ แปล สำนวนแปลไพเราะยิ่งนัก ทำให้ท่านอ่านเกิดภาพพจน์ในจิตขึ้น

๔. อมิตายุสูตรอุปเทศ (ย้อเหลี่ยงสิ่วเก็งอิวพอทีเซีย) ของพระวสุพันธุ โพธิรุจิ แปล

นอกนั้นก็มีอรรถกถา และหนังสืออธิบายเกี่ยวกับพระสูตรทั้ง ๓ กับนิพนธ์ของคณาจารย์จีน ญี่ปุ่น อีกจำนวนมากมายก่ายกอง

หลักธรรม

นิกายสุขาวดีจัดเป็นประเภท "พึ่งอำนาจภายนอก" เพราะนิกายนี้ถือความภักดีเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระอมิตาภะเป็นสำคัญ ความศรัทธาและการภาวนาถึงองค์พระอมิตาภะเสมอแม้ครั้งเดียวก็อาจพาตนให้หลุดพ้นจากสังสารทุกข์ได้ ทั้งนี้เพราะพระอมิตาภะเดิมเมื่อยังเป็นภิกษุธรรมกร ได้มีมโนปณิธาน ๔๘ ประการว่า หากได้บรรลุโพธิญาณแล้ว ก็ขอให้โลกธาตุที่อยู่นั้น เต็มไปด้วยความวิจิตรประณีตแล้วด้วยทิพยภาวะ ผู้ใดมาเกิดในพุทธเกษตรนี้ ก็ขออย่าได้มีการเวียนลงเบื้องต่ำอีกเที่ยงต่อการบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เช่นปณิธานข้อ ๑๗, ๑๘ มีว่า

"ถ้าสรรพสัตว์ทั่วทศทิศ หากมีจิตศรัทธาปรารถนาจะ

บังเกิดในสุขาวดีแล้ว พึงมนสิการในใจ (ถึงพระอมิตาภะ) อยู่ ๑ ครั้งถึง ๑๐ ครั้งก็ตาม ฯลฯ ถ้าหากมิได้ไปอุบัติตามปรารถนาไซร้ ข้าพระบาท (คือภิกษุธรรมกร) ก็จักไม่บรรลุโพธิญาณ... หากข้าพระบาทบรรลุพุทธภูมิแล้ว สัตว์ทั้งหลายทั่วทศทิศบังเกิดโพธิจิตบำเพ็ญกุศลทั้งหลายอยู่ มีจิตปณิธานแรงกล้า จักอุบัติในโลกธาตุของข้าพระบาทไซร้ เมื่อเขาเหล่านั้นถึงกาลใกล้มรณะ หากข้าพระองค์อันบริวารแวดล้อมแล้ว ไม่ไปปรากฏต่อหน้าเขาไซร้ ก็จักไม่บรรลุโพธิญาณ... หากข้าพระองค์บรรลุพุทธภูมิ สัตว์ทั้งหลายทั่วทศทิศได้สดับนามของข้าพระองค์ ผูกพันรำลึกถึงโลกธาตุของข้าพระองค์ ปลูกฝังกุศลมูลทั้งปวง มีจิตอุทิศเพื่อการอุบัติในโลกธาตุของข้าพระองค์ ถ้าเขาเหล่านั้นมิสมดังความปรารถนา ข้าพระองค์ก็จักไม่บรรลุโพธิญาณ..."

เมื่อภิกษุธรรมกรมีปณิธานเช่นนี้ และก็ได้บรรลุอนุตตร-สัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอมิตาภะแล้ว นับจากบัดนี้ได้ ๑๐ กัป ปณิธานทั้ง ๔๘ ข้อ ก็ต้องเป็นไปตามนั้นทุกประการ ณ สุขาวดีนั้นประดับด้วยรุกขชาตินานาพรรณ ซึ่งแล้วไปด้วยสุวรรณ ไพฑูรย์ ประพาฬ ทับทิม มรกต เพชรพลอยอันมีค่า มีรัศมีโอภาสโชติช่วง ยามเมื่อต้องลมโชยก็มีเสียงอันอ่อนเย็นทั้ง ๕ ปรากฏไพเราะยิ่งกว่าเสียงทิพยดุริยางค์ของเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น ตั้งพันโกฏิเท่า และยังมีเสียงทิพยสังคีต อันประกอบด้วยธรรม

บรรเลงอยู่เป็นนิตย์ ปราสาทราชมณเฑียรเล่า ก็แล้วไปด้วยมณีรัตน์อันมีค่า มีสระโบกขรณีกว้าง ๑๐ โยชน์บ้าง ๒๐ โยชน์บ้าง จนถึงร้อยถึงพันโยชน์ เต็มเปี่ยมด้วยน้ำอัษฎางคิกคุณ มีกลิ่นอันหอมระรื่น สระโบกขรณีเหล่านี้ บ้างก็เป็นสุวรรณ ไพฑูรย์ ทับทิม มรกต ฯลฯ ริมขอบสระมีพรรณไม้จันทร์อันมีใบร่ม มีรุกขชาติอันอุดมด้วยดอกหอมหวานจับใจ ผู้อยู่ในแดนนั้น จักสดับธรรมบรรยายต่าง ๆ อันกล่าวถึงอริยสัจ ๔ บารมี ๖ ไตรลักษณ์ ฯลฯ พระอมิตาภะก็ตรัสธรรมบรรยายต่าง ๆ แก่ปวงชนชาวสุขาวดีเสมอ ในสุขาวดีไม่มีฤดูทั้ง ๔ อากาศก็ไม่หนาวไม่ร้อนสม่ำเสมอกันเป็นนิตย์ **วันหนึ่งคืนหนึ่งในสุขาวดีเท่ากับกัลป์หนึ่งในมนุษยโลกนี้ แลผู้ที่ไปอุบัติในพุทธเกษตรนั้น ล้วนเป็นอุปปาติกะเกิดขึ้นในดอกบัว ชาวสุขาวดีไม่มีทุกข์โศกโรคภัยอะไร มีแต่ความร่มเย็นสุขสวัสดีอย่างยิ่ง มีอายุอันนับประมาณมิได้ เป็นแดนเสมือนที่พักระหว่างสังสารวัฏกับพระนิรวาณ ผู้ไปถืออุบัติที่นั่น ล้วนเที่ยงต่อพระนิรวาณทั้งนั้น หากยังกิเลสหนาอยู่ติดจากโลกอื่นไปไซร้ ก็จักได้อบรมตัดกิเลสกันที่นั่น แลถ้าปรารถนาจะกลับมาโปรดสัตว์ในโลกนี้ หรือโลกธาตุอื่น ๆ ทั่วทิศก็ได้ มีอิสระเสรีเต็มที่**

อัศวโฆษกล่าวไว้ในมหายานศรัทโธตปาทศาสตร์ว่า "อนึ่ง พระโพธิสัตว์ผู้เริ่มศึกษา อาศัยอยู่ ณ สหโลกธาตุนี้ บางขณะต้องประสบกับภัยธรรมชาติ มีหนาวร้อนลมฝน และ

ฉาตกภัยความอดอยากความทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้ หรือได้ประสบเห็นสัตว์ผู้มีอกุศลอันน่าหวั่นหวาด ถูกพิษทั้ง ๓ (โลภะ โทสะ โมหะ) ผูกพัน มีมิจฉาทิฏฐิหันหลังให้แก่กุศลมรรค ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมโพธิสัตว์ มีจิตพรั่นพรึงหวั่นว่า จะไม่ได้เฝ้าปวงพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายกล่าวว่า จะไม่สามารถยังศรัทธาจิตอันบริสุทธิ์ให้สมบูรณ์สำเร็จ และเกิดวิจิกิจฉาถอยวิริยะเช่นนี้ ผู้นั้นควรมนสิการว่า ปวงพระพุทธเจ้าแลพระโพธิสัตว์ทั่วทศทิศล้วนได้บรรลุอภินิหารอันใหญ่ ไม่มีความขัดข้องพระองค์สามารถบันดาลกุศโลบายต่าง ๆ ถ่ายถอนทุกข์ภัยของสรรพสัตว์ ครั้นมนสิการเช่นนี้แล้ว พึงตั้งมหาปณิธานรำลึกภาวนาแต่พระพุทธและพระโพธิสัตว์ ครั้นเกิดความแน่นอนจิตเช่นนี้ เมื่อมรณะแล้ว ก็จักไปอุบัติในพุทธเกษตรแห่งอื่น ได้มีโอกาสเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ (ที่ในพุทธเกษตรนั้น ๆ) เป็นผู้มีจิตศรัทธาอันสำเร็จหลุดพ้นจากทุคติ สมดังในพระสูตรกล่าวว่า สาธุชนชายก็ดี หญิงก็ดี หากหมั่นรำลึกพระอมิตาภะแห่งสุขาวดีโลกธาตุทางเบื้องตะวันตก ยังกุศลินทรีย์ทั้งผองอุทิศมุ่งไปอุบัติ ณ โลกธาตุนั้น ก็จักได้ไปบังเกิดอย่างแน่นอน จักได้เฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จักเป็นผู้มีจิตศรัทธายิ่ง ๆ ขึ้น มีอันไม่ถอยกลับต่ำลงตลอดกาลไป...

นาคารชุนกล่าวไว้ในทศภูมิภาษาว่า พระโพธิสัตว์ผู้ปฏิบัติเพื่อภูมิอันไม่เวียนกลับ มีมรรคาอยู่ ๒ ทาง ทางหนึ่ง

ปฏิบัติยาก ทางที่สองปฏิบัติง่าย ทางปฏิบัติยากนั้น ได้แก่ในสหโลกธาตุยามพ้นพุทธกาล การปฏิบัติเพื่อบรรลุภูมิอันไม่เวียนกลับยากนัก ความยากลำบากนี้มีหลายกรณีด้วยกัน ว่ากันโดยสรุปก็ได้แก่

๑. พวกมิจฉาทิฏฐิ ร่วมกันทำลายก่อกวนโพธิสัตวธรรม

๒. พระสาวกที่เห็นแก่ปัจเจกสุข กั้นขวางมหาเมตตากรุณา

๓. พวกทุรชนไม่มีหิริโอตตัปปะ ทำลายกุศลกรรมของผู้อื่น

๔. วิบากกุศลชนิดโมหะ อันสามารถทำลาย

๕. พึ่งแต่กำลังตนเอง ไม่มีกำลังผู้อื่นช่วย

กรณีเหล่านี้ย่อมเห็นได้ทั่วไป ทางสายนี้จึงมีอุปมาด้วยการเดินที่ไปโดยสถลมรรค ย่อมทุกข์ลำบากนัก ส่วนทางที่เดินง่ายปฏิบัติง่ายนั้น ได้แก่ความที่มีสัทธาปสาทะในพระพุทธองค์เป็นเหตุปัจจัยตั้งปณิธานไปอุบัติในสุขาวดี เมื่อได้อาศัยปณิธานและพละของพระพุทธองค์ (หมายพระอมิตาภะ) เท่านั้น ก็จักไปถือปฏิสนธิในวิสุทธิภูมินั้น ด้วยพระพุทธานุภาพคุ้มครอง ก็จักเข้าถึงองค์แห่งมหายานสัมมาสมาธิอันไม่เวียนกลับ ทางสายนี้จึงอุปมาด้วยการโดยสารเรือไปตามชลมรรค ย่อมได้รับแต่ความสบาย (เพราะไม่ต้องเดินเหนื่อย) คณาจารย์เต้าเฉียกก็

กล่าวว่า "สัตว์ทั้งหลายที่ยังต้องเวียนเกิดเวียนตาย ไม่อาจหลุดพ้นจากเรือนไฟ (คือโลก) นี้ได้ ก็เพราะยังไม่ได้เข้าถึงอริยวิถีทั้ง ๒ ซึ่งสามารถทำลายชาติมรณะนั้น อริยวิถี ๒ คือไฉน หนึ่ง คืออริยมรรค (มรรค ๘) สอง คือการไปอุบัติในสุขาวดี อริยมรรคนั้นยากที่จะบรรลุได้ในปัจจุบัน ด้วยเหตุว่าห่างอริยกาลมานานแล้ว และเพราะปัญญาของสัตว์เบาบาง มีแต่วิถีทางไปเกิดในสุขาวดีเท่านั้นที่สามารถปฏิบัติไปได้สะดวก"

คณาจารย์ในนิกายเซน ซึ่งถือการพึ่งตัวเองในการบรรลุธรรมเคร่ง ส่วนมากบั้นปลายก็หันเข้าหานิกายสุขาวดี แม้คณาจารย์ในนิกายอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มักจะปฏิบัติตนตามคติของนิกายสุขาวดี ส่วนการเทศนาก็เป็นไปตามปรัชญาของนิกายตน จนมีคณาจารย์เซนองค์หนึ่งชื่อ ยังเม้ง กล่าวเป็นภาษิตว่า "ผู้ที่มีแต่เซน แต่ไม่มีการบำเพ็ญอย่างสุขาวดี มีอยู่ ๑๐ คนก็ต้องผิดพลาดไม่สำเร็จ ๙ คน... แต่ทว่าผู้ไม่มีเซน แต่บำเพ็ญอย่างสุขาวดีมีอยู่หมื่นคน ก็บรรลุไป (สุขาวดี) ทั้งหมื่นคน เมื่อได้เฝ้าพระอมิตาภะ จะมีอะไรโศกกว่าตนจะไม่ได้ตรัสรู้... ส่วนผู้ที่มีทั้งเซนและสุขาวดี ก็เสมือนเสือที่มีเขา..."

การไปอุบัติในสุขาวดีนั้นมีวิธีต่าง ๆ ทั้งสูงทั้งต่ำ จะรวบรวมเล่าที่เห็นว่าควรรู้ จากพระสูตรต่าง ๆ ของมหายานต่อไปนี้

"สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด หากได้สดับพระนามพระ

อมิตาภะแล้วมีจิตศรัทธา บันเทิงอยู่ รำลึกอยู่ ๑ ครั้ง ถึง ๑๐ ครั้ง มีจิตอุทิศปรารถนาไปอุบัติพุทธเกษตรนั้น ก็จักได้ไปอุบัติ ไม่หมุนเวียนตกต่ำลงมาอีก ยกเว้นแต่พวกประกอบอนันตริยกรรม ๕ และจ้วงจาบพระสัทธรรม... ฯลฯ สัตว์เหล่าใดมีจิตศรัทธาในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า จนถึงพระปัญญาอันยิ่ง ประกอบกุศลกรรมทั้งหลาย มีจิตศรัทธาอุทิศ สัตว์เหล่านี้จักได้ถืออุปปาติกะกำเนิด ณ สระสัปตรัตนโบกขรณี" (มหาสุขาวตีวยูหสูตร)

"ด้วยประการดังนี้ ภัทรปาละ ! สาธุชนชายก็ดี หญิงก็ดี นั่งสมาธิรำลึกผูกพันถึงพระอมิตาภตถาคต ผู้อรหันตสัมพุทธเจ้า... มีจิตสมาธิอันติดเนื่องไม่วุ่นวาย ผ่านไปวันหนึ่งก็ดี คืนหนึ่งก็ดี จนถึง ๗ วัน ๗ คืนก็ดี... บุคคลผู้นั้นจักต้องได้ยลองค์พระอมิตาภอรหันตสัมพุทธะอย่างแน่นอน ถ้าหากในเวลากลางวัน เขาผู้นั้นมิได้ยล ในเวลาราตรีเขาก็จักได้ยล เช่นในความฝันพระอมิตาภะจักทรงปรากฏพระวรกายให้เขาเห็น..." (มหาสันนิปาตสูตร)

"ผู้ปรารถนาจะไปอุบัติในสุขาวดีนั้น พึงบำเพ็ญกุศล ๓ ประการ คือ

๑. ต้องมีกตัญญูกตเวที ปรนนิบัติบิดามารดา ครูบาอาจารย์ แลรักษากุศลกรรมบถ (๑๐) มีเมตตากรุณา

๒. ต้องถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ สมบูรณ์ในสีลสิกขา และอภิสมาจาร

๓. ต้องมีโพธิจิต เชื่อในกฎแห่งกรรม และศึกษาเล่าบ่นคัมภีร์มหายาน

แลยังมีสมถกัมมัฏฐาน ๑๖ ประการ เรียกว่า จับลักกวงมึ้ง สำหรับเพ่งพินิจคุณาลังการต่าง ๆ ในสุขาวดี เช่นเพ่งต้นไม้ทิพย์ สระโบกขรณี ปราสาทมณเฑียร และพระวรรูปของพระอมิตาภะปวงโพธิสัตว์ เป็นต้น จะนำวิธีหนึ่งมาพอเป็นอุทาหรณ์ คือเพ่งว่า ตนเองได้ไปเกิดในดอกบัวในท่านั่งสมาธิ แล้วเพ่งว่า ดอกบัวนั้นเดิมหุบอยู่ ครั้นแล้วก็เบิกบาน ในทันใดปรากฏว่ามีรัศมี ๕๐๐ ฉายส่องมาที่ตน จึงลืมเนตรขึ้น ก็ได้ทัศนาเห็นพระอมิตาภะและหมู่โพธิสัตว์ ตลอดจนเครื่องอลังการวิจิตรพิสดารต่าง ๆ เป็นต้น ถ้าทำสมถะ ๑๖ วิธีนี้ วิธีใดวิธีหนึ่งอย่างแน่วแน่ไซร้ ก็จักได้ยลสุขาวดีในปัจจุบัน ไม่ต้องรอเอาเมื่อมรณะแล้วด้วย" (เก็บความจากอมิตายุรธยานสูตร)

"พระศากยมุนีได้ตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ ! เทพยดามนุษย์ทั่วโลกธาตุทศทิศ ที่มุ่งมาเกิดในสุขาวดีมีอยู่ ๓ ประเภท ด้วยกัน ประเภทสูง ได้แก่ผู้ที่ละเคหสถาน แลกามสุขออกบรรพชาเป็นสมณะ ยังโพธิจิตให้เกิดอยู่ ได้ตรึกรำลึกมั่นแต่พระอมิตาภะ สัตว์เหล่านี้เมื่อถึงกาลอายุขัย พระอมิตาภะพร้อมด้วยบริษัทจะมาปรากฏเบื้องหน้าเขา เขาจักได้ตามเสด็จพระองค์ไปอุบัติในโลกธาตุนั้น เขาจักอุปปาติกะผุดเกิดขึ้นใน

ดอกบัวอันแล้วด้วยสัปตรัตน์ ไม่มีการเวียนต่ำลงมาอีก มีปัญญาวีระ ตลอดจนอภิญญานุภาพอิสระ ดูก่อนอานนท์ ! สัตว์ประเภทกลางนั้น ได้แก่เทพยดามนุษย์ในโลกธาตุทั่วทศทิศมุ่งมาเกิดในสุขาวดี ถึงมิได้ออกบวชเป็นสมณะ แต่ว่าได้ประกอบกุศลต่าง ๆ ได้มีปณิธานมุ่งอนุตตรสัมโพธิญาณ และได้ตรึกรำลึกมั่นถึงพระอมิตาภะ ประกอบกุศลใหญ่น้อย และรักษาศีลบำเพ็ญมังสวิรัติ ก่อสร้างสถูปเจดีย์ ถวายไทยทานแก่เหล่าสมณะ ได้ตามประทีปถวายดอกไม้ธูปเทียนบูชา แล้วอุทิศเพื่อการอุบัติในโลกธาตุนั้น เมื่อถึงกาลมรณะ พระอมิตาภะพร้อมด้วยบริวาร ฯลฯ (ความคล้ายข้างต้น) ดูก่อนอานนท์ ! สัตว์ประเภทต่ำ ๆ ได้แก่เทพยดามนุษย์ในโลกธาตุทั่วทศทิศที่มุ่งมาเกิดในสุขาวดี หากมิอาจประกอบกุศลกรรมทั้งหลาย ก็ควรจะตั้งปณิธานมุ่งอนุตตรสัมโพธิญาณ รำลึกตรึกมั่นขณะหนึ่งถึง ๑๐ ขณะ ถึงพระอมิตาภะ ปรารถนาจะไปเกิด ณ โลกธาตุนั้น ถ้ามีความบันเทิงเชื่อมั่นยินดี ไม่เกิดความวิจิกิจฉาสงสัย แม้จิตตรึกถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเพียงขณะเดียว ด้วยความมุ่งมั่นแน่วแน่ไซร้ บุคคลนั้นเมื่อถึงกาลมรณะ เขาก็จักได้นิมิตฝันเถึงพระพุทธอมิตาภะ จักได้ไปอุบัติในสุขาวดีเหมือนกัน (อมิตายุรสูตร มหาสุขาวดีวยูหสูตร)

"กุลบุตร กุลธิดาใด ๆ ถ้าได้สดับพระนามของพระอมิตาภพุทธะ แล้วบังเกิดศรัทธาจิตแม้ขณะหนึ่ง อภิวันทนาบูชาถึงพระองค์เป็นสรณะ บุคคลนั้น ๆ หาใช่พวกหีนยานไม่ เขาผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นสาวกชั้นหนึ่งในธรรมวินัยของตถาคต..." (อมิตายุวาลังการสูตร)

"กุลบุตร กุลธิดาใด แต่เพียงสดับพระนามของพระอมิตาภะและพระโพธิสัตว์ทั้ง ๒ (อวโลกิเตศวรโพธิสัตว์และมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์) เท่านั้น ก็สามารถอาจกำจัดโทษแห่งชาติมรณะ นับประมาณเลย (อานุภาพจะยิ่งใหญ่สักเพียงใด)..." (อมิตายุรธยานสูตร)

ในคัมภีร์อมิตายุอุปเทศศาสตร์ อาจารย์วสุพันธุ ได้สรุปจริยาวัตร ๕ ข้อ สำหรับผู้บำเพ็ญอยากไปเกิดในสุขาวดี ดังนี้

๑. บูชาพระอมิตาภะเป็นนิตย์ จัดเป็นทางกายกรรม

๒. สรรเสริญพระอมิตาภพุทธคุณ สาธยายพระนามของพระองค์ เช่นสวดว่า นโม อมิตาภายะ จัดเป็นวจีกรรม

๓. ตั้งปณิธานไปปฏิสนธิในพุทธเกษตรนั้น

๔. จิตตรึกนึกเพ่งภาวนาถึงพระอมิตาภะ และคุณาลังการต่าง ๆ ของพระองค์ กับหมู่โพธิสัตว์ และสิ่งต่าง ๆ ในสุขาวดี จัดเป็นมโนกรรม

๕. แผ่กรุณาจิตต่อสรรพสัตว์ ปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายพ้นสังสารทุกข์ และโปรดสรรพสัตว์

คณาจารย์จีนสรุปรวบให้สั้นเข้าอีกเป็น ๓ ประการ คือ

ก. **สิ่ง** แปลว่า **ศรัทธา** คือต้องมีศรัทธาปสาทะในพระอมิตาภะอย่างดื่มด่ำ อย่าได้มีความวิจิกิจฉาคลางแคลงใด ๆ

ข. **หงวง** แปลว่า **ตั้งปณิธาน** เพื่ออุบัติสุขาวดี

ค. **เหง** แปลว่า **ลงมือปฏิบัติ** กุศลกรรมที่จะเป็นเหตุให้ได้ไปอุบัติ เช่นการท่องบ่นพระนามของพระอมิตาภะเสมอไม่ขาด เป็นอาทิ

หากครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ กรณีแล้ว เป็นต้องหวังได้ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์เต็ม ว่าจะได้ไปสุขาวดีอย่างไม่ต้องกังขา อนึ่ง เนื่องด้วยกุศลกรรมของผู้บำเพ็ญมียิ่งหย่อนกว่ากัน การไปอุบัติในสุขาวดีก็พลอยมีชั้นสูงต่ำตามเหตุที่ทำมาด้วย ในอมิตายุรธยานสูตรแบ่งไว้ ๙ ชั้น ดังนี้

ชั้นที่ ๑

บุคคลที่มีจิตเมตตากรุณา มีศีลสมาจารบริบูรณ์ มีโพธิจิตเจริญสาธยายพระสูตรมหายาน บำเพ็ญอนุสติทั้ง ๖ มีพุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ เทวตานุสติ สีลานุสติ จาคานุสติ เป็นต้น มีจิตเชื่อมั่นเลื่อมใสอย่างดื่มด่ำ ตั้งจิตปณิธานเพื่อไปบังเกิดในสุขาวดี เมื่อถึงกาลมรณะ พระอมิตาภะและบริวารจะเสด็จมารับไปอยู่สุขาวดี

ชั้นที่ ๒

บุคคลผู้แตกฉานในปรมัตถธรรม เชื่อในกฎแห่งกรรม ไม่ติเตียนมหายาน อุทิศมุ่งไปสู่สุขาวดี เมื่อใกล้มรณะ พระอมิตาภะพร้อมด้วยพระอวโลกิเตศวรและพระมหาสถามปราปต์กับบริษัทหาประมาณมิได้เสด็จมารับ ผู้นั้นจะต้องอยู่ในดอกบัวข้ามวันจึงเบ่งบาน ได้ฟังพระธรรมบรรยายภายใน ๗ วัน ก็ได้บรรลุอนิวรตนียธรรม

ชั้นที่ ๓

บุคคลผู้เชื่อในกฎของกรรม ไม่ติเตียนมหายาน มีโพธิจิตอุทิศไปเกิด เมื่อใกล้มรณะ พระอมิตาภะและพระโพธิสัตว์ผู้ช่วยสององค์ ทรงดอกบัวทองในพระหัตถ์ บันดาลเป็นพระพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์มารับ เมื่อไปเกิดต้องอยู่ในดอกบัว ๑ วันจึงเบ่งบาน ๗ วันให้หลัง จึงได้เฝ้าพระอมิตาภะ ๑๓ วันแล้ว จึงได้ฟังธรรม

ชั้นที่ ๔

บุคคลผู้ถืออุโบสถศีล ไม่ล่วงเกิน อุทิศไปเกิด ใกล้มรณกาล พระอมิตาภะพร้อมภิกษุบริษัทจะเสด็จมารับ ดอกบัว

จะค่อย ๆ บานออก แล้วก็จักได้สดับธรรมอริยสัจ ๔ ได้บรรลุอรหัตผล

ชั้นที่ ๕

บุคคลผู้ถืออุโบสถศีลเพียงวันหนึ่งคืนหนึ่ง หรือถือสามเณรสิกขา ภิกษุสิกขา มีสมาจารไม่บกพร่อง อุทิศไปเกิด ในกาลใกล้มรณะ พระอมิตาภะพร้อมด้วยบริษัทจะมารับ เมื่อไปอุบัติแล้ว ต้องผ่านไป ๗ วัน ดอกบัวจึงบาน เมื่อได้สดับธรรมแล้วก็จักบรรลุโสดาบัน ครั้นแล้วอีกครึ่งกัปก็บรรลุอรหัตผล

ชั้นที่ ๖

บุคคลผู้มีกตัญญูกตเวทีเลี้ยงดูบิดามารดา มีมนุษยธรรม ในกาลใกล้มรณะ ได้สดับเรื่องสุขาวดีและพุทธปณิธานของพระอมิตาภะก็ไปอุบัติสุขาวดีได้ เมื่อเกิดได้ ๗ วัน จะได้เฝ้าพระอวโลกิตเตศวรและพระมหาสถามปราปต์ สดับธรรมเทศนาของพระมหาสัตว์ ล่วงไป ๑ กัปน้อยจึงบรรลุอรหัตผล

ชั้นที่ ๗

บุคคลผู้ก่อสร้างอกุศลกรรม ไม่มีหิริโอตตัปปะ เมื่อใกล้มรณะ ได้ยินเสียงสรรเสริญพระธรรม หรือได้พบบัณฑิตมาสอนให้ภาวนาถึงพระอมิตาภะ พระอมิตาภะทรงบันดาลให้มีพระรูปของพระองค์กับพระโพธิสัตว์ไปรับ (มิได้เสด็จไปรับด้วยพระองค์เอง) เมื่ออุบัติแล้ว ๗๖ วัน ดอกบัวจึงบาน พระมหาสัตว์ ผู้ใหญ่ทั้ง ๒ องค์จักทรงเทศนาสั่งสอนให้ฟัง ล่วงไป ๑๐ กัป บุคคลนั้นจึงได้เข้าสู่ปฐมภูมิแห่งโพธิสัตว์

ชั้นที่ ๘

บุคคลผู้มีคติสู่นิรยาบาย เมื่อใกล้มรณะ กรรมนิมิตคตินิมิตปรากฏให้เห็นเป็นที่น่าสะพรึงกลัว แต่โชคดีที่ได้อาศัยบัณฑิตช่วยชี้แจงสรรเสริญ คุณาลังการของพระอมิตาภะ กรรมคตินิมิตที่เห็นเป็นไฟนรกก็จักกลับกลายเป็นดอกบัวปรากฏบนดอกบัวมีพระอมิตาภะพระโพธิสัตว์แปลงเสด็จมารับ เมื่ออุบัติแล้ว ต้องล่วงเวลาไป ๖ กัป ดอกบัวจึงบาน ได้รับธรรมรสจากพระมหาสัตว์ทั้ง ๒ องค์ และจักบังเกิดโพธิจิต-ปณิธานแก่เขาผู้นั้นโดยพลัน

ชั้นที่ ๙

บุคคลผู้สร้างอกุศลกรรมมากมาย สมควรสู่อบายภูมิทั้ง ๔ ครั้นใกล้มรณะก็ได้รับทุกข์ทรมานมาก หากมีผู้มาตักเตือนสั่งสอนให้สวดรำลึกถึงพระอมิตาภะ ๑๐ ขณะจิตกรรมคตินิมิตก็จักกลับกลายเป็นดอกบัวทองมาปรากฏ ครั้นอุบัติแล้วล่วง ๑๒ มหากัป ดอกบัวจึงบาน ได้รับธรรมรสจากพระมหาสัตว์ทั้ง ๗ องค์ และจะบังเกิดโพธิจิตปณิธานแก่เขาผู้นั้นโดยพลัน

ทั้ง ๙ ชั้นนี้ ๓ ชั้นแรกว่าสำหรับผู้ที่มีอุปนิสัยมหายาน อีก ๓ ชั้นกลางว่าสำหรับผู้ที่มีอุปนิสัยปัจเจกยานและสาวกยาน ๓ ชั้นหลังว่าสำหรับผู้ประกอบอกุศลกรรม

พระอมิตาภะมีพระโพธิสัตว์ผู้ใหญ่ช่วยในการโปรดสัตว์ ๒ องค์ คือพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ และพระมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์ (ประวัติของพระมหาสัตว์พึงอ่านในภาคผนวกของเล่มนี้ชื่อพระพุทธเจ้าและโพธิสัตว์มหายาน) พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานนิยมสวดจุลสุขาวดีวยูหสูตร หรืออมิตายุสูตร ในเวลาทำวัตรสวดมนตร์ตอนเย็น และตราเป็นระเบียบ ต้องสวด ขาดไม่ได้ทีเดียว ในหนังสือระเบียบทำวัตรสวดมนต์พิมพ์ออกที่สำนักพิมพ์พุทธคัมภีร์ เมืองเซี่ยงไฮ้ (ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒) มีบทอธิษฐานอ้อนวอนถึงพระอมิตาภะ หลังจาก

ที่ได้สวดหรือภาวนาตรึกถึงพระองค์ นับด้วยร้อยด้วยพันหนแล้วก็สวดบทอธิษฐาน ดังแปลมาว่า

"ด้วยเอกจิตชีวิตเดียว ข้าพเจ้าขอถึงพระอมิตาภพุทธะพระองค์ผู้สถิตอยู่ ณ สุขาวดีโลกธาตุเป็นสรณะ ขอพระองค์แผ่รัศมีอันบริสุทธิ์ผุดผ่องส่องฉายมายังข้าพเจ้า พระเมตตาปฏิญญาของพระองค์จงรับข้าพเจ้าด้วย บัดนี้ข้าพเจ้ามีความระลึกอันชอบ สรรเสริญอยู่ซึ่งพระนามของพระตถาคต ก็ด้วยโพธิมรรคเป็นที่ตั้งและด้วยการอุบัติในวิสุทธิภูมิเป็นจุดต้องการพระองค์ได้มีพระปฏิญญาในอดีตแล้วว่า หากมีสัตว์ผู้ปรารถนาอุบัติในโลกธาตุของเรา เขาผู้นั้นมีจิตเชื่อมั่นบันเทิงยินดีอยู่และได้ระลึก (ถึงเรา) ๑ ครั้ง ถึง ๑๐ ครั้ง หากไม่ได้ไปอุบัติไซร้ก็จักไม่ขอบรรลุโพธิญาณ ฉะนั้น ข้าพเจ้าได้มาระลึกถึงพระองค์เป็นเหตุปัจจัย ได้เข้าสู่กลางกระแสแห่งมหาปฏิญญา อันเปรียบด้วยมหาสมุทรของพระตถาคต ได้อาศัยพระเมตตานุภาพของพระองค์ ยังอกุศลโทษทั้งหลายดับสูญ ก่อกุศลอินทรีย์ยิ่ง ๆ ขึ้น หากข้าพเจ้าใกล้มรณกาลก็ขอให้ข้าพเจ้ารู้สึกตัวในกาลมรณะ กายข้าพเจ้าอย่าพึงมีพยาธิทุกข์ จิตก็อย่าได้มีโลภะข้องเกี่ยว แลมีความไม่หลงฟุ้งซ่านเช่นเดียวกับสมาธิจิตขอพระองค์พร้อมด้วยอริยบริษัท มีพระกรทรงสุวรรณบัลลังก์มารับข้าพเจ้า ในชั่วขณะเดียวก็ขอให้ข้าพเจ้าอุบัติขึ้น ณ สุขาวดีดอกบัวได้เบ่งบานออกและได้สดับพุทธธรรมโดยพลัน ครั้น

แล้วพุทธิปัญญาของข้าพเจ้าพึงเปิดเผยฉับไว ข้าพเจ้าพึงโปรดสรรพสัตว์อย่างกว้างขวาง ยังโพธิปณิธานให้เต็มรอบ (ขอนอบน้อมแด่) พระพุทธเจ้าในกาลทั้ง ๓ ทั่วทศทิศ (ขอนอบน้อมแด่) ปวงพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ มหาปรัชญาปารมิตา (คำลงท้าย)

ในทางปรัชญา เรื่องสุขาวดีและพระอมิตาภะ ก็หักลงเป็นธรรมาธิษฐาน คือสุขาวดีนั้น ความจริงมีอยู่ในจิตของปวงสัตว์ พระอมิตาภะแท้ก็คือ พุทธภาวะอันแจ่มจ้าซึ่งมีอยู่แล้วในจิตของเรา ว่าตามคติของนิกายเทียนไท้ก็จัดเป็นภูมิหนึ่งใน ๑๐ ภูมิ อันอยู่ในเอกจิตธรรมธาตุนี้เท่านั้น ใช่ว่าจะมีสุขาวดีหรือพระอมิตาภะนอกจิตของเราออกไป คณาจารย์ฮิวโคยได้ใช้หลักนิกายเทียนไท้อธิบายว่า "สุขาวดีห่างไกลจากโลกธาตุนี้ถึงแสนโกฏิพุทธเกษตร แต่แท้ก็อยู่ในจิตขณะหนึ่งของเรานั่นเอง หาได้ห่างไกลแตกต่างที่ไหนไม่ พระอมิตาภะก็คือ จิตธาตุของเรา จิตธาตุของเราเล่า ก็คือพระอมิตาภะ" แต่เพราะสุขาวดีและพระอมิตาภะในจิตของเราถูกอวิชชากำบัง เราจึงไม่ได้อุบัติในสุขาวดี หรือรู้แจ้งว่า ที่แท้จริงภาวะตนเอง คือภาวะเดียวกับพระอมิตาภะ จะแตกต่างกันก็โดยสัมโภคกายและนิรมาณกาย (ดูพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มหายานในภาคผนวก) ส่วนธรรมกายนั้น ย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหมด เพราะฉะนั้นจึงมีคำกล่าวว่า "อ้วงม่อซออวง แซ่ม่อซอแซ" แปลว่า "ไปก็ไม่มีการไป เกิดก็ไม่มีการเกิด" (ไปเกิดสุขาวดี) นี้ว่าโดยปรมัตถ์

ถ้าว่าโดยโลกิยะแล้ว ก็มีการละทิ้งโลกธาตุนี้ไปอุบัติในสุขาวดี จึงกล่าวได้อีกว่า "อ้วงเจ่กก้วกเตี่ยอ้วง แซ่เจ่กก้วกเตี่ยแซ" แปลว่า "ไปก็ต้องไปอย่างเด็ดขาด เกิดก็ต้องเกิดอย่างแน่นอน" คณาจารย์ฮุ้ยเล้งแห่งนิกายเซนก็กล่าวว่า "คนหลงสวดมนต์ภาวนาถึงพระอมิตาภะอ้อนวอนปรารถนาไปอุบัติที่สุขาวดี แต่บัณฑิตชำระใจของตนเองให้สะอาด...ฯลฯ ...คนทางตะวันออกทำบาปก็ภาวนาถึงพระอมิตาภะขอเกิดในสุขาวดี ที่นี้คนทางตะวันตก (หมายชาวสุขาวดี) ทำบาป ภาวนาถึงพระพุทธะจะไปเกิดโลกธาตุไหน ฯลฯ คนโง่หลงนั้นไม่เข้าใจรู้จักสุขาวดีที่มีในตัวของตน ฯลฯ" ในวิมลกีรตินิเทศสูตร อันเป็นสูตรมหายานฝ่ายปรัชญาปารมิตาก็มีข้อความตอนหนึ่งว่า "เมื่อจิตบริสุทธิ์แล้ว พุทธเกษตรก็บริสุทธิ์" เพราะดังนั้นที่ไหน ๆ ก็อาจเป็นสุขาวดีได้ทั้งนั้น พวกเซนไม่ถูกกับคติสุขาวดีมาก ๆ จนถึงกับมีระเบียบว่า "สวดภาวนาถึงพระอมิตาภะคำเดียว ต้องปรับให้ไปหาบน้ำมาล้างห้องกัมมัฏฐาน" และ "สวดภาวนาถึงพระอมิตาภะคำเดียว ต้องบ้วนปาก ๓ วัน" เซนถือว่าต้องการให้เรารู้จักสุขาวดีและพุทธภาวะในตัวเองเป็นสำคัญ พวกเซนเพิ่งมารับคติของสุขาวดีเพราะคณาจารย์ย่งเม่งเป็นผู้สมานกลมกลืนด้วยภาษิตที่ได้กล่าวมาข้างตอนต้น ฝ่ายโยคาจารย์ก็ถือว่าสุขาวดีเป็นพฤติกรรมของจิตแห่งพระอมิตาภะ คือพระองค์ทรงบันดาลให้มีขึ้นด้วยเหตุคือการปฏิบัติธรรม และปณิธาน ๔๘ ข้อของพระองค์ จน

กระทั่งได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง สุขาวดีเป็นผลแห่งบารมีของพระอมิตาภะ ส่วนสัตว์ผู้จะไปอุบัติินั้น ก็ต้องสร้างพฤติกรรมให้เหมาะสมจึงจักได้ไปเกิดเสวยความสุข เพราะฉะนั้น สุขาวดีก็คือ ใจของพระอมิตาภะและปวงชนผู้อุบัติสร้างขึ้นนั่นเอง ไม่นอกเหนือจากมโนภาพไปได้

ข้อวิจารณ์

การปฏิบัติในนิกายสุขาวดีก็คือ การถือเจริญพุทธานุสติเป็นสำคัญนั่นเอง ผู้ที่เจริญพุทธานุสติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์อยู่เสมอ จิตย่อมบริสุทธิ์สะอาดเป็นกุศล เพราะอาบรดด้วยพระพุทธคุณ ในกาลมรณะหากจิตยังคงผูกพันถึงพระพุทธเจ้าก็จักไปถือปฏิสนธิในสุคติภพ ซึ่งไม่จำเป็นต้องไปสุขาวดีเสมอไปก็ได้ ข้อนี้มีพระบาลีฝ่ายเถรวาทรับรองว่า "จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา" เมื่อจิตผ่องใสแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้ ฝ่ายเถรวาทไม่สอนเรื่องสุขาวดี ๆ ไม่มีในพระไตรปิฎก-บาลี ที่ว่า พึ่งพุทธานุภาพนั้น ถ้าพิจารณาให้ซึ้งจักเห็นได้ว่าก็ต้องอาศัยพึ่งตัวเองด้วยเป็นมูล เพราะตัวเองต้องมี **สิ่ง หงวง เหง** พร้อมจึงจักไปอุบัติได้ อนึ่ง สุขาวดีมีลักษณะคล้ายชั้นพรหมสุทธาวาสในพระบาลีตรงที่ผู้ไปอุบัติ มีอันไม่เวียนกลับไปนิพพานต่อไปเลยทีเดียว ชั้นพรหมสุทธาวาสเป็นที่อยู่ของพระอนาคามี ซึ่งมีความเกี่ยวข้องอยู่เพียงชาติเดียว คือเป็นเอกชาติ

ปฏิพัทธะ อย่างเดียวกับชาวสุขาวดีเหมือนกัน พระอนาคามีในพรหมสุทธาวาสย่อมบรรลุอรหัตผล เมื่อถึงกาลอายุขัยย่อมปรินิพพานในชั้นนั้นนั่นเอง อนึ่ง พวกคณาจารย์สุขาวดีเองแตกความเห็นออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งเห็นว่าคนทำอนันตริย-กรรมก็ไปเกิดในสุขาวดีได้ บางคนเห็นว่าไม่ได้ ดังนี้

□ □ □

บทที่ ๙

นิกายมนตรยานหรือคุยหยาน

(มั่นตอลอเส็ง, มิกจง)

ประวัติของนิกาย

ลัทธิคุยหยาน ซึ่งแปลว่าลัทธิลับนั้น เป็นนิกายที่มีลักษณะแปลกประหลาดกว่านิกายพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่รับเอาพิธีกรรมและอถรรพเวทของพราหมณ์เข้ามาสั่งสอนด้วย แต่แก้ไขให้เป็นของพระพุทธศาสนาเสีย เช่นแทนที่จะบูชาพระอิศวรก็บูชาพระพุทธเจ้าแทน ลัทธิคุยหยานหรือมนตรยานรหัสยานนั้นมีกำเนิดในฐานะคลุมเครือ แต่เข้าใจว่าอย่างเร็วก็ไม่ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๗ ขึ้นไป ขณะแรกก็คงเป็นส่วนหนึ่งในมหายาน มาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ลัทธินี้จึงได้ประกาศตนแยกออกจากมหายานเด็ดขาด กลายเป็นยานใหม่ คือคุยหยาน แต่ก็ยังถือหลักปรัชญาในมหายานเป็นปทัฏฐาน เรียกพวกมหายานเดิมว่า พวกเปิดเผย ส่วนพวกตน เรียกว่า พวกลับ คือเป็นมหายานชนิดลับไม่ใช่ชนิดเปิดเผย คุยหยานกำเนิดขึ้นดูเหมือนเพื่อจะเอาชนะน้ำใจชาวฮินดูที่ติดใจเรื่องยัญกรรมบวงสรวงและพระเป็นเจ้าต่าง ๆ จึงได้อนุโลมตามความต้องการของสังคม รับเอายัญกรรมและอถรรพเวทอาคมมนตราขลังต่าง ๆ เข้ามาในพระพุทธศาสนา ในตำนานของลัทธินี้กล่าวว่า หลักธรรมของมนตรยานเทศนาเปิดเผยโดยพระไวโรจนพุทธเจ้า ซึ่งเทศนาหลักธรรมนี้ในวัชรธรรมธาตุมณเฑียรภายหลังพระวัชรสัตว์ (บ้างว่าคือ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ บ้างว่าพระอินทร์) ได้รวบรวมไว้และบรรจุอยู่ในเจดีย์เหล็กของอินเดียใต้ ต่อมาอาจารย์นาคารชุนได้ไปเปิดกรุพระธรรมลึกลับนี้และได้รับอภิเษกจากพระวัชรสัตว์ จึงได้ประกาศลัทธิคุยหยานแก่โลก นาคารชุนได้ถ่ายทอดให้แก่นาคโพธิ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบุคคลผู้มีชีวิตในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ร่วมยุคกับท่านเฮี่ยงจังนาคโพธิเป็นผู้ที่มีอายุยืนถึง ๗๐๐ ปีเศษ ได้จาริกเผยแพร่ลัทธิคุยหยานในแว่นแคว้นต่าง ๆ ตลอดถึงเกาะสิงหล นาคโพธิได้อภิเษกถ่ายทอดหลักธรรมให้แก่ศุภกรสิงหะและวัชรโพธิศุภกร-สิงหะเดิมเป็นสาวกฝ่ายมาธยมิก เมื่อมาเลื่อมใสในคุยหยานแล้วจึงยังคงใช้ปรัชญาของศูนยตวาทินประกอบในการสั่งสอนมนตรยานเสมอ ท่านได้จาริกมาสู่ประเทศจีนในแผ่นดินพระเจ้าถังเฮี่ยงจง ศุภกรสิงหะได้แปลพระสูตรสำคัญของคุยหยานออกสู่พากย์จีน คือ มหาไวโรจนสูตร และได้เปิดมณฑลพิธีอภิเษกมอบหมายธรรมแก่คณาจารย์อิงเหง ซึ่งท่านผู้นี้เดิมเป็นสาวกนิกายเซน และเป็นผู้แต่งอรรถกถามหาไวโรจนสูตรจำนวน ๒๐ ผูก ซึ่งเป็นอรรถกถาที่สำคัญมากของนิกายนี้ ท่านได้รับยกย่องจากพระเจ้าถังเฮี่ยงจงในฐานะเป็นรัฐคุรุ ฝ่ายวัชรโพธินั้น ได้จาริกมาประเทศจีนหลังการมาของศุภกรสิงหะ ๔ ปี ท่านได้มา

พร้อมด้วยอัครสาวกชื่อ อโมฆวัชระ ได้สถาปนามณฑลพิธีอภิเษกให้แก่ผู้เลื่อมใสในนครเชียงอาน คณาจารย์อิกเหงได้มารับอภิเษกจากวัชรโพธิด้วยเหมือนกัน ในประการเดียวกันอโมฆวัชระก็ไปรับอภิเษกถ่ายทอดธรรมจากศุภกรสิงหะ ต่อมาอโมฆวัชระได้เดินทางกลับไปอินเดีย เพื่ออัญเชิญคัมภีร์ต่าง ๆ ของลัทธิคุยหยาน และเมื่อกลับมาสู่ประเทศจีนแล้ว ก็มาเป็นนักแปลพระสูตรของคุยหยานชั้นเยี่ยมผู้หนึ่ง ปรากฏว่าคัมภีร์ที่ท่านผู้นี้แปลนับจำนวนร้อยผูก สาวกชั้นเอกของอโมฆวัชระมีหลายรูป ที่สำคัญคือ คณาจารย์ฮุ้ยก๊วยแห่งวัดแชเส่งยี่ (วัดมังกรเขียว) สงฆ์ญี่ปุ่นชื่อ โกโบไดฉิ ได้มารับอภิเษกธรรมจากท่าน และเมื่อกลับสู่ประเทศอาทิตย์อุทัยแล้ว คณาจารย์โกโบไดฉิได้ตั้งนิกายมนตรยานขึ้นเป็นผลสำเร็จ มีอิทธิพลมากมาย แลได้รับบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้าจักรพรรดิของญี่ปุ่นด้วย เรียกว่า นิกายชิงก็งอน มีสำนักอยู่บนภูเขาโกยาซาน ในยุคเดียวกันมีคณาจารย์ญี่ปุ่นอีกรูปหนึ่งชื่อ เด็งกโยไดฉิ จาริกมาเรียนปรัชญานิกายเทียนไท้ นิกายเซน และในที่สุดได้ไปศึกษาลัทธิมนตรยาน รับอภิเษกจากคณาจารย์ซุ่นเฮียว ผู้ซึ่งเป็นสานุศิษย์ชั้น ๓ ของศุภกรสิงหะ เมื่อท่านผู้นี้กลับคืนมาตุภูมิจึงได้ตั้งนิกายเทียนไท้ หรือภาษาญี่ปุ่นว่าเทนไดขึ้นและสั่งสอนลัทธิมนตรยานประกอบกับปรัชญาเทียนไท้พร้อมกันไปด้วย เรียกว่า ไทมิก แปลว่า ลับ อย่างนิกายเทียนไท้

ตรงกันข้ามกับลัทธิมนตรยานของโกโบ ส่วนในประเทศจีนนั้นถึงปลายราชวงศ์ถัง ลัทธิคุยหยานเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ พอเข้าสู่ยุคราชวงศ์เหม็งเลยสาบสูญหายไปจากแผ่นดินจีน คงเหลือแต่พิธีกรรมบางอย่างและเวทมนต์บางบทติดเนื่องอยู่ในศาสนกิจของพระเท่านั้น

อนึ่ง ควรจะกล่าว ณ ที่นี้ด้วยว่า มนตรยานของทิเบตกับจีน ญี่ปุ่นนั้น แตกต่างกัน ไม่พิสดารมากนัก แต่ของทิเบตสมบูรณ์กว่าญี่ปุ่นมาก เช่นลัทธิกาลจักรอันเป็นมนตรยานยุคหลังนั้น ฝ่ายจีนญี่ปุ่นหามีไม่

คัมภีร์สำคัญ

๑. มหาไวโรจนาภิสัมโพธิวิกุรฺวิตาธิษฐานไวปุลยสูตฺ-เรนฺทรราชนมปรฺยายสูตร เรียกสั้น ๆ ว่า มหาไวโรจนสูตร (ไต้ยิดเก็ง) ศุภกรสิงหะ กับ อิกเหง ร่วมกันแปล

๒. วัชรเสขรสูตร อโมฆวัชระแปล

๓. อรรถกถามหาไวโรจนสูตร ของอิกเหง

หลักธรรม

อรรถของคำว่าลึกลับ

นิกายมนตรยานนั้นทั้งหลักปรัชญาก็เป็นพราหมณ์ พิธีกรรมก็ดัดแปลงจากพราหมณ์ แปลว่า มีลักษณะของพระพุทธศาสนาบริสุทธิ์น้อยกว่ามหายานทุกนิกาย บัดนี้จะได้อธิบายถึงชื่อ ว่าเหตุไฉนจึงเรียกว่าคุยหยานหรือรหัสยานซึ่งแปลว่ายานลึกลับ แก้ว่า ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เพราะเป็นความลึกลับซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายซ่อนเร้นเอาไว้ ไม่ทรงเปิดเผยแก่สาธารณชน นอกจากบุคคลผู้มีอุปนิสัยสันดานสูงมีปัญญากล้า ที่จักพอรับรสพระสัทธรรมอันเร้นลับนี้ พระองค์จึงประทานให้ เปรียบว่าผู้ใหญ่ที่ไม่ยื่นอาวุธหรือของมีคมแก่เด็กผู้ไม่รู้เดียงสา เพราะเกรงจะเป็นอันตราย แต่จะให้ก็เฉพาะผู้รู้ความแล้ว

๒. เพราะธรรมชาติศัพท์สำเนียงต่าง ๆ ในโลกนั้นแท้จริง เป็นพระธรรมเทศนาของพระไวโรจนพุทธเจ้า แต่ปุถุชนสัตว์มีอวิชชากำบังจึงไม่รู้แจ้งและเข้าใจในสิ่งธรรมชาติเหล่านั้น จัดว่าเป็นความลึกลับอย่างหนึ่ง

๓. เพราะพระพุทธวจนะนั้น มีอรรถลึกซึ้งนักหนา เราจะเพ่งเอาแต่รูปภาษาไวหารอย่างเดียวไม่ได้ เช่นในพระสูตรมีกล่าวว่า "กามราคะนั่นแหละ คืออริยมรรค โทสะและโมหะก็อันเดียวกัน" ถ้าเราไปยึดเอาตามตัวโวหาร จักกลายเป็นโทษผิดพุทธประสงค์ ฉะนั้น ต้องพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอันสุขุม

๔. เพราะการปฏิบัติเข้าถึงโพธินั้น ลำพังกำลังตนไม่พอจะต่อต้านพลมารกิเลส ต้องพึ่งอานุภาพของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ช่วยจึงจักสำเร็จ

นอกจากนี้ ยังมีข้อปลีกย่อย เช่นอ้างว่า เพราะสัตว์ทั้งหลายไม่รู้แจ้งถึงพุทธภาวะของตนเอง จัดว่าเป็นความลึกลับด้วย อนึ่ง เพราะในลัทธินี้ ต้องปิดการบำเพ็ญโยคกรรมและสวดมนต์ ตลอดจนทำมุทระ จะให้เปิดเผยแก่ชนผู้ยังมิได้ผ่านการอภิเษกจากอาจารย์มิได้ แต่โยคกรรมบางอย่างก็อนุญาตให้เปิดเผยได้

ธารณี

ลัทธิมนตรยาน บางทีเรียกกันอีกว่า ธารณีนิกาย ทั้งนี้เพราะนิกายนี้ถือการร่ายมนต์เป็นสำคัญยิ่งประการหนึ่ง มนต์ต่าง ๆ เรียกว่า "ธารณี" (ทอล่อนี้) ส่วนมากเป็นธารณีของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เทพธรรมบาล ประทานให้แก่สัตวโลก มีมากมายเหลือคณานับ บางบทก็ยาว บางบทก็สั้นเพียงพยางค์คำเดียว แต่ละบทล้วนมีอานุภาพขลังยิ่งนัก มีทั้งใช้ในทางพระเดชและทางพระคุณ บางบทก็สามารถทำผู้เจริญให้มีกิเลสเบาบางลงได้ ผ่อนบาปของผู้นั้นน้อยลง หรือหมด

สิ้นไป จะอัญเชิญธารณีบทหนึ่งซึ่งพุทธศาสนิกชนมหายานในจีน ญวน ญี่ปุ่น นิยมสวดกันแพร่หลาย เป็นธารณีของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ชื่อว่า "มหากรุณาหฤทัยธารณี" ดังต่อไปนี้

"นโม รตฺนตฺรยาย นม อารฺยวโลกิเตศฺวราย โพธิสตฺตฺวาย มหาสตฺตฺวาย มหาการุณิกาย โอมฺ สรฺวภเย ศูตฺรณกราย ตสฺย นมสฺกฺฤตฺวา อิมํ อารฺยาวโลกิเตศฺวราราธํ นาม นีลกณฺธหฺฤทยํ อวตารยิษฺยามิ สรฺวารฺถสาธกํ ภว มารฺคา วิศุทฺธกํ ตทฺยถา โอมฺ อวโลเก โลกติ กฺรานฺเต เห หเร มหาโพธิสตฺตฺว สรฺว สรฺว มลมล มเหมเห หฺฤทยํ กุรุกุรุ กรฺม ธุรุ วิชยนฺติ มหาวิชยนฺติ ธร ธร ธเร อินฺทฺเร ศฺวราย เจล เจล มม วิมลมุทฺเร เอหฺเยหิ ศฺฤณฺ ศฺฤณฺ หรฺษํ ปฺรศเล ภาษภาษ ปฺรศาสฺย หุลุ หุลุ มล หุลุ หุลุ หิเล สรฺ สร สร สิริ สิริ สุรุ สุรุ พุทฺธย พุทฺธย โพธย โพธย ไมเตรฺรย นีลกณฺฐิ ธฺฤษฺฎินำ ปฺรหลาทฺยมาเน สฺวาหา สิทฺธเย สฺวาหา มหาสิทฺธาย สฺวาหา สิทฺธโยเค ศฺวราย สฺวาหา นีลกณฺเธ สฺวาหา วราหมฺขาย สฺวาหา ศีระสึหมฺขาย สฺวาหา ศมฺพหสฺตาย สฺวาหา จกฺรหสฺตาย สฺวาหา ปทฺมหสฺตาย สฺวาหา นีลกณฺฐิภยํ- กราย สฺวาหา ตฺรยาย นม อารฺยาวโลกิเตศฺวราย สฺวาหา โอมฺ สิทฺธยนฺตุ มนฺตฺร-ปทาย สฺวาหา."

อานิสงส์ของการเจริญธารณีบทนี้ คือทำให้ผู้เจริญมีความสุขสวัสดี รอดพ้นจากอันตรายไข้เจ็บ และความตกอกตกใจต่าง ๆ และทำให้เป็นผู้มีเดช

การร่ายมนต์ก็ต้องออกเสียงให้ถูกอักขระ จะวิบัติไม่ได้ มีวิธีร่ายสวดอยู่ ๕ วิธี คือ

๑. ร่ายแบบดอกบัว คือออกเสียงดังพอหูของตนได้ยิน สวดทวนกลับไปกลับมา

๒. ร่ายแบบวัชระ คือไม่ออกเสียงหรือปริปากปลายลิ้นกระดกนิดหน่อยเท่านั้น

๓. ร่ายแบบสมาธิ คือไม่ออกเสียงหรือกระดกลิ้นของตนเลย เพ่งว่า มีดอกบัว ๘ กลีบปรากฏขึ้นในท่ามกลางหทัย บนดอกบัวมีดวงจันทร์กลมผุดผ่อง บนดวงจันทร์นั้นปรากฏมีอักขรมนต์ที่ร่ายแจ่มชัด จิตให้เพ่งดังนี้ และสาธยายในใจตามอักขระนั้น

๔. ร่ายแบบศัพท์อุบัติ คือให้เพ่งว่า ดอกบัวในท่ามกลางหทัยมีสังข์ขาว สังข์นั้นเปล่งเสียงออกมาคล้ายเสียงระฆังไม่ขาด

๕. ร่ายแบบแสงสว่าง คือให้เพ่งว่า มีแสงสว่างพวยพุ่งออกจากโอษฐ์ในเวลาสวด จะเปล่งเสียงหรือไม่ก็ได้ แต่ให้เพ่งแสงนั้นแผ่ไปทั่วสากลจักรวาล

นอกจากนี้ ยังมีวิธีสวดด้วยเสียงอันดัง ระคนกับดุเกือบเป็นตวาด ซึ่งเป็นวิธีสำหรับร่ายในเวลาที่ต้องการใช้พระเดชแห่งธารณีปราบปรามพวกมารที่จะมาคอยผจญ การสวดธารณีนั้นสวดได้มากเท่าไร บุญยิ่งมาก

มุทรา

การทำเครื่องหมายต่าง ๆ ด้วยนิ้วมือทั้ง ๑๐ นิ้ว หรือนิ้วใดนิ้วหนึ่ง หรือที่มือข้างใดข้างหนึ่ง เรียกว่า "มุทรา" เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เทพธรรมบาลทั้งหลาย องค์หนึ่ง ๆ ย่อมมีสัญลักษณ์ประจำพระองค์ เทียบด้วยพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เช่น ปางอภัยมุทรา ปางธรรมจักรมุทรา เป็นต้น ลัทธิมนตรยานถือว่า ผู้ใดยังกายของตนคือมือทั้ง ๒ ทำเครื่องหมายเหมือนดังมุทราของพระแล้ว ก็เท่ากับว่ายังกายของตนให้สัมปยุตด้วยพระกายของพระ จักมีฤทธิ์อำนาจหนักหนา อาจใช้บังคับบัญชาพระอริยะและเทพดา ยักษ์ มาร นาค คนธรรพ์ต่าง ๆ ได้ ทั้งนี้เสมือนมุทรานั้นดั่งพระราชลัญจกรของพระราชา เมื่อประทับลงไปในที่ใดที่หนึ่งก็จะทำให้ที่นั้นศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจขึ้นมา เช่นประทับลงในพระราชสาส์น ก็ทำให้ผู้รับจะต้องกราบไหว้เชื่อฟัง เป็นต้น

อภิเษก

นิกายนี้ถือหลักการถ่ายมอบคำสอนด้วยวิธีผ่านการอภิเษกจากอาจารย์เป็นสำคัญยิ่ง หากมิได้รับอภิเษกแล้ว จะร่ำเรียนประกอบโยคกรรมอันใด ก็ไม่ได้ผลเต็มสมบูรณ์ การอภิเษกนั้น ก็เท่ากับการครอบวิชาให้นั่นเอง สาวกแห่งมนตรยานกล่าวว่า แม้พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีครบถ้วนแล้ว ก็ต้องผ่านการอภิเษกจากบรรดาพระพุทธเจ้าก่อน จึงบรรลุพุทธภูมิได้ภายหลัง ในมหาอรรถกถาของคุยหธรรมกล่าวไว้ว่า "เปรียบด้วยกษัตริย์ผู้จักผ่านเศวตฉัตร เสวยอธิราชสมบัติสืบสมมติเทวพงศ์ ก็ต้องรับน้ำมูรธาภิเษกเสียก่อน จึงจักสำเร็จเป็นองค์พระราชาธิราชโดยสมบูรณ์ พระราชดำรัสจึงถือเป็นโองการที่ชนทั้งหลายต้องปฏิบัติตามขัดขืนมิได้ พระพุทธองค์ผู้ธรรมราชาก็มีนัยเดียวกัน เพื่อจักยังพุทธพงศ์ให้สืบต่อยั่งยืน จึงทรงรดน้ำอมฤต ยังเศียรของเหล่าพุทธบุตร อภิเษกให้พุทธพงศ์สืบเนื่อง...ต่อมาบัณฑิตชนทั้งหลายจึงได้อนุวัตตาม... บุคคลผู้ได้รับอภิเษกเล่า ก็เป็นผู้ที่มีอันไม่ถอยกลับจากอนุตตรสัมโพธิญาณ จักได้ดำรงตำแหน่งธรรมราชาเป็นแท้..." ในเวลาทำพิธีอภิเษกนั้น อาจารย์จะต้องสร้างมณฑลพิธีประกอบด้วยยัญกรรม เครื่องสักการะต่าง ๆ อาจารย์จะนั่งเข้าสมาธิชื่อธรรมกายตถาคตสมาธิ แล้วให้ศิษย์นั่งบนสิงหบัลลังก์ อาจารย์จะรดน้ำอภิเษก เสกอาคมลงเหนือศีรษะของศิษย์ ในขณะนั้นถือกันว่า พระพุทธเจ้าทั่วทุกทิศต่างทรงทราบและรับปกป้องรักษาคนผู้นั้น ๆ ก็ได้รับโพธิพืช เที่ยงต่อการบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิ พิธีประกอบการอภิเษกนั้นมีพิสดารมากมาย จะต้องจัดมณฑลบูชาในลักษณะอย่างนั้น ๆ จะต้องทำสีมาโดยรอบ มีประเภทและชนิดต่างกัน ที่ว่ามาก็เป็นตัวอย่างชนิดย่อที่สุด ให้ฟังพอ

เป็นนิทัศนอุทาหรณ์ อนึ่ง ศิษย์ผู้รับอภิเษกถ่ายทอดธรรมอันใด ก็ให้ปฏิญญาว่า จะรักษาความลับไม่แพร่งพรายแก่ผู้ที่มิได้รับอภิเษก ถือว่ามีบาปหนัก พิธีมูรธาภิเษกที่สำคัญและมโหฬารที่สุดก็คือ พิธีรับมอบตำแหน่งอาจารย์หรือครูบา (เทียบอุปัชฌาย์ของเรา) อนึ่ง อานิสงส์ของการรับอภิเษกนั้นประมาณมิได้ อย่าว่าแต่รับอภิเษกเลย แม้เพียงแต่นำตนเข้าสู่เขตมณฑลโยคกรรม หรือได้เห็นมณฑลโยคกรรมเท่านั้น โทษอกุศลทั้งหลายในอดีตนับกัปมิได้ก็ดับหมด สาวกในลัทธินี้เคารพเชื่อฟังอาจารย์ยิ่ง เพราะถือว่าถ้าปราศจากอาจารย์เป็นผู้นำตนก็ไม่อาจเข้าถึงโพธิได้ เวลาสวดมนต์ทำพิธีก็ต้องขอถืออาจารย์เป็นที่พึ่ง หรือเปล่งนมัสการอาจารย์ของตนเสมอ

จุดเด่นเหนือนิกายอื่น

ลัทธิคุยหยานถือว่าหลักธรรมในลัทธิของตนมีจุดวิเศษกว่านิกายพระพุทธศาสนาอื่น คือ

๑. ปฏิบัติตามนิกายอื่น กว่าจะบรรลุอนุตตรสัมโพธิต้องกินเวลาช้านาน เช่นต้องกินเวลาถึง ๓๐ อสงไขยแสนกัปในการสร้างบารมี ในระยะเวลาอันช้านานนั้น บุคคลผู้บำเพ็ญส่วนมากท้อถอยเสีย ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ส่วนผู้ปฏิบัติตามลัทธิคุยหยานนั้น สามารถบรรลุสัมโพธิญาณได้ในกายเนื้อปัจจุบันนี้ ไม่ต้องเสียเวลาช้านานยาวไกล

๒. ลัทธิคุยหยานเหมาะกับอุปนิสัยของชนทุกชั้นทุกวัย ทุกนิกาย อาทิเช่น ผู้เลื่อมใสในอวตํสกสูตร นิกายอวตํสกะ ในลัทธินี้ก็มีโยคกรรมให้บำเพ็ญ เรียกว่า สมันตภัทรโยคกรรม (พระสมันตภัทรโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในอวตํสกสูตร) ผู้เลื่อมใสในนิกายเทียนไท้ก็มีอวโลกิเตศวรโยคกรรมให้บำเพ็ญ ผู้เลื่อมใสในศูนยตวาทินและวิชญาณวาทินก็มีมัญชุศรีโยคกรรม และเมตไตรยโยคกรรมให้ภาวนา ผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์องค์ใด ก็มีโยคกรรมอันเกี่ยวด้วยพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์องค์นั้น ๆ ให้ซึ่งแต่ละโยคกรรมล้วนมีผลานิสงส์พิลึกโอฬารยิ่ง อาจบรรลุให้ถึงวิมุตติได้

๓. ผู้ปฏิบัติตามโยคกรรมของลัทธินี้ เวลาไปอุบัติในพุทธเกษตร เช่นสุขาวดีโลกธาตุ ก็อุบัติแต่ในชั้นที่ ๑ ไม่เกิดในชั้นที่ต่ำกว่าลงไป

๔. ข้อปฏิบัติก็ง่าย แต่มีผลานิสงส์มาก เช่นสวดธารณีก็สามารถดับอกุศลบาปกรรมในอดีตได้ หรือเพียงแต่เขียนธารณีลงบนแผ่นผ้ากระดาษเก็บไว้อยู่กับตัว เมื่อตายไปก็อาจอุบัติในสุขาวดีได้ อย่าว่าสวดสาธยายด้วยความเลื่อมใสเลย

๕. ลัทธินี้สามารถดับครุกรรมวิบากได้ เช่นสวดอมิตายุธารณีเพียงบทเดียว ก็สามารถดับอนันตริยกรรมวิบากได้หมดสิ้น ถ้าภิกษุ ภิกษุณี ต้องครุกาบัติถึงปาราชิก หากสวด

ภาพพระพุทธวิหารพระพุทธรูปใหญ่ ประเทศญี่ปุ่น

ธารณีนั้นเพียง ๗ หน ก็อาจแก้ได้ กลับบริสุทธิ์ดังเดิม

๖. ในนิกายสุขาวดี บุคคลผู้ไปเกิดต้องบริบูรณ์ด้วยความศรัทธา ปณิธาน และปฏิบัติ จึงไปอุบัติได้ แต่ลัทธิคุยหยานถือว่าเพียงแต่อำนาจธารณีอย่างเดียว ก็สามารถช่วยให้คนทำครุอกุศลธรรมกลับไปอุบัติในสุขาวดีได้ เช่นเสกทรายด้วยธารณี ๑๐๘ คาบ แล้วนำไปเกลี่ยลงบนหลุมฝังศพของผู้ตาย ผู้ตายแม้ไม่เคยทำกุศลใดเลย จะไปตกอยู่ในอบายภูมิใดก็ตาม ก็อาจหลุดพ้นไปปฏิสนธิในสุขาวดี ลัทธินี้มีวิธีโปรดสัตว์ในนรกทางลัด คือทำมุทราและร่ายธารณี เพ่งสัตว์นรกเป็นอารมณ์ ด้วยอานุภาพแห่งมุทราและธารณีนั้น (ยังไม่ได้ค้นว่าชื่อธารณีอะไร มีตัวคาถาอย่างไร) สัตว์นรกจะหลุดพ้นจากทรมานหมด พากันไปเกิดในสุขาวดี

๗. ในสถานที่ใด หากเป็นที่ประดิษฐานธารณี เราเพียงแต่ได้เห็นหรือได้อยู่ หรือเราได้ฟังเสียงคนร่ายธารณี หรือเราได้สังสรรค์กับผู้ร่ายธารณีเป็นนิตย์ มีอานิสงส์เท่ากับเราได้พบเห็นพระพุทธเจ้าเหมือนกัน และดับครุโทษได้ด้วย ในอุณหิศวิชัยธารณีบอกอานิสงส์ว่า ผู้ใดได้ฟังอุณหิศวิชัยธารณีเพียงครู่เดียวเท่านั้น อกุศลกรรมที่ทำมาตลอด ๑,๐๐๐ กัปก็ดับหมดไม่ได้ผลเลย

๘. นิกายพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ถือว่าการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าต้องอยู่ในปุริสภาวะ เพราะเป็นธรรมฐิติธรรมนิยาม

อย่างนั้น แต่ลัทธิมนตรยานว่า ไม่จำเป็น แม้อิตถีภาวะก็บรรลุได้ ทั้งนี้เนื่องด้วยทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่งวัตถุก็เป็นภาวะของพระไวโรจนพุทธะหมด เรื่องเพศอันเป็นเพียงรูปกายจึงไม่เป็นปัญหาอันใด

๙. นอกจากจะได้ปรชาติ ประโยชน์ในภพหน้าแล้ว ในปัจจุบันภพ หากมีทุกข์ภัยอันใด ลัทธิคุยหยานก็มีวิธีโยคกรรม ทำให้สำเร็จสมปรารถนา เช่นต้องการได้โชคลาภ ก็มีโยคกรรมสำหรับบำเพ็ญให้บังเกิดโชคลาภ เวลามีภัยสงครามมาติดประเทศชาติ ก็มีโยคกรรมสำหรับคุ้มกันประเทศ ให้รอดพ้นภัยข้าศึก เป็นต้น

๑๐. ปวงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่บรรลุสัมโพธิญาณล้วนต้องปฏิบัติตามธรรมในลัทธินี้ทั้งสิ้น ในพระสูตรหนึ่งชื่ออาณาเขตตาอภิปาลสูตร (ชื่อแปลตามตัวจีน) กล่าวเป็นทำนองพระพุทธดำรัสของพระศากยมุนีว่า เมื่อราตรีวันตรัสรู้ ก่อนพระโพธิสัตว์จะบรรลุนั้น แม้จะสร้างทศปารเมศครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ก็ยังเกิดความขัดข้องในญาณ ในขณะนั้นปรากฏว่าปวงพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาชุมนุม และตรัสเตือนให้ปฏิบัติตามลัทธิคุยหยาน คือให้พระโพธิสัตว์เพ่งว่า มีภาพดวงจันทร์อยู่เบื้องบนพระนาสิก ภาพในดวงจันทร์นั้นก็มีอักขระ "โอม" ด้วยวิธีนี้พระโพธิสัตว์จึงบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้

ด้วยจุดเด่น ๑๐ ประการนี้ ลัทธิมนตรยานจึงชื่อว่า

เป็นยานพิเศษเหนือมหายาน และสาวกยาน ปัจเจกยานทั้งปวง

ปรัชญา

นิกายนี้กล่าวว่า พระไวโรจนะเป็นมูลธาตุของสากลจักรวาลและสิ่งทั้งปวง อรรถกถาแห่งไวโรจนสูตรกล่าวว่า "ลักษณะแท้จริงแห่งรูปกายและนามกายของปวงสัตว์แต่เบื้องมีกาลอันไม่ปรากฏ ก็เป็นปรัชญาภาวะอันเสมอแห่งพระองค์ไวโรจนะ" อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายมีภาวะธาตุเป็นอันเดียวกับพระไวโรจนะ ปราศจากความมัวหมองแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ไม่ใช่ว่ากิเลสจะสิ้นเอาแล้วภายหลัง จึงบรรลุถึงพระนิรวาณ คือทุกคนเป็นพุทธะกันอยู่แล้วในตนเอง แต่ถูกอวิชชากำบังอยู่พุทธภาวะนั้นจึงยังแสดงโฉมออกไม่ได้นั่นเอง อรรถกถากล่าวต่อไปว่า "ถ้าเห็นแจ้งในภาวะอันไม่เกิดนี้ คือการเห็นแจ้งในจิตของตนอย่างแท้จริง ผู้รู้ภาวะจิตของตน คือ สรรเพชุดาญาณรู้ชัดว่าจิตของตนแต่ไหนแต่ไรมาก็ไม่มีการเกิดดับ รู้ชัดเช่นนี้แล้วก็จักบรรลุพุทธภูมิ"

การเพ่งให้รู้ชัดในจิตภาวะอันไม่เกิดนี้ ต้องรู้แจ้งในอธาตุอธาตุเป็นหฤทัยแห่งพระไวโรจนะ และเป็นมูลศัพท์เสียงทั้งหลายผู้ใดเห็นว่ามีความแตกต่างกันในสรรพสิ่ง ผู้นั้นยังเข้าไม่ถึงความจริง ปรากฏการณ์ก็ดี ลักษณาการก็ดี และมูลการณ์ก็ดีทั้ง ๓ นี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอาศัยอยู่เนื่องกันโดย

ปรมัตถ์ พระกายของพระไวโรจนะ ประกอบด้วยมหาภูตทั้ง ๖ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และวิญญาณ สัตว์ทั้งหลายหรือวัตถุก็ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ นี้ เพราะฉะนั้น สิ่งทั้งปวงจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระไวโรจนะ มหาภูตทั้ง ๕ ข้างต้น จัดเข้าเป็นฝ่ายรูปธรรม ส่วนวิญญาณธาตุ จัดเข้าเป็นนามธรรม ซึ่งแผ่ซ่านแทรกซึมไปทั่วรูปธรรมทั้ง ๒ มีมูลการณะจากแหล่งอันเดียวกัน อนึ่ง ในมหาภูตหนึ่งนั้น ก็มีมหาภูตอันอื่นประกอบอยู่ด้วย

จตุรมณฑล

เราทราบแล้วว่า สรรพสิ่งทั้งหลาย ได้แก่มหาภูตทั้ง ๖ มหาภูตทั้ง ๖ นั้น ว่าโดยปรากฏการณ์แล้ว อาจแบ่งได้เป็น ๔ มณฑลด้วยกัน ที่เรียกว่ามณฑลนั้น ก็เนื่องด้วยธรรมเหล่าใดที่มีปัจจัยจากธาตุ ๖ ธรรมเหล่านั้นก็สมบูรณ์ด้วยภาวะ ปรากฏ-การณ์ทั้ง ๔ อยู่ร่วมกัน ฉะนั้น จึงเรียกว่า "มณฑล" โดยอรรถว่า อยู่ในขอบเขตวงกลมอันเดียวกัน จะแยกย้ายจากกันมิได้ จตุรมณฑล คือ

๑. มหามณฑล วงแคบ ได้แก่รูปลักษณะของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ จะเป็นรูปเขียน รูปปั้น ฯลฯ ก็สงเคราะห์ลงด้วยวงกว้าง ได้แก่ลักษณะของสรรพสัตว์ และรูปลักษณะของสรรพสิ่ง

๒. สมยมณฑล วงแคบ ได้แก่เครื่องพุทธบริโภค อุปโภค หรือโพธิสัตว์บริโภค อุปโภค อาทิเช่น ดอกบัว ลูกประคำ วัชระ พระขรรค์ คณโฑน้ำอมฤต ศร จักร ฯลฯ และเครื่องหมายมุทราต่าง ๆ วงกว้าง ได้แก่เครื่องใช้ไม้สอยประจำวันของเรา ตลอดจนพวกพฤกษชาติ วัตถุ เขาเขิน และภาวะพิเศษของสรรพสิ่ง

๓. ธรรมมณฑล ได้แก่อักขระ หนังสือ ธารณี มนต์สูตรต่าง ๆ และอักขรพีชะของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เช่น พีชอักขระของพระไวโรจนะมีตัว "อะ" ธาตุ ของพระวัชรสัตว์เป็นอักขระ "หุม" เป็นต้น และพระนามวจนะทั้งหลายของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ กับตัวหนังสือ คำพูดของเราทั้งหลายสงเคราะห์ลงในธรรมมณฑลทั้งสิ้น

๔. กรรมมณฑล ได้แก่อิริยาบถต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ เช่นอิริยาบถ ๔ เป็นต้น ตลอดจนการเคลื่อนไหวของเรา มียืน เดิน นั่ง นอน จนกิริยาของสัตว์เดรัจฉาน ฯลฯ ล้วนเป็นกรรมมณฑล

ทวิมณฑล

พระไวโรจนพุทธะทรงสำแดงคุณลักษณะของพระองค์ออกมาด้วยมณฑลทั้ง ๒ คือ วัชรธาตุมณฑล (กิมกังก่ายมัน-แต้ล้อ) อันปรากฏอาคตสถานจากวัชรเสขรสูตร ๑ กับครรภ-

ธาตุมณฑล (ทอจั้งก่ายมันแต้ล้อ) อันปรากฏอาคตสถานจากมหาไวโรจนสูตร ๑ วัชรธาตุมณฑลแสดงถึงปัญญาคุณของพระตถาคต ซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์ ส่วนครรภธาตุมณฑลแสดงถึงภาวะอันแท้จริง และคุณลักษณะของพระตถาคต ซึ่งมีอยู่ในสรรพสัตว์หากยังมิได้สำแดงปรากฏ เหมือนบุตรที่ยังอยู่ในครรโภทรของมารดา มณฑลทั้ง ๒ นี้ เขียนเป็นภาพวาดที่สวยงามประณีต มีชั้นเชิงประดิษฐานพระพุทธ พระโพธิสัตว์อันอยู่ในปางต่าง ๆ ลัทธิมนตรยานนิยมการใช้ภาพ และเครื่องหมายทางกิริยาแทนหลักธรรมต่าง ๆ ฉะนั้น ศิลปะการวาดและสลักของนิกายนี้ จึงงดงามวิจิตรบรรจงยิ่งนัก เช่นคำว่ามณฑล (มันแต้ล้อ) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในลัทธินี้ เดิมหมายถึงมณฑลพิธีธรรมดาที่เราเข้าใจกัน แต่ลัทธินี้อธิบายว่า ได้แก่ความกลมรอบของไวโรจนะ ภาวะที่ครอบงำสรรพสิ่งนั่นเอง จึงได้ใช้ภาพมณฑลมาก

วัชรธาตุมณฑล

วัชรธาตุมณฑล ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ในทางปัญญาอันคมกล้าแข็งแกร่งดุจเพชร ตัดเสียซึ่งอวิชชา กิเลส ไม่มีความไหวหวั่นเพราะตัณหาอกุศลธรรมนั้น เมื่อถอดออกมาเป็นบุคคลาธิษฐาน คือเป็นภาพ แบ่งออกได้เป็น ๙ มณฑลด้วยกัน ดังภาพ

๕ จตุรมุทรมณฑล	๖ เอกมุทรมณฑล	๗ พุทธิคติมณฑล
๔ ปูชามณฑล	๑ กรรมมณฑล	๘ ตรีโลกวิชัยมณฑล
๓ สุขุมมณฑล	๒ สมยมณฑล	๙ ตรีโลกวิชัยสมยมณฑล

แต่ละมณฑลล้วนมีข้ออธิบายพิสดาร เหลือที่จะนำมาเขียนในที่นี้ได้ ถ้าจะเขียนต้องเป็นหนังสือเล่มหนึ่งหน้าต่างหาก จะนำนิทัศนอุทาหรณ์ในตรีโลกวิชัยมณฑลมาพอเป็นสังเขป คือในตรีโลกวิชัยมณฑลนั้น พระไวโรจนะได้แบ่งภาคออกมาในปางดุเพื่อปราบมาร เรียกว่า ตรีโลกวิชัยวิทยาราชา วาดรูปเป็นอย่างน่ากลัว มีเขี้ยวงอกออกมาจากโอษฐ์ มี ๓ พักตร์ มีประกายเพลิงลุกรอบองค์ บาทเหยียบพระอิศวรข้างหนึ่ง เหยียบพระอุมามเหสีของพระอิศวรอีกข้างหนึ่ง มีหลายกร ถืออาวุธต่าง ๆ อธิบายว่า พระพุทธเจ้าย่อมมีกรุณาที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์เสมอ แต่หากมีวิธีอยู่ ๒ วิธี คือวิธีหนึ่ง อนุโลมตาม

อัธยาศัยของสัตว์ และอธิบายชี้ให้เห็นบาปบุญคุณโทษ อีกวิธีหนึ่ง ต้องใช้พระเดชอำนาจบังคับ เช่นปราบพวกมาร เป็นต้น ทำนองว่า เมื่อพวกมารดุมา แล้วพระพุทธเจ้าจำแลงแปลงร่างในปางดุยิ่งขึ้น เพื่อให้มารเหล่านั้นตกใจกลัวก่อน แบบหนามยอกเอาหนามบ่งก่อน แล้วจึงทรงสั่งสอน ในลัทธิคุยหยานจึงอุดมไปด้วยพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ที่อยู่ในปางดุ พระตรีโลกวิชัยวิทยราชาก็เช่นเดียวกัน ที่สำแดงอาการดุดันนั้น เป็นเพียงลักษณาการข้างนอกเท่านั้น เมื่อถอดเป็นธรรมาธิษฐาน คือประกายเพลิงที่ลุกรอบองค์ เปรียบด้วยประกายแห่งปัญญาแสงสว่างสำหรับเผากิเลสราคะ ๓ พักตร์ในปางโหด หมายถึงการปราบโลภะ โทสะ โมหะ ทั้ง ๓ เขี้ยวที่งอกออกมาจากโอษฐ์ หมายถึงจะเคี้ยวกินอวิชชาตัณหาให้แหลกละเอียดไม่มีเหลือ พระบาทที่เหยียบพระอิศวร หมายถึงจะเหยียบมูลกำเนิดของสังสารให้ราบ ทั้งนี้เพราะชาวฮินดูถือว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างโลก ซึ่งคติทางพระพุทธศาสนาถือว่าต้องทำลายอวิชชาอันเป็นมูลของโลกเสีย จึงหลุดพ้นได้ อีกนัยหนึ่ง พระอิศวร หมายถึง กิเลสาวรณะ ส่วนพระอุมา หมายถึง เญยยาวรณะ ซึ่งพุทธศาสนิกชนผู้หวังหลุดพ้น ต้องทำลาย (เราจะเห็นว่ามนตรยานทำรูปอย่างนี้ เพื่อเอาชนะพระเจ้าพวกฮินดูนั่นเอง) ทั้ง ๙ มณฑล เขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ ทวยเทพได้ ๑,๔๖๑ องค์

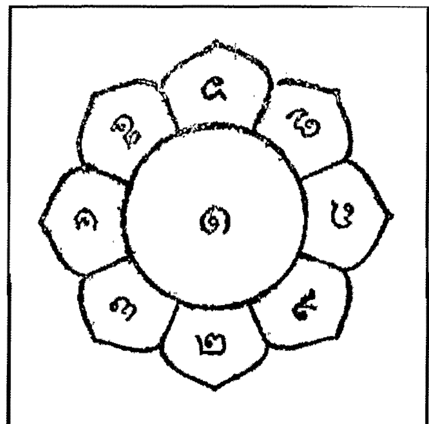
ครรภธาตุมณฑล

ครรภธาตุมณฑล เป็นสัญลักษณ์แห่งการเก็บไว้ซึ่งโพธิจิตหรือพุทธภาวะอันสมบูรณ์ด้วยคุณลักษณ์ไม่มีประมาณของสรรพสัตว์ อุปมาดั่งเด็กซึ่งยังอยู่ในครรภ์ของมารดา อีกนัยหนึ่งได้แก่สัตวภาวะอันอยู่ในไวโรจนพุทธะ หรือไวโรจนพุทธะอันอยู่ในสัตวภาวะนั่นเอง เขียนเป็นภาพพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ ทวยเทพ ได้ ๔๑๔ องค์ แบ่งออกเป็น ๑๒ ปราสาท ข้างซ้ายขวาแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ส่วนเหนือกับล่างแบ่งออก ๔ ชั้น ตรงใจกลางปราสาทเขียนเป็นรูปดอกบัวบานขยาย มีพระไวโรจนะเป็นศูนย์กลาง เทียบด้วยวิมลจิตของสรรพสัตว์ มีกลีบบัว ๘ กลีบ ทุก ๆ กลีบมีพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์สถิต คือ พระรัตนธวัชพุทธะ เทียบด้วยอาลยวิญญาณ พระมุกตปุษปราชาพุทธะ เทียบด้วยมโนธาตุ พระอมิตาภพุทธะ เทียบด้วยมโนวิญญาณ พระทุนทุภิเมฆนิรโฆษพุทธะ เทียบด้วยปัญจวิญญาณ อนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ เทียบด้วยผลคุณของสรรพสัตว์ ส่วนพระโพธิสัตว์อีก ๓ พระองค์ เทียบด้วยเหตุคุณของสรรพสัตว์ ส่วนรูปพระอื่นในปราสาทที่ล้อมรอบนั้น เปรียบด้วยเจตสิกธรรม คือเป็นส่วนหนึ่งที่เนื่องด้วยพระไวโรจนพุทธทั้งสิ้น

อัธยาศัยของสัตว์ และอธิบายชี้ให้เห็นบาปบุญคุณโทษ อีกวิธีหนึ่ง ต้องใช้พระเดชอำนาจบังคับ เช่นปราบพวกมาร เป็นต้น ทำนองว่า เมื่อพวกมารดุมา แล้วพระพุทธเจ้าจำแลงแปลงร่างในปางดุยิ่งขึ้น เพื่อให้มารเหล่านั้นตกใจกลัวก่อน แบบหนามยอกเอาหนามบ่งก่อน แล้วจึงทรงสั่งสอน ในลัทธิคุยหยานจึงอุดมไปด้วยพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ที่อยู่ในปางดุ พระตรีโลกวิชัยวิทยราชาก็เช่นเดียวกัน ที่สำแดงอาการดุดันนั้น เป็นเพียงลักษณาการข้างนอกเท่านั้น เมื่อถอดเป็นธรรมาธิษฐาน คือประกายเพลิงที่ลุกรอบองค์ เปรียบด้วยประกายแห่งปัญญาแสงสว่างสำหรับเผากิเลสราคะ ๓ พักตร์ในปางโหด หมายถึงการปราบโลภะ โทสะ โมหะ ทั้ง ๓ เขี้ยวที่งอกออกมาจากโอษฐ์หมายถึงจะเคี้ยวกินอวิชชาตัณหาให้แหลกละเอียดไม่มีเหลือ พระบาทที่เหยียบพระอิศวร หมายถึงจะเหยียบมูลกำเนิดของสังสารให้ราบ ทั้งนี้เพราะชาวฮินดูถือว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างโลก ซึ่งคติทางพระพุทธศาสนาถือว่าต้องทำลายอวิชชาอันเป็นมูลของโลกเสีย จึงหลุดพ้นได้ อีกนัยหนึ่ง พระอิศวร หมายถึง กิเลสาวรณะ ส่วนพระอุมา หมายถึง เญยยาวรณะ ซึ่งพุทธศาสนิกชนผู้หวังหลุดพ้น ต้องทำลาย (เราจะเห็นว่ามนตรยานทำรูปอย่างนี้ เพื่อเอาชนะพระเจ้าพวกฮินดูนั่นเอง) ทั้ง ๙ มณฑล เขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ ทวยเทพได้ ๑,๔๖๑ องค์

ครรภธาตุมณฑล

ครรภธาตุมณฑล เป็นสัญลักษณ์แห่งการเก็บไว้ซึ่งโพธิจิต หรือพุทธภาวะอันสมบูรณ์ด้วยคุณลักษณ์ไม่มีประมาณของสรรพสัตว์ อุปมาดั่งเด็กซึ่งยังอยู่ในครรภ์ของมารดา อีกนัยหนึ่ง ได้แก่สัตวภาวะอันอยู่ในไวโรจนพุทธะ หรือไวโรจนพุทธะอันอยู่ในสัตวภาวะนั่นเอง เขียนเป็นภาพพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ ทวยเทพ ได้ ๔๑๔ องค์ แบ่งออกเป็น ๑๒ ปราสาท ข้างซ้ายขวาแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ส่วนเหนือกับล่างแบ่งออก ๔ ชั้น ตรงใจกลางปราสาทเขียนเป็นรูปดอกบัวบานขยาย มีพระไวโรจนะเป็นศูนย์กลาง เทียบด้วยวิมลจิตของสรรพสัตว์ มีกลีบบัว ๘ กลีบ ทุก ๆ กลีบมีพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์สถิต คือ พระรัตนธวัชพุทธะ เทียบด้วยอาลยวิญญาณ พระมุกตปุษปราชาพุทธะ เทียบด้วยมโนธาตุ พระอมิตาภพุทธะ เทียบด้วยมโนวิญญาณ พระทุนทุภิเมฆนิรโฆษพุทธะ เทียบด้วยปัญจวิญญาณอนึ่ง พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์ เทียบด้วยผลคุณของสรรพสัตว์ ส่วนพระโพธิสัตว์อีก ๓ พระองค์ เทียบด้วยเหตุคุณของสรรพสัตว์ ส่วนรูปพระอื่นในปราสาทที่ล้อมรอบนั้น เปรียบด้วยเจตสิกธรรม คือเป็นส่วนหนึ่งที่เนื่องด้วยพระไวโรจนพุทธทั้งสิ้น

๑. พระไวโรจนพุทธะ
๒. พระอมิตาภพุทธะ
๓. พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์
๔. พระทุนทุภิเมฆนิรโฆษพุทธะ
๕. พระเมตไตรยโพธิสัตว์
๖. พระรัตนธวัชพุทธะ
๗. พระสมันตภัทรโพธิสัตว์
๘. พระมุกตปุษปราชาพุทธะ
๙. พระมัญชุศรีโพธิสัตว์

อนึ่ง มหาภูตทั้ง ๖ สงเคราะห์ลงในทวิมณฑลได้ดังนี้ ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาศ สงเคราะห์เข้าในครรภธาตุมณฑล วิญญาณธาตุ สงเคราะห์เข้าในวัชรธาตุมณฑล

บรรลุเป็นพุทธะ
ด้วยกายเนื้อ

มนตรยานถือว่าทุกคนสามารถบรรลุโพธิญาณได้ด้วยรูปกายและนามกาย (คือจิต) ในปัจจุบันชาตินี้ ภพนี้ และบัดนี้ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลว่า มหาภูตของพระไวโรจนพุทธะกับมหาภูตของเรา ต่างก็มีภาวะอันเดียวกัน แต่การกระทำทางไตรทวารของพระพุทธเจ้ากับปุถุชน ได้แบ่งแยกให้แตกต่างกัน ดังนั้นปุถุชนจึงต้องทำไตรทวารของตนให้กลมกลืนกับไตรทวารของปวงพระพุทธเจ้า วิธีกระทำเรียก "รหัสลับแห่งไตรทวาร" คือ

๑. กายรหัส ความลึกลับแห่งกายทวาร คือทำมุทราต่าง ๆ ให้เหมือนกับมุทราของพระพุทธเจ้าปางใดปางหนึ่งหรือองค์ใดองค์หนึ่งที่เรานับถือบูชา

๒. วจีรหัส ความลึกลับแห่งวจีทวาร ได้แก่การสาธยายร่ายธารณีประจำองค์พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๓. มโนรหัส ความลึกลับแห่งมโนทวาร ได้แก่การเพ่งพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ เพ่งว่า ตัวของเรากับพระพุทธองค์ไม่มีความแตกต่างกัน และในที่สุดตัวเราก็สูญหายเข้าไปในพระพุทธองค์ หรือพระพุทธองค์สูญหายเข้าไปในตัวเรา ตัวเราสัมปยุตกับพระพุทธองค์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ยกตัวอย่างมานี้เป็นวิธีอย่างย่อ ต้องการรวบรัดที่สุด ที่จริงมีพิสดารมาก)

เมื่อบำเพ็ญโยคกรรมได้แน่วแน่เช่นนี้ ตัวของเราทั้ง

กายทั้งใจจะเป็นเหมือนกับพระที่เราเพ่งระลึกถึง เพราะเราทำไตรทวารของเราเป็นอย่างเดียวกับไตรทวารของพระ สมมติว่าเราทำไตรทวารอย่างเดียวกับไตรทวารของพระศรีอารย์ เมื่อบรรลุผล มนุษย์ เทพยดา ยักษ์ นาค คนธรรพ์ ฯลฯ จะเห็นตัวของเราเป็นพระศรีอารย์ไปเลยทีเดียว การบรรลุเป็นพระพุทธะด้วยวิธีนี้ เรียกว่า "อธิษฐานสิทธิพุทธะ" (เกียที้เซ้งฮุด) ซึ่งเป็นจุดเฉพาะของลัทธินี้ ส่วนการบรรลุเป็นพุทธะอย่างอื่นเช่นการทำลายอวิชชาหมดสิ้น หรือว่ามีพุทธภาวะอยู่ในสรรพสัตว์อันนิกายนี้ก็สั่งสอนนั้น คงไม่ต่างอะไรกับนิกายมหายานฝ่ายภูตตถตาวาทินอื่น ๆ

จตุรมูลศีล

มูลสิกขาบทอันสำคัญของลัทธิคุยหยานมีอยู่ ๔ ข้อ ผู้ใดละเมิด ถือว่าเป็นครุโทษหนัก เทียบด้วยปาราชิกทีเดียว คือ

๑. ไม่ละพระสัทธรรม
๒. ไม่ละโพธิจิต
๓. ไม่มีธรรมมัจฉริยะ
๔. ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์

อัคนิโหมะ

มนตรยานมีพิธีบูชาไฟเช่นเดียวกับพราหมณ์เหมือนกัน และถือว่าเป็นพิธีสำคัญมากเสียด้วย มีการก่อกองกูณฑ์ แล้วเอาสิ่งของบูชาโยนเข้าไปในกองกูณฑ์นั้น ลัทธินี้อธิบายว่า อัคนิโหมะของตนไม่เหมือนกับพราหมณ์ ทั้งนี้เพราะพราหมณ์นั้นบูชาพระอัคนี และถือว่าเทพเจ้าอยู่เบื้องสรวงสวรรค์ การสังเวยเครื่องบัดพลี จึงต้องทิ้งลงในไฟ ให้ควันไป หรือพระอัคนีพาไป ส่วนมนตรยานถือว่า เครื่องสังเวยต่าง ๆ ที่โยนลงไฟนั้นเปรียบด้วยไฟเป็นแสงสว่างแห่งปัญญา เผาไหม้เครื่องสังเวย กล่าวคือ กิเลส อวิชชา

จตุรอาถรรพณ์

มนตรยานมีการบำเพ็ญอาถรรพณ์ ในทางกฤตยาคุณทั้งทางพระเดชและพระคุณอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. พิธีอาถรรพณ์ ในทางสร้างความสงบสุขให้เกิดมีขึ้น บำบัดภัยธรรมชาติต่าง ๆ ตลอดจนภัยจากบุคคล

๒. พิธีอาถรรพณ์ ในทางเพิ่มเติมความสุขสมบูรณ์ เช่น การขอให้มีการเลื่อนยศ ได้ลาภ ทำมาค้าขึ้น ได้บุตร

๓. พิธีอาถรรพณ์ ในทางกำราบศัตรูที่เป็นผู้ขัดขวางพระสัทธรรม พิธีนี้ถ้าบำเพ็ญไป ศัตรูอาจถึงตายได้

เพราะฉะนั้น จึงมีข้อห้ามและข้อแม้ไว้มาก ทำพร่ำเพรื่อไม่ได้ และทำก็ต้องมีเหตุผลสมบูรณ์ เวลาทำก็ต้องตั้งจิตเป็นเมตตาต่อผู้นั้น อย่าให้มีประทุษจิตในทางเบียดเบียน มิฉะนั้นเป็นบาปหนัก เช่นทำแก่ผู้ทำลายพระพุทธศาสนา คือเขาผู้นั้นแม้เราจะเทศนาชี้แจงเหตุผลให้ทราบแล้วก็ไม่ยอมรับฟัง มุ่งหน้าเผาผลาญวัดวาอาราม ฆ่าฟันภิกษุสงฆ์เช่นนี้ บุคคลนั้นสมควรจะทำกฤตยาคุณให้มรณะ เพราะหากขืนปล่อยไว้ ก็เป็นการเปิดโอกาสให้เขาประกอบกรรมชั่วมากขึ้น

๔. พิธีอาถรรพณ์ ในทางเมตตา ให้คนเคารพนับถือรักใคร่ ซึ่งไม่ต้องอธิบายมาก

ข้อวิจารณ์

ลัทธิมนตรยาน ถ้าจะเทียบด้วยเปอร์เซ็นต์แล้ว ก็มีความเป็นพระพุทธศาสนาเหลือสัก ๑๐ เปอร์เซ็นต์ใน ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์เท่านั้น นอกนั้นรับเอาของลัทธิฮินดูตันตระมาดัดแปลง ความประสงค์เดิมก็เพียงเพื่อเอาใจชาวฮินดู จึงได้นำลัทธิพิธีกรรมทางอถรรพเวทมาไว้มาก และก็ได้ผลเพียงชั่วแล่น แต่ผลเสียก็เป็นเงาตามทีเดียว คือถูกศาสนาพราหมณ์กลืนโดยปริยายนั่นเอง นับว่าเป็นการผิดพลาดในวิธีการแผ่ศาสนา ด้วยการแก้ไขยอมลดคุณภาพของตนเองเพื่อตามใจประชาชนเช่นนี้ เมื่อพระพุทธศาสนายอมแพ้แก่อิทธิพลของพราหมณ์ ยอมตนเอง

อยู่ภายใต้อาณัติของพราหมณ์ ละทิ้งมูลศาสนีและแก่นของพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ประชาชนซึ่งเป็นฮินดูแทนที่จะหันมาเลื่อมใส กลับเห็นไปว่า ในลัทธิพราหมณ์ของตนก็มีอยู่แล้ว จะไปนับถือพุทธตันตระทำไม หรือถ้านับถือก็นับถือด้วยเห็นว่าเป็นกิ่งหนึ่งของพราหมณ์ พุทธกับไสยก็ยิ่งอาศัยแก่กันหนักขึ้น จนพุทธสูญตัวเองเข้าไปในไสย นิกายมหายานอื่น ๆ ไม่เห็นพ้องด้วยกับคติของมนตรยานเลย ที่มนตรยานอ้างถึงนาคารชุนและปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อาทิ อสังคะ วสุพันธุ ว่าเป็นอาจารย์ในพุทธตันตระด้วยนั้น ก็มีผู้สงสัยว่าจะเป็นเรื่องแต่งอ้างขึ้นเองของฝ่ายนี้ อาจารย์มหายานนิกาย เช่น นิกายวิชญาณวาทินได้ค้านคติ "อธิษฐานสิทธิพุทธะ" ว่าเป็นเรื่องหลงผิด เพราะหากยึดถือเอากายลักษณะเป็นการบรรลุโพธิด้วยแล้ว พญามารที่จำแลงแปลงร่างเป็นพระพุทธเจ้าได้ มิต้องถือว่าเป็นอธิษฐานสิทธิพุทธะด้วยหรือ มหายานฝ่ายมาธยมิกและโยคาจารกล่าวพ้องกันว่า มนตรยานเป็นเรื่องดัดแปลงมาจากพราหมณ์ แต่เมื่อเกิดมีลัทธินี้ขึ้นแล้ว และแพร่หลายเข้าไปในจีน ญี่ปุ่น คณาจารย์มหายานนานานิกายก็พยายามสมานอธิบายว่าปรัชญามนตรยานก็ไม่ขัดกับนิกายมหายานอื่น ๆ ยิ่งทางญี่ปุ่นแล้วพวกมนตรยานถือว่าปรัชญาในนิกายของตนวิเศษเหนือนิกายมหายานอื่นหมด เกิดการเปรียบเทียบวิพากษ์วิจารณ์โต้เถียงกันขึ้นในระหว่างคณาจารย์ของนานานิกายอย่างรุนแรง ใน

ข้อที่ว่า นิกายของใครจะเลิศกว่ากัน แม้ในประเทศจีนก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในวงการศึกษาพระพุทธศาสนา ก็มีการโต้กันถึงปัญหานี้อย่างเผ็ดร้อน ต่างฝ่ายต่างพิมพ์หนังสือออกแถลงการณ์วิจารณ์ ซึ่งผู้เขียนได้มีโอกาสอ่านทั้ง ๒ ฝ่าย รู้สึกสนุกดี อนึ่ง เนื่องด้วยนิกายนี้เต็มไปด้วยเรื่องไสยศาสตร์เวทมนตร์อาคม จึงปรากฏว่าโยคกรรมของนิกายนี้ขลังจริง ๆ สุดแล้วแต่อานุภาพของมนต์ แลจิตตานุภาพของผู้ประกอบจะสูงเพียงใด ในทิเบตพวกลามะทำอาคมขลังมากในทางรักษาโรคก็ดี ในทางอยู่ยงคงกะพันก็ดี หรือในทางบังคับภูตพรายก็ดี

หมายเหตุ : เมื่อลัทธิมนตรยานเสื่อมจากประเทศจีนแล้วไปรุ่งเรืองที่ญี่ปุ่น ต่อมาลัทธินี้ได้แพร่หลายจากทางทิเบตในยุคราชวงศ์หงวน ครั้นตกเข้าในยุคพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้ ลัทธิมนตรยานจากญี่ปุ่นกลับแพร่เข้าไปในเมืองจีนอีก เกิดเป็นมนตรยานแบบทิเบตกับแบบญี่ปุ่นขึ้น เรียกว่า จั้งมิกและตั้งมิก แปลว่า ลับอย่างทิเบตและลับอย่างตะวันออก คือญี่ปุ่น (ญี่ปุ่นอยู่ทางตะวันออกของจีนทางทิเบต)

❒ ❒ ❒

บทที่ ๑๐

นิกายอภิธรรมโกศ

(กู้เสี่ยจง)

ประวัติของนิกาย

ชื่อของนิกายนี้ ได้มาจากชื่อของปกรณ์วิเศษเล่มหนึ่งนี้คือ "อภิธรรมโกศศาสตร์" ของอาจารย์วสุพันธุ ผู้แต่งอภิธรรมโกศศาสตร์ เดิมเป็นภิกษุฝ่ายสาวกยาน เลื่อมใสในนิกายสรวาสติวาทิน ต่อมาไม่พอใจในข้ออรรถาธิบายบางอย่างของคณาจารย์แห่งนิกายนั้น จึงได้เขียนคัมภีร์อภิธรรมโกศศาสตร์ขึ้น ใช้มติในฝ่ายสรวาสติวาทิน ที่ตนเห็นพ้องด้วยกับมติของฝ่ายเสาตรันติกวาทินประกอบกัน คัมภีร์เล่มนี้ทรงคุณค่าไว้เป็นอันมาก

จีนเรียกว่า "อาพีตับม๊อกู้เสี่ยหลุง" กล่าวกันว่า เป็นวิทยานิพนธ์ที่สร้างชื่อเสียงและทำความนิยมให้เกิดแก่ผู้แต่งเป็นอันมาก มีผู้ศึกษาแพร่หลายทั่วอินเดีย ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระปรมัตถะได้แปลคัมภีร์นี้ออกเป็นพากย์จีน และได้แต่งอรรถกถาไว้ ทำให้ปรัชญาของอภิธรรมโกศแพร่หลายในเมืองจีน ต่อมาอรรถกถานั้นสูญหายไป ความเจริญของสำนักอภิธรรมโกศจึงสงบไปพักหนึ่ง จนถึงยุคท่านติปิฎกธราจารย์เฮี่ยงจัง หรือที่เรารู้จักกันในนามว่า พระถังซัมจั๋ง ท่านผู้นี้ได้

แปลคัมภีร์นี้ใหม่ให้ถูกตรงกับต้นฉบับสันสกฤตมากขึ้น และสานุศิษย์ของท่าน ๓ รูป ชื่อ ซิ่นไถ่ โพวกวง และฮวบป้อ ต่างได้แต่งอรรถกถาแก้รูปละฉบับ อรรถกถาของซิ่นไถ่ชื่อ "กู้เสี่ยหลุงซ่อ" ฉบับของโพวกวงชื่อ "กู้เสี่ยหลุงกี่" ฉบับของฮวบป้อชื่อ "กู้เสี่ยงหลุงซ่อ" นอกจากนี้ ยังมีอรรถกถาฉบับอื่นอีก แต่ไม่สำคัญ อรรถกถาเหล่านี้ได้ช่วยให้มีผู้ศึกษาคัมภีร์นี้แพร่หลายขึ้นอีก เมื่อพ้นยุคนั้นแล้ว สำนักนี้ก็เสื่อมลงโดยลำดับ จนที่สุดกลายเป็นวิทยาการแขนงหนึ่งของนิกายโยคาจารไป

คัมภีร์สำคัญ

สำนักนี้ถือคัมภีร์อภิธรรมโกศศาสตร์เป็นหลักของสำนัก คัมภีร์อภิธรรมโกศแบ่งเป็น ๙ ปริเฉท หรือ ๙ ปริวรรต ๘ ปริวรรตต้นอธิบายถึงสภาวธรรม มีรูป นาม ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ โพชฌงค์ สติปัฏฐาน ฯลฯ สอดแทรกข้อวิจารณ์มติของนิกายต่าง ๆ ที่ร่วมยุค ปริวรรตสุดท้ายวิพากษ์ลบล้างทฤษฎีเรื่องอาตมันของฮินดูอย่างเผ็ดร้อนด้วยตรรกวิธี นอกจากคัมภีร์เล่มนี้แล้ว ยังต้องศึกษาอภิธรรมอีก ๖ ปกรณ์ประกอบกันด้วย อภิธรรม ๖ ปกรณ์นี้เป็นอภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาสติวาทิน เรียกว่า "ษัฏปาทาภิธรรม" แปลว่า "บาทแห่งอภิธรรมทั้ง ๖" คือ

๑. อภิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ (จิบอี้มึ้งจกหลุง) ของพระสารีบุตร

๒. อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ (ฮวบอุ้งจกหลุง) ของพระโมคคัลลานะ

๓. อภิธรรมบัญญัติปาทศาสตร์ (ซีเซียกจกหลุง) ของพระกัจจานะ

๔. อภิธรรมธาตุกายปาทศาสตร์ (ก่ายซิงจกหลุง) ของพระวสุมิตร

๕. อภิธรรมวิญญาณกายปาทศาสตร์ (เซ็กซิงจกหลุง) ของพระเทวศรมัน

๖. อภิธรรมปกรณปาทศาสตร์ (ปิ่งลุ่ยจกหลุง) ของพระวสุมิตร

และต้องศึกษาจตุราคมทั้ง ๔ คือ ทีฆาคม (ทีฆนิกาย) มัธยมาคม (มัชฌิมนิกาย) สังยุกตาคม (สังยุตตนิกาย) กับเอโกตตราคม (อังคุตตรนิกาย) และปกรณ์วิเศษของนิกายสรวาสติวาทินอื่น ๆ ด้วย

หลักธรรม

ปรัชญาของสำนักนี้ที่สำคัญก็คือ ทฤษฎีเรื่อง "สรวมอสฺติ" แปลว่า "สิ่งทั้งปวงมีอยู่" ซึ่งเป็นหัวใจของปรัชญาของสรวาสติวาทิน สำนักนี้ถือว่าอาตมันเท่านั้นที่ไม่มีจริงเป็นมายา

แต่สภาวธรรมที่รองรับสิ่งสมมติบัญญัตินั้น มีจริงดำรงอยู่จริงโดยปรมัตถ์ สภาวธรรม เช่น ขันธ์ ธาตุ ย่อมดำรงอยู่ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต ที่เราเห็นว่าเปลี่ยนแปลงนั้นความจริงเป็นเพียงลักษณะของมันเท่านั้น แต่เนื้อแท้ของรูป ขันธ์ ธาตุ หาได้เปลี่ยนแปลงไม่ เสมือนผ้าขาวผืนหนึ่งถูกนำไปย้อมผ้าผืนนั้นละความเป็นของขาวไปสู่ความดำ แต่ก็ยังไม่ละความเป็นผ้าฉันใด ขันธ์ทั้งหลายย่อมเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคตได้ แต่ก็ไม่ละความเป็นขันธ์ในกาลทั้งปวงแม้ฉันนั้น อนึ่ง เราจะแยกความขาวหรือความดำกับผ้าให้ออกจากกันไม่ได้ฉันใด เราก็ไม่อาจแยกรูปในอดีต หรือในปัจจุบัน ในอนาคต ออกจากกันได้ฉันเดียวกัน ฉะนี้ สิ่งทั้งปวงในสภาวะในตัวของตัวเองจึงมีอยู่โดยปรมัตถ์ และดำรงอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ไม่ลบล้างหายสูญ สรวาสติวาทินได้รับรองความมีอยู่โดยปรมัตถ์แห่งสิ่งที่มีอยู่โดยตัวมันเองของวัตถุ รับรองว่ามีอณู ปรมาณูเป็นสภาพปรมัตถ์ นี่แหละเป็นหลักปรัชญาอย่างย่อที่สุดของนิกายนี้ อนึ่งพึงกำหนดไว้อีกว่า สภาพปรมัตถ์ที่รองรับสมมติบัญญัติของฝ่ายโยคาจารกับฝ่ายสรวาสติวาทินต่างกัน ฝ่ายสรวาสติวาทินถือว่าสภาพเหล่านั้นมีอยู่ แม้ไม่มีจิตเลย และมีอยู่ตลอดกาลทั้ง ๓ ส่วนฝ่ายโยคาจารถือว่าสภาพเหล่านั้นเป็นปรากฏการณ์ของจิต ถ้าจิตไม่มี สภาพนั้น ๆ ก็ไม่มี สภาพนั้น ๆ ต้องอาศัย

จิตเป็นปทัฏฐาน และไม่ถือว่ามีอยู่ตลอด ๓ กาล แต่ถือว่าอดีตดับไปแล้ว อนาคตยังไม่เกิดขึ้น มีแต่ปัจจุบันเท่านั้น

นิกายสัตยสิทธิ

ประวัติของนิกาย

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ คันถรจนาจารย์ชื่อ หริวรมัน ได้เขียนสัตยสิทธิศาสตร์ขึ้น หริวรมันเป็นผู้พอใจในการค้นคว้า ได้คัดเลือกเอาหลักธรรมต่าง ๆ จากพระไตรปิฎก และส่วนที่ดีมีเหตุผลของปรัชญาในนิกายของพระพุทธศาสนา เรียบเรียงเป็น "สัตยสิทธิศาสตร์" หรือเรียกเป็นภาษาจีนว่า เซ่งซิกหลุงขึ้น จึงกล่าวได้ยากว่า ท่านเป็นผู้เลื่อมใสในนิกายใดแน่ บ้างก็ว่าท่านเป็นฝ่ายนิกายพหุศรุติย บ้างว่า เป็นฝ่ายเสาตรันติกะ ธรรมคุปตะ หรือมหิศาสกะ เนื่องจากคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่สำเร็จจากการเลือกเฟ้นเอาแต่หลักธรรมชั้นเยี่ยมของนิกายต่าง ๆ จึงได้กลายเป็นคัมภีร์ที่ทรงคุณค่ามาก ความเห็นของนิกายใดที่ผู้แต่งเห็นว่าผิดจากหลักพระไตรปิฎก ก็ได้ให้คำวิพากษ์วิจารณ์ไว้ด้วย กุมารชีพได้เป็นผู้แปลศาสตร์นี้ออกสู่พากย์จีน และได้เทศนาแก่บรรดาสานุศิษย์ สาวกของกุมารชีพชื่อ เจงยัง ทังเอี๋ย ฯลฯ ได้ประกาศศาสตร์นี้ต่อมา จำเนียรกาลล่วงมามีคณาจารย์เต้าเหลียง ทังโต่ว ตี้จั่ง ฮ่งเอียม ต่างได้แต่งอรรถกถาศาสตร์นี้

และเผยแผ่เป็นการมโหฬาร แต่ภายหลังก็หมดรัศมีลง กลายเป็นวิทยากิ่งหนึ่งของนิกายตรีศาสตร์ไป

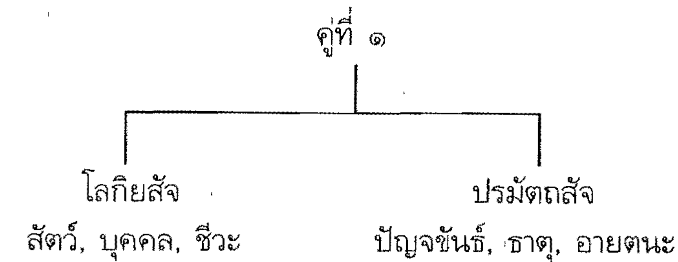
คัมภีร์สำคัญ

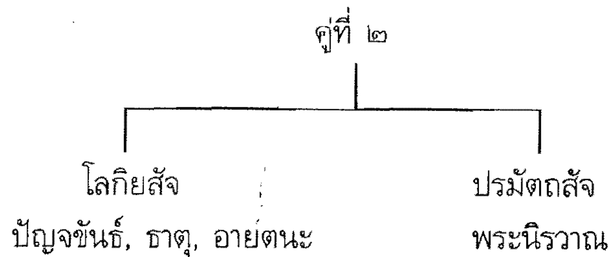
นิกายนี้มีคัมภีร์ปกรณ์เดียวเป็นหลัก คือ สัตยสิทธิศาสตร์ แม้จะมีอรรถกถาหลายฉบับ ก็น่าเสียดายว่า ไม่มีฉบับใดเหลืออยู่เลย

หลักธรรม

สัตยสิทธิได้วางหลักว่า ไตรลักษณะคือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา แลพระนิรวาณเป็นหลักที่บรรดาคณาจารย์แห่งนิกายทั้งหลายจะต้องรับรอง ผู้ที่จะหลุดพ้นได้จะต้องทำลายความยึดถือในตัวตน กับธรรมทั้งปวงด้วย สัตยสิทธิคัดค้านมติของสรวาสติวาทินในข้อว่า สรฺวมฺ อสฺติ ยิ่งนัก สัตยสิทธิกล่าวว่า การเข้าถึงปุคคลศูนยตา หรืออาตมศูนยตานั้น อุปมาเหมือนคนโทที่ปราศจากน้ำ คือในปัญจขันธ์นี้ปราศจากตัวตน เมื่อเห็นแจ้งเช่นนี้ จึงจักทำลายกิเลสาวรณะ ความขัดข้องคือกิเลสได้ ส่วนการรู้แจ้งถึงธรรมศูนยตานั้น อุปมาดั่งคนโทที่เป็นสภาพที่รองรับน้ำนั้น แท้ก็เป็นสิ่งไร้แก่นสาร ประกอบขึ้นด้วยสิ่งปัจจัยต่าง ๆ มีดิน น้ำ ไฟ แรงคน สิ่งประกอบนี้เมื่อทอนย่อยลงไป

ก็จักประกอบด้วยสิ่งอื่น ๆ อีก คนโทนั้นจึงเป็นของไม่มีอยู่จริง ใช่ว่าจะมีสภาพปรมัตถ์คงที่อยู่ในกาลทั้ง ๓ ไม่ เมื่อแจ้งชัดเช่นนี้ จึงทำลายธรรมาวรณะ ความขัดข้องคือธรรมมุปาทานได้ หลักของสัตยสิทธิเช่นนี้ แท้ก็เป็นหลักธรรมดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา เป็นพระพุทธมติแท้ แต่คณาจารย์จีนฝ่ายมหายานบางรูปไม่ยอม บอกว่า เมื่อสัตยสิทธิสอนถึงการทำลายธรรมาวรณะด้วยแล้ว สัตยสิทธิต้องเป็นศาสตร์ของมหายาน จะเป็นสาวกยานไม่ได้ ซึ่งเป็นการตีคลุมชนิดปราศจากเหตุผล ต่อทัศนะเรื่องกาลทั้ง ๓ สัตยสิทธิก็สอนว่า อดีตดับไปแล้ว ปัจจุบันก็กำลังจักดับ อนาคตเล่าก็ยังไม่เกิดขึ้น ขันธ์ ธาตุ จะมาตั้งอยู่ตลอด ๓ กาลไม่ได้ ซึ่งก็ตรงกับพระพุทธมติดั้งเดิมอีก สัตยสิทธิกล่าวว่า เห็นแจ้งในนิโรธสัจเพียงอย่างเดียวก็บรรลุอริยผลได้ สัตยสิทธิได้จัดคู่ของปรมัตถสัจ กับโลกิยสัจได้ดังนี้

สัตยสิทธิคัดค้านเรื่อง "สิ่งที่มีอยู่โดยตัวมันเอง" เช่นเดียวกับฝ่ายมาธยมิกเหมือนกัน

❒ ❒ ❒

บทที่ ๑๑

บทวิจารณ์

ท่านได้อ่านปรัชญามหายานจบแล้ว ขอให้นำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทดู จักได้ความคิดแปลก ๆ อีกมาก สำหรับผู้เขียนนั้นขอแสดงความเห็นวิจารณ์ว่า น่าอัศจรรย์ในความกว้างขวางของพระพุทธศาสนานี้นักหนา ไม่ว่าจะเป็นลัทธิปรัชญาศาสนาอะไรในโลกที่สำคัญ ๆ เป็นต้องหาได้ในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หลักธรรมอันใดที่ลัทธิศาสนาปรัชญาอื่น ๆ ที่อ้างว่าสำคัญและดีที่สุด ก็ปรากฏว่ามีอยู่ในพระพุทธศาสนาสิ้น เช่นผู้ที่พอใจในการสวดอ้อนวอน พอใจที่จะไปเกิดในสถานสุขารมย์ แลเป็นผู้มีศรัทธาจริต ยังเป็นผู้ที่อ่อนต่อการฟังเรื่องปรัชญาสูง ๆ ก็อาจมานับถือนิกายสุขาวดีได้ ผู้ที่ชอบใจในเรื่องคาถาอาคมวิชาไสยศาสตร์ต่าง ๆ ก็อาจมานับถือนิกายมนตรยานได้ ผู้ที่ยังติดในเรื่องจิตสากลหรืออาตะมัน ก็อาจมานับถือนิกายฝ่ายภูตตถตาวาทินได้ ส่วนผู้ที่ชอบใจในการคิดค้นแยกแยะ ทอนสภาวธรรมให้ละเอียดปลีกย่อย ชอบทางตรรกวิทยา และจิตวิทยา ก็อาจมาศึกษานับถือนิกายอภิธรรมทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายานได้ ผู้ที่ถือมโนภาพนิยม ก็อาจเข้ากันได้กับนิกายโยคาจาร ผู้ที่ถือหนักไปทางวัตถุก็อาจเข้ากับนิกายสรวาสติวาทินได้ ผู้ที่พอใจในการไม่ติดข้องอยู่กับ

อะไร ๆ หมดเลย ก็อาจไปนับถือนิกายมาธยมิก ส่วนผู้ที่ต้องการหลักธรรมบริสุทธิ์อย่างดั้งเดิมของพระพุทธองค์ ก็ศึกษานับถือนิกายเถรวาท หมายความว่า พระพุทธศาสนามีทุกสิ่งที่ถูกต้องกับจริตนิสัยของมนุษย์ ลัทธิศาสนาอื่นมักไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่งเสมอ ส่วนพระพุทธศาสนานั้นครอบเอาศาสนาปรัชญาอื่น ๆ ไว้หมด นับว่าเป็นศาสนาสากลได้อย่างจริงแท้ ฉะนั้น จึงมีผู้มองพระพุทธศาสนาได้ทุกแง่ แล้วแต่จิตใจนิยมของผู้นั้น เช่นมองพระพุทธศาสนาว่าเผด็จการ ก็ถูกในมุมหนึ่ง มองพระพุทธศาสนาว่าเป็นเสรีประชาธิปไตยรีพับลิคก็ถูกอีก มองพระพุทธศาสนาเป็นโซเชียลิสต์ สังคมนิยม ก็ถูกเหมือนกัน มองพระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายจิตนิยม ก็มีส่วนความจริง มองพระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายวัตถุนิยม ก็มีส่วนเป็นอยู่บ้าง ฯลฯ ฉะนี้ นี่กล่าวโดยพระพุทธศาสนาซึ่งได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงจนเกิดมีมหายาน สาวกยานขึ้นแล้ว แต่ตัวความจริงของพระพุทธศาสนานั้นมิได้เป็นอะไรทั้งนั้น นอกจากเป็น "สัจธรรม" ชี้ทางบรรเทาทุกข์ ชี้สุขเกษมศานต์ ชี้ทางพระนฤพาน อันพ้นโศกวิโยคภัยแก่สรรพสัตว์ พระพุทธศาสนามหายานนั้น ได้อนุโลมแก้ไขการปฏิบัติให้กลมกลืนกันได้กับลัทธิธรรมเนียมอุปนิสัยความต้องการของประชาชน จนบางครั้งกลายเป็นการหละหลวมและเสียหาย แต่ก็มีผลในทางจูงประชาชนมาเลื่อมใสได้มาก มหายานต้องการแผ่ศาสนาให้ปริมาณของพุทธศาสนิกชนเพิ่ม

มาก ๆ ถือว่าเป็นการช่วยคนให้หันมาสู่แสงสว่าง แม้จะต้องละสิกขาบทบางข้อบ้าง ก็ต้องละ ขอให้ประชาชนมานับถือพระรัตนตรัยก็แล้วกัน ซึ่งก็เป็นเจตนาดี อุดมคติของมหายานนั้นบริสุทธิ์เพื่อมหาชนจริง ๆ แต่จำเนียรกาลต่อมาผู้ปฏิบัติที่ไม่สามารถยึดอุดมคตินั้นได้ หรือยึดถืออุดมคติอย่างผิดพลาด ปฏิบัติการไปตามกิเลสมากกว่าตามอุดมคติ จึงทำความเสียหายเลื่อนเปื้อนเป็นสัทธรรมปฏิรูปขึ้น ง่ายกว่าการปฏิบัติตามคติของสาวกยาน ข้อที่ฝ่ายมหายานกล่าวว่า สาวกยานใจแคบ เอาตัวรอดแต่ผู้เดียว ก็ไม่จริง เพราะถ้าถือตามหลักของพระธรรมบริสุทธิ์แล้ว ทุกคนสามารถจะเลือกวิถีชีวิตของตนได้ตามทำนองคลองธรรม สาวกยานไม่ได้ห้ามหวงใครไม่ให้ปรารถนาพุทธภูมิ ในพระไตรปิฎกเรามีเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มากมาย ที่เรียกว่า ชาดก และจริยปิฎก ใครจะปรารถนาพุทธภูมิ ปัจเจกภูมิ อรหันตภูมิ ก็มีเสรีจะปรารถนาได้ ของเรามีพร้อมทั้งแนวปฏิบัติเสร็จ มหายานเป็นแต่นำเอาหลักการบำเพ็ญเพื่อพุทธภูมิขึ้นมาประกาศมากกว่าของเราเท่านั้น ส่วนข้อที่ว่า สาวกยานไม่สามารถละธรรมุปาทานได้ ก็ไม่เป็นความจริง แต่สาวกยานซึ่งเป็นคำเรียกกว้าง ๆ ของบรรดานิกายต่าง ๆ ของฝ่ายนี้ มหายานต้องหมายเอานิกายสาวกยานบางนิกาย เช่น สรวาสติวาท เป็นต้น ซึ่งก็เป็นจริงอย่างว่า แต่ถ้าสาวกยานนิกายเถรวาทอย่างที่เรานับถือกันอยู่แล้วมิได้เป็น

อย่างว่าเลย ในบาลีอลคัททูปมสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มูล-ปัณณาสก์ ก็มีพระพุทธดำรัสตรัสสอนพวกสาวกยานนี่แหละว่า แม้แต่ธรรมซึ่งเปรียบด้วยพ่วงแพ ก็ต้องละเสีย นับประสาอะไรกับอธรรมซึ่งจะไม่ต้องละ ในขุททกนิกายก็มีหลายแห่งแสดงถึงหลักธรรมศูนยตา เช่นพระพุทธวจนะที่ตรัสแก่โมฆราชมาณพว่า ให้พิจารณาโลกโดยความเป็นของสูญ หรือภาษิตของพระสารีบุตรเถระที่ว่า อายตนะภายในภายนอกเป็นของสูญ เป็นต้น แม้อาจารย์ในมหายานเองก็มิได้เห็นด้วยกับหลักการที่กล่าวว่าละกิเลสาวรณะได้ แต่ละธรรมาวรณะไม่ได้ เช่นอาจารย์จันทรกีรติกล่าวว่า ผู้ที่ละกิเลสาวรณะได้ เขาก็ละธรรมาวรณะได้ด้วย ปรัชญาศูนยตวาทินของนาคารชุนก็ได้อาศัยหลักจากเรื่องอนัตตาของสาวกยานนี่เองเป็นปทัฏฐาน พระพุทธวจนะส่วนใหญ่ที่ฝ่ายมาธยมิกอ้าง ก็ยกมาจากพระสูตรของสาวกยานและทฤษฎีศูนยตาที่พ้นจากส่วนสุดทั้ง ๒ หลักละอัตถิตาแลนัตถิตาเล่า เราก็จักพบในคัมภีร์บาลีขุททกนิกาย ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นบ่อเกิดของปรัชญามาธยมิกส่วนหนึ่งด้วย มหายานฝ่ายมาธยมิกยุคต้นมิได้ดูหมิ่นติเตียนสาวกยาน หรือจัดการแบ่งระยะกาลพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ว่า ยุคไหนทรงแสดงธรรมเป็นปริยาย ยุคไหนทรงแสดงธรรมเป็นนิปปริยาย เช่นพวกมหายานในยุคหลังเลย ฉะนั้น ปรัชญามาธยมิกจึงยังคงรักษาพระพุทธมติดั้งเดิมไว้ได้บริสุทธิ์กว่ามหายานฝ่ายอื่น

ข้อปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ของฝ่ายมาธยมิกก็ปฏิบัติไปตามลำดับแห่งศีล สมาธิ ปัญญา เห็นแจ้งในอริยสัจเช่นเดียวกับฝ่ายเถรวาท มิได้มีข้อปฏิบัติอะไรชนิดที่เรียกว่าสูงยิ่งกว่าอริยสัจไปเลย แม้พระสูตรของฝ่ายมาธยมิก เช่นพระสูตรจำพวกปรัชญาปารมิตาก็ไม่มีเรื่องชนิดที่เต็มไปด้วยอภินิหารอย่างเหลือเฟือ เช่นพระสูตรของมหายานฝ่ายภูตตถตาวาทิน ส่วนมหายานโยคา-จารเล่า แม้จะมีทฤษฎีหลายข้อที่ฝ่ายสาวกยานไม่มี เช่น เรื่องสัมโภคกาย เป็นต้น ก็ยังคงไม่ห่างไกลจากพระพุทธมติไปนัก ดังเราจักเห็นได้ตรงที่โลกสมุฏฐานของฝ่ายโยคาจารตั้งอยู่ที่ตรงอาลยวิญญาณ อันเกิดดับสืบสันตติไม่ขาด สาวกของฝ่ายโยคาจารรุ่นหลังมักพูดว่า ฝ่ายสาวกยานมีความรู้แต่วิญญาณ ๖ เท่านั้น ยังมีธรรมาวรณะ ไม่อาจหยั่งทราบถึงวิญญาณที่ ๗ ที่ ๘ ก็เป็นเรื่องน่าขบขันในความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้พูด เพราะในปกรณ์ฝ่ายโยคาจารเองก็รับว่า ได้บัญญัติมนินทรีย์หรือมโนธาตุเป็นวิญญาณที่ ๗ อาลยวิญญาณเล่า ก็คือภวังคจิตของฝ่ายอภิธรรมเถรวาทนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ยังจะมีอะไรพิเศษที่จะมาข่มฝ่ายเถรวาทอีกเล่า ในอภิธรรมมัตถวิภาวินีของฝ่ายเถรวาทได้ให้อรรถแก่คำว่าจิตว่า "ชื่อว่าจิตเพราะทำให้วิจิตร หรือเพราะภาวะแห่งตนวิจิตร หรือเพราะอันกรรมกิเลสสั่งสม หรือเพราะรักษาไว้ซึ่งตน อันกรรมกิเลสสั่งสม (เทียบด้วยพีชะใหม่) หรือเพราะสั่งสมซึ่งสันดานแห่งตน (เทียบด้วยพีชะที่มีอยู่

เดิม) หรือเพราะมีอารมณ์วิจิตร ฯ”

หากฝ่ายโยคาจารจะถือเอาว่า ทฤษฎีที่ตนบัญญัติขึ้นใหม่นั้นวิเศษกว่าฝ่ายสาวกยาน ดังที่ถือว่าฝ่ายสาวกยานรู้จักแต่วิญญาณ ๖ ส่วนตนรู้ถึงวิญญาณ ๘ หรือเลยต่อไปถึงวิญญาณที่ ๙ (วิมลจิต) ไซร้ ถ้าฝ่ายสาวกยานนิกายเถรวาทจะว่าบ้างว่า ท่านก็ไม่รู้ทั่วในความจริงเช่นกัน เพราะจิตท่านรู้เพียง ๘ ข้างอภิธรรมของเราว่ามีถึง ๘๙ จิต (นี้ว่าโดยอารมณ์) ข้างฝ่ายมหายานภูตตถตาวาทินเล่า ก็มีจุดที่ให้เห็นว่าเป็นพราหมณ์มากขึ้นทุกที มหายานยิ่งวิวัฒนาการไปก็ยิ่งวิ่งเข้าเป็นฝักฝ่ายกับปรัชญาฮินดูยิ่งขึ้น พระสูตรของฝ่ายภูตตถตาวาทินบางสูตร กล่าวติเตียนพระอรหันต์ และฝ่ายสาวกยานว่า ใจคอคับแคบ เห็นแก่ตัว หรือฟังธรรมมหายานไม่เข้าใจ อะไรเหล่านี้มากขึ้น แต่ละสูตรเต็มไปด้วยเรื่องอภินิหารมากขึ้น พระพุทธองค์ พระโพธิสัตว์กลายเป็นบุคคลลึกลับ หลักธรรมก็ไม่ต่างอะไรไปกับปรัชญาอุปนิษัทของฮินดู ถึงอย่างนั้น พวกมหายานภูตตถตาวาทินก็ยังถือว่า ธรรมะของตนสูงสุดยิ่งกว่าฝ่ายมาธยมิก และโยคาจาร ส่วนฝ่ายสาวกยานนั้นเปรียบเทียบด้วยมิได้เลย อนึ่ง ไม่ใช่ว่าฝ่ายเถรวาทจักโต้เถียงคัดง้างว่า ฝ่ายภูตตถตาวาทินเป็นพราหมณ์แปลง แม้ฝ่ายมาธยมิก โยคาจารก็คัดง้าง ฝ่ายภูตตถตาวาทินด้วยเช่นนี้ แล้วไม่ทราบว่าจะสูงสุดกันไปได้อย่างไรกัน เรื่องจัดแบ่งแยกระยะกาลของการแสดงพระ

ธรรมเทศนาชนิดเป็นปริยายก็มีมากขึ้นในฝ่ายภูตตถตาวาทินนี้ ทั้งนี้เพื่อจะได้แสดงว่าปรัชญาของตนสูง จัดไว้เป็นเทศนาคราวสุดท้ายตอนใกล้ปรินิพพาน หรือไม่ก็จัดไว้ตอนต้นสุด คณาจารย์มหายานที่ทันสมัยมีความรู้กว้างขวาง ไม่ยึดถือนิกายในปัจจุบัน ไม่เห็นด้วยกับการจัดแบ่งระยะกาลนี้เลย ถือว่าเป็นการทำให้แตกนิกายไปเปล่า ๆ

สรุปแล้ว ข้อกล่าวหาของฝ่ายมหายานที่มีต่อฝ่ายสาวกยานนั้น ถ้าเป็นสาวกยานนิกายอื่นก็ยกไว้ก่อน หากเป็นสาวกยานนิกายเถรวาทที่ถือหลักภาษาบาลีเป็นสำคัญแล้ว ก็หาได้เป็นตามว่าไม่ ข้าพเจ้าเลื่อมใสในพระธรรมอันบริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ ที่ฝ่ายเถรวาทรักษาไว้ได้นี้นักหนา ถ้าไม่มีนิกายเถรวาทแล้ว เราก็ไม่มีโอกาสจะรู้จักพระพุทธมติดั้งเดิมแท้จริงได้เลย หลักธรรมของพระพุทธองค์ คือความจริง ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา และอริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ข้อปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์เล่า ข้าพเจ้าเลื่อมใสในสติปัฏฐาน ๔ ข้าพเจ้าเห็นว่าทั้งมหายานและสาวกยานก็ไม่ควรจะโต้แย้งกัน ในฐานะที่เราต่างมีพระศาสดาองค์เดียวกัน ควรจะร่วมมือกันจรรโลงพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย ไม่ว่าจะเป็นสาวกยานหรือมหายาน ข้าพเจ้าไม่เป็นพุทธศาสนิกชนชนิดสังกัดนิกาย ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า มีพระพุทธองค์เป็นพระบิดาทางใจ เลื่อมใสได้ทุกนิกาย ข้าพเจ้าเป็นทั้งพุทธศาสนิกชนฝ่ายสาวก-

ยานและมหายาน เวลาสวดมนต์ก็สวดทั้งพระสูตรบาลีและสันสกฤตของมหายาน ที่บูชาภายในบ้านของข้าพเจ้ามีพระพุทธรูปมหายานและพระโพธิสัตว์มหายานประดิษฐานไว้บูชาด้วย แต่ในด้านความเลื่อมใสในหลักธรรมโดยส่วนตัวของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าเลื่อมใสในหลักธรรมของฝ่ายเถรวาท ในทางมหายาน ข้าพเจ้าเลื่อมใสปรัชญาของนาคารชุนและในทางเวทมนตร์ ข้าพเจ้าเลื่อมใสธารณีของมนตรยาน พุทธศาสนิกชนไม่ควรยึดถือในเรื่องพรรคพวกนิกาย นี้เป็นคำสรุปของข้าพเจ้า

❒ ❒ ❒

ปณิธานกถา

ปกรณ์ชื่อว่าปรัชญามหายาน อันข้าพเจ้ารจนาก็ได้จบสำเร็จแล้วด้วยดี บัณฑิตผู้ใคร่ต่อการศึกษาพึงเลือกเฟ้นเอาประโยชน์เถิด บุญใดอันเกิดแล้วจากกรรมแม้นี้ของข้าพเจ้า ขออานุภาพแห่งบุญนั้น สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกธาตุทั้งสิ้นพึงมีตนถึงซึ่งความเกษมเถิด อนึ่ง ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ปราศจากโรคาพาธแลอุปัทวะอันตรายทั้งผอง ประสบแต่ความเย็นใจในกาลทุกเมื่อเทียว ข้าพเจ้าพึงซ่องเสพแต่กัลยาณมิตร มีความยินดีเลื่อมใสในการปฏิบัติตามโอวาทของพระสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ยังตนห่างไกลจากอกุศลธรรมทั้งปวงในทุก ๆ ภพด้วย ธรรมจักษุพึงปรากฏแก่ข้าพเจ้าโดยพลัน ๆ ก็ในกาลใดแล ที่พระทศพลผู้มีพระนามธัยว่า เมตไตรย อุบัติขึ้นแล้วในโลก ขอข้าพเจ้าพึงได้โอกาสเป็นอุปฐากแห่งพระตถาคตพระองค์นั้น ผลอันอุดมเลิศใดซึ่งบัณฑิตปรารถนา กล่าวคืออรหัตผล ข้าพเจ้าพึงบรรลุซึ่งผลนั้น ขอฝนจงตกต้องตามฤดูกาลนำเมทนีดลไปสู่ความฉ่ำชื่น อนึ่ง ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้ประกาศซึ่งธรรมของพระโลกนาถทุก ๆ ภพ ขอพระพุทธศาสนาอันแสดงสันติวรบทแก่นิกรสัตว์ จุ่งดำรงสถิตเสถียรอยู่ในโลกตลอดชั่วกัปเทอญ

สิทธมัตถุ